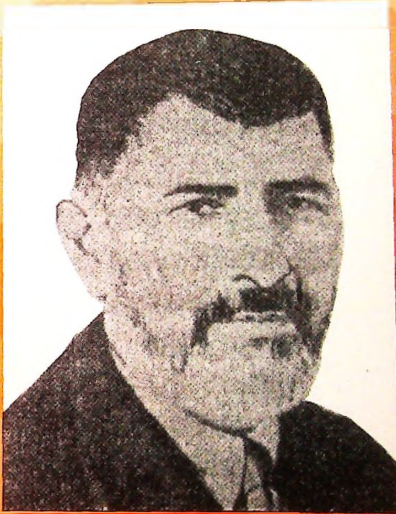

İSLÂM
ESASLARI
DİZİSİ: 04

İSLÂM AHLÂKININ ESASLARI

Düzenleyen: bilginDK
2018-07-11

Babanzâde Ahmed Naim

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/179

İSLÂM AHLÂKININ ESASLARI

Babanzâde Ahmed Naim

Notlarla Sadeleştiren
Dr. Recep KILIÇ

ANKARA 1995

miz, Türk-İslâm kültürünün temel yapı taşlarını, pratik ve sistematik bir şekilde Türk okuyucusunun kolaylıkla istifade edebileceği bir dizi halinde neşretmektir. İlk anda yaklaşık 200 kitabı ihtiva eden bu seri, yeni kitaplarla sürdürülecek, her okuyucu için kendine yeterli bir kütüphane meydana çıkacaktır.

Dinler Tarihi, Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar, İslâm Bilginleri, İstiklal Harbimizin Manevi Kumandanları, Çağdaş Bilimler ve Sorunlar, Tasavvuf ve Tarikatlar, Tarihte İslâm Devletleri, Çağdaş İslâm Düşünürleri, İslâm Büyükleri, Destanlar ve Kahramanlar gibi diziler altında topladığımız Oku-Düşün Serisi içindeki eserler, Türkiye'nin sahasında otorite olan ilim adamları ve araştırmacıların kaleminden kültürümüze kazandırılacaktır.

Gayret bizden, takdir okuyucudan, tevfik Allah'dandır.

Türkiye Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	XI
AHMET NAİM: HAYATI, ESERLERİ VE	
FİKİRLERİ.....	XIII
Hayatı	XIII
Eserleri.....	XV
A. Kitapları:.....	XV
B. Makaleleri:	XVI
Fikirleri.....	XXII
Ahlâk Anlayışı.....	XXVI
İslâm Ahlâkı.....	XXX
Kant Ahlâkı'nın Tenkidi.....	XXXIV
Hürriyet Problemi Ve Kader	
İnancı.....	XLI
İSLÂM AHLÂKININ ESASLARI.....	1
Giriş Kitabın Telif Sebebi.....	3
I. İslâm Ahlâkının Temeli Hz. Muhammed'in	
Getirdiği Dindir.....	5
Doğu Ve Batı Dünyasının Genel	
Görünümü	5
Din Ve Ahlâk	8
Din Ve Felsefe	9
Ahlâk Ve İman.....	10

II. Güzel Ahlâkın İslâm'daki Önemi	13
Güzel Ahlâk İle İlgili Âyet-i Kerimeler	15
Güzel Ahlâk İle İlgili Hadis-i Şerifler	16
III. İman İle Güzel Ahlâk Arasındaki	
Yakın İlişkiyi Açıklayan Dini Ve Akli	
Deliller	23
Ahlâki Görevlerin Dini Emirlerle Olan	
İlişkisi	25
İslâm, Hem Maddi Hem De Manevi Hayat İle	
İlgilenir	26
IV. İnsan Hürriyeti Ve Sorumluluğuna	
İşaret Eden Âyet Ve Hadisler	29
İslâm Ve Akıl	30
Kader İnancı Ve Cebriyecilik	30
Sorumluluk Hakkındaki Âyet-i	
Kerimeler	33
Sorumluluk Hakkındaki Hadis-i Şerifler	35
V. Aslî Günah Teorisi İslâm Dinine	
Uymaz	37
VI. İyi Veya Kötü İşin Karşılığı Fâiline	
Âttır	41
İslam Bilginlerinin Hürriyet Konusundaki	
Tavırları	42
Kader İnancı İle İnsan Hürriyeti Aynı Anda	
Savunulabilir Mi ?	43
Bulaşıcı Hastalıklardan Kaçınma Ve	
Tedavi	45
İslâm Ve Tıp İlmi	48
Kader İnancı Ve Tevekkül	50
Tabiat Kanunları Ve Sünnetullah	52
Din Ve İlim	55

VII. Âhlâken İyi Olan Bazı Eylemlerin Tesiri	
Fâilinden Başkasına Da Geçer.....	59
Akıl Ve İman.....	59
VIII. Ahlâki Görevlerin Kaynağı Vahiydir.....	65
Ahlâkî Kanun Evrenseldir	67
Kant'ı Eleştiri.....	68
IX. Ahlâki Rasyonalizm, İslâm Dini İle	
Barışabilir	71
X. Vahiy İle Temellendirilen Ahlâki Vazife,	
Akli Mahiyetini Kaybetmez	77
XI. Ahlâk Kanunu Ve Hadis İle Sabit Olan	
Ahlâki Düsturların Karşılaştırılması.....	83
Hz. Peygamber'e İtaatin Zorunlu Olduğunu	
Gösteren Âyet-i Kerime Ve Hadis-i	
Şerifler.....	85
Hz. Peygamber'e İtaatin Anlamı.....	87
Hz. Peygamber'in Allah Katındaki	
Sorumluluğu	88
XII. Dini Ve Ahlâki Görevler İki	
Derecelidir.....	93
Sözlük.....	103

ÖNSÖZ

"İslâm Ahlâkının Esasları" ismiyle sadeleştirdiğimiz eser, Ahmet Naîm'in önemli bir kitabıdır. Önemi, şüphesiz muhtevâsından kaynaklanır. Hiçbir insanın kayıtsız kalamayacağı ahlâk konusu bu eserde, hem dinî, hem de felsefî açıdan işlenir. Ancak bu kitabın önemi; muhtevâsı kadar konuları ele alış tarzından da kaynaklanır. Çünkü A.Naîm bu eserde, İslâm dini ve İslâm ahlâkı konusunda ileri sürülen bazı ciddî iddialara gerek dinî gerekse felsefî açıdan doyurucu cevaplar verir. Söz konusu iddialar hâlâ geçerli olduğundan, verilen cevapların pek çoğu güncelliğini aradan geçen zamana rağmen korumaktadır. Bu sebepten okuyucunun istifadesine sunulmasında fayda görülmüştür.

Eser, ilk defa 16 Muharrem 1331/1913 tarihinde **Sebilürreşâd Mecmuası'nda** [c.IX, sayı 224] "**Felsefe: Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları**" adıyla periyodik olarak yayımlanmaya başlanır. Daha sonra aynı Mecmuânın yayınları arasında 1342/1923 tarihinde müstakil kitap halinde basılır.

Ömer Kıza Doğrul'un 1945 yılında İslâm Ahlâkının Esasları adıyla sadeleştirip yayımladığı

bu eser, 1976 yılında çığır yayınları tarafından yeniden basılmıştır.

İslâm Ahlâkının Esasları'nı yeniden sadeleştirenken Ahmet Naîm hakkında okuyucuya bir ön bilgi vermek istedik. "*Ahmet Naîm: Hayatı Eserleri ve Fikirleri*" başlığı altında sunulan ilk kısım, bu düşünce ile hazırlanmıştır.

Metinde geçen hadîslerin kaynakları, daha önce yapılan bir çalışmadan istifade edilerek dipnotlarda gösterilmiş; bölümler arasına ara başlıklar konulmuştur.

Sadeleştirmeye esas aldığımız metnin sayfa numaraları, sayfa kenarlarında gösterilerek, ilgi duyan okuyucunun orijinal metin ile karşılaştırma yapması kolaylaştırılmıştır.

Genç okuyucu dikkate alınarak metnin sonunda küçük bir "sözlük" hazırlanmıştır.

Bu vesile ile Ahmet Naîm'in bu eserinin sadeleştirilmesini bana teklif ederek kitap halinde yeniden günyüzüne çıkmasına vesile olan hocam Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay'a teşekkür ediyorum. Eserin yayınları arasında neşredilmesine karar veren Türkiye Diyanet Vakfı yetkilileri ile son derece titiz ve düzenli bir baskı gerçekleştiren TDV Yayın Matbaacılık çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

Dr. Recep KILIÇ

21.10.1994-Ankara

AHMET NAİM: HAYATI, ESERLERİ VE FİKİRLERİ

HAYATI

1872(1290) yılında Bağdat'ta doğan Ahmet Naım, ilk tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gelir. 1891'de Galatasaray Lisesi'ni, 1894 yılında Mülkiye Mektebi'ni bitirir. Medrese'de öğrenim görmemiş olmasına rağmen, döneminde Medrese'de okunmakta olan İslâmî ilimler ile Arapça'yı kendi özel gayretleriyle öğrenir.

Memuriyet hayatına 1894'de Hariciye Nezareti Tercüme Kaleminde Arapça mütercimi olarak başlayan A.Naım, Nisan 1895'de ek görev olarak Galatasaray Lisesi'nde Arapça hocalığına başlar. Bu görevlerinde yaklaşık on seneden fazla bir süre çalışır. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilânından sonra tamamen "Maarif Nezareti"ne geçer. Ekim 1915'de Dârülfünûn Edebiyat ve İlahiyât şubesi müderrisliği (öğretim üyeliği)'ne atanır. Ekim 1918 -Ekim 1919 tarihleri arasında kısa bir süre Dârülfünûn'un umum müdürlüğü(rektörlük)'nde bulunur. 1919 yılında A'yân Meclisi'ne üye olur. Meclis üyeliği 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin tasfiyesi ile son bulur.

Maarif Nezareti Tercüme Dairesi üyesi olduğu yıllarda İstilahât-ı İlmiye Encümeni'nin çalışmalarına katılır. Bu Encümen'in hazırladığı "**Felsefe İstılahları**" ve "**Sanat İstılahları**" isimli eserlerin hazırlanmasında önemli katkıları olur.

Mayıs 1933'deki Üniversite reformuyla emekliye sevk edilen A.Naîm; 13 Ağustos 1934 günü secdede iken vefat eder. Ertesi günü Edirnekapı mezarlığına defnedilir.

Halvetî tarikatına mensup olan A.Naîm'in tasavvufî yönü de vardır. Fâtih türbedârı Amiş Efendi, onun "hem kayınpederi, hem de şeyhi"¹dir. İslâmcı fikir akımının temsilcilerinden olmasına rağmen ilk dönemlerinde, Abdulhamit'in aleyhindedir. Fakat bu karşıtlığı çok kısa sürer. Meşrutiyet'in ilânından bir sene bile geçmeden bu konudaki fikrini değiştirir.²

(1) Mâhir İz, **Yılların İzi**, İstanbul 1975, s.161.

(2) Bknz. Mâhir İz, a.e., s. 176. Ahmet Naîm'in Hayatı hakkında istifade ettiğimiz diğer eserler şunlardır: M.Ertuğrul Düzdağ, **Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi**, İstanbul 1976, s.29-32; İsmail Kara, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**, İstanbul 1986, c.I, s. 275-76; TDV **İslâm Ansiklopedisi**, c.IV, İstanbul 1991, "**Babanzade Ahmet Naîm**" maddesi; Ahmet Nedim Serinsu, **Babanzâde Ahmed Naim Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri**, Ankara 1978 (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmış yayınlanmamış Lisans Tezi).

ESERLERİ

A. Kitapları:

1. **Temrinat.** "Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrinat, İstanbul 1316" ve "Mekteb-i Sultaniye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrinat, İstanbul 1323" gibi isimlerle basılmıştır.
2. **Hikmet (Felsefe) Dersleri,** İstanbul 1329, Matbaa-i Hukukiyye,
3. **İslâm'da Da'vayı Kavmiyet,** İstanbul 1330.
4. **Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs,** İstanbul 1331 G. Fonsgrive'den tercüme.
5. **İlm-i Mantık,** İstanbul 1338. Elie Rabier'den tercüme
6. **Kırk Hadis,** İstanbul 1343.
7. **Sahih-i Buhari muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi.** 1. ve 2. ciltler, 1928 yılında tamamlanmıştır. 3.cü cildin müsveddelerini Ahmet Naim hazırlamıştır. Vefatı üzerine Kamil Miras bu müsveddeleri gözden geçirerek yayımlamıştır.
8. **Ahlâk-ı İslâmiye Esasları,** İstanbul 1342.

B. Makaleleri³:

a. Servet-i Fünûn Mecmuası'nda Yayınlanmış Olanlar:

1. "*İbn-i Fâriz'den*", c.15, sayı 385, 16 Temmuz, 1314/1896, s.330.
2. "*Fâzıl bin Yahya ile Bir Arabî*", c.15, sayı 387, 30 Temmuz, 1314/1896, s.359.
3. "*Ferizdek'in Bir Kasîdesi*", c.15, sayı 389, 13 Ağustos, 1314/1896, s.391.
4. "*Bir Şâir-i Bahâdır Yahud Bişr bin Ebî Avâne*", c.15, sayı 390, 19 Ağustos, 1314, s.406.
5. "*Semev'el'in Bir Fahriyesi*", c.16, sayı 392, 13 Eylül, 1314, s. 23.
6. "*Esef-i Azîm*", c.16, sayı 395, s. 71.
7. "*İbn-i Fâriz'den*", c.16, sayı 396, 1 Teşrin-i Evvel, 1314, s.87.
8. "*Yine İbn-i Fâriz'den*", c.16, sayı 398, 15 T. Evvel, 1314, s.118.
9. "*Yine İbn-i Fâriz'den*", c.16, sayı 400, 29 T. Evvel, 1314, s.151.

(3) A.Naîm'in makalelerini tesbit ederken aşağıdaki eserlerden oldukça istifade ettiğimizi belirtmemiz gerekir: Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991; Ahmet Nedim Serinsu, *Babanzâde Ahmet Naîm, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*, Ankara 1978, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmış basılmamış Lisans Tezi).

10. *"Ebu'l-Ulâ el-Ma'rî'nin Fahriyesi"*, c. 16, sayı 402, 12 Teşrin-i Sanî, 1314, s.187.
11. *"Kays-ı Âmirî'nin Garâmiyyâtından"*, c. 16, sayı 404, 26 T. Sanî, 1314, s. 215.
12. *"Kays-ı Âmirî'nin Hikâyâtından"*, c. 16, sayı 407, 17 K. Evvel 1314, s. 267.
13. *"Intara'nın Hamâsiyyâtından"*, c.16, sayı 409, 24 K.Evvel 1314, s.298.
14. *"Intara mı, Hamasiyyât mı?"*, c.16, sayı 411, 14 K. Sânî 1314, s.327.
15. *"Seyfü'd-Devle Hakkında, Mütenebbî'den"*, c.16, sayı 415, 11 Şubat, 1314, s.388.
16. *"Yine Mütenebbî'den, Hüseyin b. İshak Hakkında"*, c.17, sayı 418, 3 Mart, 1315, s.21.
17. *"İbn-i Zeyd'in Bir Gazeli"*, c. 17, sayı 421, 25 Mart, 1315, s.71.
18. *"İbn-i Zerîk'den"*, c.17, sayı 425, 22 Nisan, 1315, s. 130.
19. *"Ebu'l-Hasen el-Enbârî'nin Bir Mersiyesi"*, c.17, sayı 426, 29 Nisan, 1315, s.150.
- b. Sırat-ı Mustakîm'de Yayınlanmış Olanlar:
 1. *"Vâizler"*, c.1, sayı 2, 8 Şaban, 1326, s.22-23.
 2. *"Devr-i Istibdat'da Mekteb-i Sultânî'de Verilen Derslerden: İlm-i Tevhid'in Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti"*, c.1, sayı 3; 14 Şaban, 1326, s.37-38.

3. "*İlm-i Tevhid'in Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti*", c.1, sayı 4, 21 Şaban, 1326, s.55-57.
4. "*Akîde-i Ehl-i Sümmet'in Mücmelen Beyânı*"
c.1, sayı 5, 28 Şaban 1326, s.75-76.
c.1, sayı 7, 12 Ramazan 1326, s. 101-102.
c.1, sayı 8, 19 Ramazan 1326, s.120.
c.1, sayı 9, 26 Ramazan 1326, s.137-138.
5. "*İlm-i Tarih Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye-i Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve zuhûrîle İsbat Eder*",
c.1, sayı 10, 1 Şevval 1326, s.153.
6. "*Sıdk-ı Nübüvvet'in Tarihen Sübûtu - Mâba'd*",
c.1, sayı 11, 10 Şevval 1326, s. 172-173.
c.1, sayı 15, 9 Zi'l-Ka'de 1326, s. 232-233.
c.1, sayı 19, 7 Zi'l-Hicce, 1326, s. 296-297.
7. "*Lisan Mes'elesi-Edîb-i Muhterem Süleyman Nazîf Beyefendiye*", c.3, sayı 55, 8 Ramazan, 1327, s. 39-41.
8. "*S.Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremesine*", c.5, sayı 120, s.257-258.
9. "*Et-Tecrîdu's-Sarih*",
c. 5, sayı 120, 121-131,
s. 258-260, 273-277, 289-292, 305-309,

321-323, 337-339, 353-355, 369-372,
385-388, 401-403, 417-419.

c. 6, sayı 131-140, 149, 151,

s. 4-7, 20-22, 36-38, 51-54, 67-69, 84-
85, 101-103, 115-116, 131-132, 148-
150, 289-291, 321-322.

c. 8, sayı 205, 206, s. 456

c. 9, sayı 212, 214, 221, s. 63, 102, 231.

c. **Sebîlürreşad**'da Yayınlanmış olanlar:

1. *"Felsefe: Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları",*

c.9, sayı 224-234,

s. 279-280, 295-297, 310-311, 327-329,
344-345, 358-359, 379-381, 396-398,
409-410, 421-422, 439-440.

c.10, sayı 235-237, s. 5-7, 17-18, 38-39.

2. *"Hadis-i Şerif",*

c.11, sayı 283, s.354-356.

c.12, sayı 294, 295, 301-303, 305-308,

s.133, 150, 261, 277, 295, 325, 345,
357, 373.

c.13, sayı 314-324, 326-336,

s. 11, 17, 25, 33, 41, 50, 57, 65, 74, 80,
88, 105, 113, 119, 127, 135, 151, 168,
184.

c.14, sayı 361, s. 197-199.

c.15, sayı 366, s. 23-26.

3. *"Ta'lîm-i İlîm de mi Haram?"*, c.11, sayı 282, 27 Zi'l-Hicce, 1331, s.177.
4. *"İslâmiyetin Esasları, Mazisi ve Hâli"*, c.11, sayı 284, 23 R.Evvel, 1332, s.369-376.
5. *"İslâm'da Da'vayı Kavmiyyet"*, c.12, sayı 290, 293; 2/27 C.Ulâ, 1332, s. 68, 114.
6. *"Müdafaa-i Dîniyye: Taaddüd-ü Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir mi imiş?"*, c. 12, sayı 298, 300; 3/ 17 Receb 1332, s. 216, 248.
7. *"Taaddüd-ü Zevcât Hakkındaki Makaleye Zeyl"*, c. 12, sayı 304, 15 Şaban 1332, s. 309.
8. *"Yine Taaddüd-ü Zevcât'a Dair"*, c.12, sayı 308, 21 Ramazan, 1332, s. 376.
9. *"Tesettür işine Zabıta Karışmasın mı? (Ebu'z-Ziyazâde Velid Beyefendiye)"*, c.16, sayı 391, s. 13-14.
10. *"Yine Tesettür Mes'elesi; Ahmed Cevad Beyefendiye"*, c. 16, sayı 393, 26 C.Evvel, 1337, s. 37.
11. *"Müdafaa-i Diniyye: Li'l-Batılı Savletin... (Batılın Dehşetli Bir Savleti Olabilir, Ama Çok Sürmez, Muzmehil Olur)"*, c. 12, sayı 304, s.309-14.
12. *"Müdafaa-i Diniyye: İnsafın O Yerde Nâmı Yok mu?"*, c. 12, sayı 306, 27 Şaban, 1332, s. 351.

13. "*Bir Cevap*", c. 14, sayı 363, 23 Şevval, 1333, s.236.

14. "*Tevfik Fikret'e Dair; Feylesof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye*", c. 15, sayı 373, 8 sayfalık müstakil kitapçık şeklinde makale, İstanbul 1336,)

15. "*Bizde Din ve Devlet*", c. 15, sayı 380, 23 Safer, 1337, s. 293.

16. "*İslâm Tarihi Hakkında, Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup*", c. 25, sayı 638, s. 211-213.

17. "*İslâm Tarihi Hakkında*"(Tanin'den), c. 25, sayı 640, 641, s. 244-249, 260-263.

d. Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası-Tercüme Kısmı'nda Yayınlanmış Olanlar:

1. "*Felsefe Bir İlim midir?*" (Paul Janet'den tercüme), c. 1, sayı 1, İstanbul 1332.

2. "*Felsefenin Yeni Birkaç Tanımı*" (Paul Janet'den tercüme), c.1, sayı 2, İstanbul 1332, s.197-221.

3. "*Felsefede Musaddak*" (Paul Janet'den tercüme), c.1, sayı 5, İstanbul 1333, s. 508-553.

4. "*Geçen Ders Hakkında Bazı İzâhat*" (Paul Janet'den tercüme), sayı 6, İstanbul 1333.

FİKİRLERİ

Ahmet Naîm; hem İslâm felsefesini, hem de Batı felsefesini bilen, her iki düşünce dünyasının temel dinamiklerini ve köklü problemlerini iyi kavramış olan nâdir düşünürlerimizdendir. Cumhuriyet nesli onu daha çok üç eseri ile tanıma imkanı bulmuştur. Sözünü ettiğimiz bu eserler; Hadisçiliğini ön plana çıkaran "*Tecrid-i Sarîh Tercümesi*" [ilk üç cildi], Ahlâk anlayışını açıkladığı "*Ahlâk-ı Islâmiyye Esasları*" ve İslâmcılık düşüncesini temellendirdiği "*İslâm'da Da'vây-ı Kavmiyet*"ten ibarettir. Müteaddit defalar sadeleştirilerek basılan bu eserler, onun özellikle klasik İslâmî ilimler alanında söz sahibi bir münevver olarak tanınmasına sebep olmuştur. Oysa A. Naîm, klasik dinî ilimler alanında olduğu kadar sosyal bilimlerde de söz sahibi olan bir fikir adamımız; Macit Gökberk'in ifadesiyle "geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir müslüman Osmanlı aydını"⁴ muzdur.

1914-1919 ve 1922-1933 yılları arasında Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde onbeş yıl genel felsefe, metafizik, psikoloji ve mantık dersleri okutmuş olmasından da anlaşılacağı gibi, onun esas ihtisas alanı felsefedir. Felsefe alanında yaz-

(4) Arslan Kaynardağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul, tarihsiz, Elif Yayınları:24, s.16

dığı "*Hikmet(Felsefe) Dersleri*" isimli hacimli telif eseri ile, G. Fonsgrive'den geniş hâşiyeler ilave ederek "*Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs*" adıyla yaptığı tercüme, felsefî konulardaki kapasitesini göstermek için yeterlidir. Felsefe ve Sanat terimleri karşılıklarının bulunması çerçevesinde İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni'nin hazırladığı "*Felsefe İstılahları*" ve "*San'at İstılahları*" isimli eserlerin hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur. Ayrıca sözünü ettiğimiz "*Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs*" adıyla yaptığı tercüme yazdığı hâşiyelerde pek çok felsefî terime geniş açıklamalar getirmiş, yapılan yanlış tercümelere işaret etmiş ve bu terimlere yeni karşılıklar teklif etmiştir. İlâveten, bu eserin sonuna 100 sayfalık adeta bir Felsefî Terimler Sözlüğü eklemiştir.

Ahmet Naîm'in dile getirmeye çalıştığımız ihtisas alanını ön plana çıkaran felsefî çalışmaları, sâdeleştirilerek Cumhuriyet neslinin istifadesine sunulamamış; esas mesleği olan felsefe hocalığı çoğu kez gözardı edilmiştir. Onun düşünce dünyasını bütün boyutlarıyla incelemeyi, müstakil bir çalışma konusu yapmayı düşünüyoruz. Okuyucumuzun; düşünüyoruz hakkında genel bir kanaat sahibi olmasına katkısı olur düşüncesiyle, fikirlerinden sadece ana başlıklar halinde bahsetmeyi ve daha sonra ahlâk anlayışını ele almayı faydalı görüyoruz.

Felsefe yapabilmenin öncelikli şartı olarak felsefî kavramların belirlenmesini gören düşünüyoruz, bu kavramları lâıykıyla belirleyebilmek için sadece Batı felsefesini bilmeyi

yeterli görmez. Çünkü millet olarak bizim İbn-i Sina'lara kadar uzanan köklü bir felsefe geleneğimiz vardır. Lâyıkıyla belirlenip yerleşebilmesi için, felsefî kavramların sözünü ettiğimiz gelenek ile irtibatlandırılmaları gerekir. Bu sebepten felsefî kavramlar konusunda; yeni kavram icadı yerine, eski kavramların keşfedilmesi gerektiğini savunur. Geleneğin keşfi, bizi hem geçmişimize bağlayacak, hem de bugünümüzü sağlıklı değerlendirmemize zemin hazırlayacaktır. İşte felsefe dili olarak Arapça'yı tercih etmesine sebep olmuş olan onun bu düşüncesi, felsefe konusunda kendisinden istifadeyi de asgarî seviyeye indirmiştir.

"İslâm Ahlâkı"nı, felsefî ahlâk teorilerinin hepsinden daha üstün görür. Felsefî teorilerin en tutarlısı olarak kabul ettiği rasyonalist ahlâk anlayışlarını, müeyyideleri olmadığı için eleştirir. Kant'ı tenkit ederken, evrensel ahlâk yasasını tam olarak temellendiremediğinden hareket eder. Kant'ın sisteminde ahlâk yasasının temeli olan kesin buyruğun, kuvve halinde kalıp da eyleme dönüşmemiş olan niyetlerimizi görmezden geldiğini vurgular.

İslâm ahlâkı; sadece teorik düzeyde değil, yaşanmakta olan pratik hayatta da üstündür ve bilhassa ahlâkın merkezi olan "**vazife fikri**"nin, geniş halk tabakaları arasında yayılmasında, hiçbir felsefî teorinin gösteremediği bir başarısı vardır. Çünkü İslâm ahlâkı, sadece soyut gayeler belirlemekle yetinmez. Bu gayelerin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan somut teşvik ve cezaları da koyar.

Ahlâk konusunda "hürriyet" problemini işlerken, İslâm'ın kader inancı ile "fatalizm"ın farkına işaret ederek, kader inancı ile insan hürriyetini bir arada savunmanın nasıl mümkün olduğunu gösterir. "Sünnetullah" kavramını yorumlarken, İslâm dini ile doğrulanmış bilimsel gerçekler arasında çatışmanın değil uyuşmanın olduğu sonucuna varır. Kur'an-ı Kerim'in bilim kitabı olmamasına rağmen, bilimsel bir konudaki hükmünün mutlak anlamda doğru olduğunu; bu özelliğinin, Mutlak Varlık olan Allah'ın keliması olmasından kaynaklandığını vurgular.

"Sahih-i Buhari muhtasarı *Tecrid-i Sarih Ter-cemesi*"nin birinci cildine "Mukaddime" olarak yazdığı yaklaşık 500 sayfalık kısım, son derece seviyeli bir "Hadis Usûlü" kitabıdır. Ahmet Naîm bu "Mukaddime"de hadisçilerin tarih ilmine yaptıkları katkıları anlatır, tarih tenkidciliği hakkında bilgiler verirken, seviyeli bir şekilde tarih felsefesi de yapar.

Siyasî anlamda "ittihâd-ı İslâm" fikrini savunan Ahmet Naîm, İslâm kardeşliğine zarar veren "*asabiyye*" fikrine doyurucu açıklamalar getirir. Asabiyye fikrini yorumlayarak dinî açıdan "*kabih*" görülen anlayış ile "*müstahsen*" görülen anlayışları birbirinden ayırır. Dile getirdiğimiz bütün bu konuları incelerken; kendi içinde tutarlı, ilkelerine sonuna kadar bağlı, Doğu'yu ve Batı'yı bir arada değerlendirebilecek çapta bir düşünür olarak karşımıza çıkar.

şimdi düşünürümüzün ahlâk anlayışını biraz daha yakından görelim:

Ahlâk Anlayışı

Ahmet Naîm; zaman, mekan ve kültüre göre değişen relatif bir ahlâk anlayışını kabul etmez. Ona göre "*ahlâk yasası*" evrenseldir. Evrensel olması, bu yasanın insanlar için olmasında aranmalıdır. Ahlâk yasasının insanlar için olması demek, sözünü ettiğimiz yasanın insan türünün bütün ferdlerince mantıklı olması ve kendisine tâbi olunacak değerde olması demektir. Bu da ancak, ahlâk yasasının insanlığın bütün ferdlerinin müşterek yaratılışına (*fitrat-ı müşterekesine*) uygun olmasına bağlıdır.

Acaba ahlâk yasası, insan ferdlerinin "fitrat-ı müşterekesine" ne zaman ya da hangi hallerde uygun olur?

Düşünürümüze göre ahlâk yasasının evrensel olması ya da insanların müşterek tabiatına uygun olması, özellikle ilahî vahiy'den kaynaklandığı zaman mümkün olur. Akıl ile temellendirilen ahlâk yasasının da, teorik olarak evrensel olması mümkündür. Ancak bu durumun, pratikte gerçekleşme imkanı yoktur. Çünkü ahlâk yasasının, A. Naîm'e göre evrensel bir yasa olabilmesi, aynı zamanda bu yasanın doğruluğuna kuvvetle iman eden insanların varlığı ile mümkün olabilir. Oysa sırf akıl ile temellendirilen ahlâk yasasının doğruluğuna kuvvetli bir iman seviyesinde inananlar,

olsa olsa sınırlı bir mütefekkir zümresi olabilir. "Bu grubun azlığına delil aramak bile gereksizdir."⁵

A. Naîm, ahlâkın din ile temellendirilmesi gerektiğini düşünür. Çünkü ahlâkî kuralları, dolayısıyla insan hayatını düzenleyen ilişkilerin dayandığı ilkeleri insanlara ilk defa öğreten din'dir. Milletleri mutluluk ve ilerleme duraklarına ulaştırmayı hedefleyen bu kural ve ilkeler, hangi milletin dininde daha açık ve ayrıntılı ise, o millet dünya sahnesinde daha güçlü ve sürekli olmuştur. Ayrıca o millet, insanlığa faydalı olmak bakımından da, daha derin izler bırakmıştır.

Aynı şekilde herhangi bir millette bu kural ve ilkeler, istenilen seviyedeki mutluluğu sağlamaktan âciz kalmışsa, dinin bu yöndeki eksikliğini o milletin filozofları tamamlamağa çalışmıştır.

A. Naîm'e göre felsefî fikirlerin milletlerin hayatı üzerindeki tesirleri inkar edilemeyecek kadar büyüktür. Bununla beraber araştırmacıların gözünden kaçmayan önemli bir nokta vardır ki, o da şudur: "Felsefî teoriler; geniş halk kitlelerinin zihnî gelişimine hizmet ettikleri halde, kalblere tesir etme ve ahlâk ilkelerini ruhların derinliklerine indirip orada yaşatma konusunda, din ve inanç kadar başarılı olamamaktadırlar."⁶

(5) Ahmet Naîm, *Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları*, İstanbul 1342, s. 6.

(6) Ahmet Naîm, *Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları*, s. 5.

Düşünürümüz, ahlâkın sadece psikolojik açıdan değil, aynı zamanda mantıkî açıdan da din ile temellendirilmesi gerektiğini düşünür. Ahlâk'ın "psikolojik açıdan" din ile temellendirilmesinden; ahlâkî buyrukların eyleme dönüştürülmesi aşamasında din'in, ferde psikolojik bir katkı sağladığını kabul etmek olarak anlıyoruz. "Mantıkî açıdan" ahlâk'ın din ile temellendirilmesinden de; ahlâkî önermelerin, mantiken, dinî önermelerden çıkarılması gerektiği düşüncesini anlıyoruz.

A. Naîm, sözünü ettiğimiz her iki anlayışın da savunucusu durumundadır. O insanlık tarihinin her sayfasının ahlâkî açıdan bize bir hakikatı gösterdiğini düşünür. Bu hakikat de şudur: Seçkinleri ve halk kitlelerini hayran eden faziletlerin, ve en hayırlı işlerin gelişme devirleri, daima inanç ve imanın en köklü olduğu zamanlara rastlar. İnanç sisteminin bozulduğu devirlerde ise, hertürlü ahlâkî kötülük ve rezillik toplum hayatına hakim olur. Çünkü "Ahlâk kurallarının en kuvvetli müeyyideleri dindedir. Ahlâk ilkelerinin en büyük bekçisi ve koruyucusu; mutlak bir güç ve kuvvet sahibi olan Allah'ın, âhiret gününde kullarını ödüllendireceğine veya cezalandıracağına olan kuvvetli imandır."⁷

Demek ki düşünürümüze göre ahlâkî buyrukların eyleme dönüştürülmesi noktasında, insan üzerinde düşünülebilecek en kuvvetli yaptırım gücü din'de bulunmaktadır. Mutlak bir güç

(7) Ahmet Naîm, a.e., s. 6.

ve kuvvet sahibi olan Allah'ın, âhiret gününde kullarını ödüllendireceği veya cezalandıracağı hususunda kuvvetli bir imana sahip olan insan, ahlâkî görevlerini yerine getirmekte zorlanmayacaktır. Çünkü insan, sahip olduğu iman ile psikolojik olarak kendisini buna hazır hale getirmiştir.

Ahlâkî mantıkî açıdan da din ile temellendiren A. Naîm, ahlâkî önermeler ile dinî önermeler arasında bir özdeşlik ilişkisi kurar. "Bizde ahlâkî görev ve haklar dinî emirler ile içiçedir; ahlâk ile din adeta tek bir şeydir. Hiçbir ahlâkî buyruk yoktur ki, aynı zamanda dinî ve insanî bir buyruk olmasın."⁸

(8) Ahmet Naîm, a.e., s. 16

İslâm Ahlâkı

İslâm ahlâkının temeli İslâm dini, "din-i celîl-i Muhammedîdir." Ahlâkî faziletlerin, halkın en aşağı tabakasından en yüksek sınıfına kadar, toplumun her kesimi arasında yayılıp genel kabul görmesine sebep olan "Şeriattır."⁹ Ahlâkî kötülüklerden korunmak, ahlâkî faziletlerle bezenebilmek için, "Kitap" ve "Sünnet" ten başka ilim ve feyz kaynağına ihtiyaç duymamış olan müslümanlar, seçkin Ashab ile Tabiînden başka rehber ve modellere de kıymet vermemişlerdir.

İslâm ahlâkının "vahiy" veya "din" ile temellendirilmiş olması, ahlâkî sahada "akıl"ın önemini azaltmadığı gibi, İslâm dininde ahlâkî görevlerle ilgili buyrukların oldukça çok olması da, yine İslâm ahlâkına aklî niteliğinden bir şey kaybettirmez. Düşünürümüze göre insanın, kendi dışındaki bir otorite tarafından belirlenmiş olan bu ahlâk buyruklarına itaat etmesi, gerçekte, yine ahlâkî görev tasavvurunu, akıl'dan alması demektir. Çünkü başlangıçta "insanın esasen müs-

(9) Ahmet Naîm, a.e., s. 6.

(10) Ahmet Naîm, Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları, s. 43.

lûman oluşu, iman etmesi, zaten aklî delillendirme sonucu gerçekleşmiştir."¹⁰

Görüldüğü gibi A. Naîm'e göre, aklî delillendirme(istidlâl-i aklî) neticesinde dini kabul eden müslüman için ahlâk buyruklarını din'den almak, esasen onları akıl'dan almak anlamına gelir. Çünkü daha başlangıçta din'in kabûlü, aklî istidlâl ile gerçekleşmiştir.

A. Naîm'in anlayışında akıl'ın önemi, sanıldığından da büyüktür. Ahlâk'ı din ile temellendiren Naîm, din'i de akıl ile temellendirir gibi gözüktür. Ona göre "dinimizin mebnâsı, mebâdi-i akliyyedir"¹¹.

Din'in temelini akıl ilkeleri olduğunu söyleyen bu satırlar, Aydınlanma felsefesinin her şeyi akıl ile temellendiren filozoflarını akla getirir. Ancak düşünürümüzün çıkış noktası olduğu kadar, varış noktası da sözünü ettiğimiz filozoflardan tamamen farklıdır.

Bir kere A. Naîm, İslâm dini'nin temelini, akıl ilkeleri olarak görürken Peygamberimizin bir hadîsinden hareket eder. Sözünü ettiğimiz hadis şudur: *"İnsanın dini aklıdır, akli olmayanın dini de yoktur"*. İkinci olarak aklın dinî delillerden biri olduğunda bütün İslâm bilginlerinin görüş birliği içinde olduğunu düşünür. Ayrıca, din'in bir iman işi olduğunun, iman'ın da son tahlilde "bir emr-i kalbî"¹² olduğunun farkındadır.

(11) Ahmet Naîm, a.e., s. 19.

(12) Ahmet Naîm, a.e., s. 40.

"Dinin temeli akıl ilkeleridir" derken A. Naîm'in vurgulamak istediği, iki esas konu vardır: Bunlardan birisi, İslâm'da taklîdî imanın önemli olmadığını vurgulamak; ikincisi de İslâm dini'ndeki iman ilkeleri ile Hristiyanlıktaki iman esasları arasındaki farka dikkat çekmektir.

Sözünü ettiğimiz bu vurguları onun şu ifadelerinde açıkça görürüz. "İman denilen şey, kalbî bir iş ise de, her halde aklen güzel görülmesi de gerekir. İslâm ulemasının büyük çoğunluğu taklid seviyesindeki imana pek o kadar hoş bir gözle bakmazlar."¹³

"İmanın esası ve dayanağı bizde akıldır. Gerek Allah'ın varlığına ve gerek şerefli Nebî Hz.Muhammed(s.a.v)'in peygamberliğine ve bildirdiklerinin Allah tarafından indirildiğine iman eden her müslüman, her halde aklî delillere başvurarak bu hakikatleri kabul eder...İslâm dininde aklın keşfedemeyeceği nitelikte sadece iman edilmesi gereken sır yoktur. Hiçbir kimseye '*aklın alsın almasın herhalde iman ile yükümlüsün. iman edilmesi gereken konuları tartışmaya aklın yetkisi yoktur*' denilmemiş ve denilemez."¹⁴

Görüldüğü gibi Ahmet Naîm; İslâm dini'nin temeli olarak akıl ilkelerini gösterirken, taklîdî seviyede kalan imanın önemsiz olduğunu dile getirmek ister. İkinci olarak da İslâm dinindeki iman esaslarının, Hristiyanlıkta olduğu gibi, aklın almayacağı sırlarla dolu olmadığını, hepsinin aklî izahlarının mümkün olduğunu vurgular. Hatta o;

(13) Ahmet Naîm, a.e., s. 39-40.

(14) Ahmet Naîm, a.e., s. 42.

kalbî iman gerçekleştikten sonra bile, dinî nasslar ile kesin aklî deliller arasında bir çatışma olduğunda dinin yorumlanması yoluna gidilmesini de, İslâm dininde akıl'a verilen önceliği göstermesi açısından önemli bulur.

Düşünürümüze göre din'e iman eden insan, bu iman ile birlikte mantîken başka bir takım temel ilkeleri de kabul etmiş olur. Bu kabul, birtakım bilgileri de beraberinde getirir. Bu bilgilerin en önemlileri şunlardır. a) Aklî delillendirme sonucunda İslâm dini'ne inanmış olan her insan, aynı zamanda varlığına iman ettiği Aşkın (Müteâl) Zât'ın kainatın yaratıcısı olduğunu bilir. b) İnsanî yaratılışın her türlü inceliklerini bilen Yaratıcı Zât'ın, insanın ulaşabileceği yetkinlik seviyesini yakalayabilmesinde gerekli olan irade terbiyesinin nasıl olması gerektiğini de insandan daha iyi bileceğini bilir. c) Yaratılmış varlık dünyasından hiçbir şeye ihtiyacı olmaması dolayısıyla Yaratıcı Zât'ın emirlerinin daima iyilikle ilgili, yasaklarının da daima kötülükle ilgili olduğunu bilir. Ayrıca din'in koymuş olduğu buyrukların, emir veya yasakların fayda ve zararları da sayılmış, bu konuda yapılan açıklama ve yorumlar ile hidayet yolu da aydınlatılmıştır.

Bütün bunlar Ahmet Naîm'in *vahiy ve akıl* ilişkisi konusunda Maturidî gibi düşündüğünü gösterir. İmam Maturidî de; Allah'ın peygamberler gönderip, vahiyle emir ve yasaklarını bildirmesini "akıl için bir kolaylaştırma ve hafifletme kabîlinden yardım ve irşad"¹⁵ olarak görmektedir.

(15) Maturidî Kitabu't-Tevhid, İstanbul 1979, s.185.

Kant Ahlâkı'nın Tenkidi

A. Naîm'e göre ahlâk'ın vahiy ile temellendirilmiş olması, "Kant'ın 'öyle hareket et ki, iradenin tabi olduğu evrensel kural, yani itaat ettiğin kanun, evrensel bir kanun ilkesi şeklinde olsun'¹⁶ meşhur kuralını kabul etmemize hiç de engel değildir. Engel olmak şöyle dursun, bizim tâbi olduğumuz ahlâkî kanun da zaten bundan ibarettir diyebiliriz. Çünkü hadis-i şerif'de Peygamberimiz 'hikmet mü'min'in kaybolmuş malıdır, onu nerede bulsa alır' buyurmuştur."¹⁷

Düşünürümüzün çeşitli ahlâk felsefeleri içinde "ruhunu İslâm'a en uygun"¹⁸ bulduğu ahlâk teorisi, rasyonalist ahlâk teorisidir. Bu sebepten

(16) Bu kuralın Kant'ın sistemindeki adı, "kesin buyruk" diye tercüme edebileceğimiz "categorical imperative"dir. Kesin buyruk, herhangi bir gaye ile ilgi kurmadan eylemi objektif, zorunlu olarak emreder ve mutlak bir prensip olarak geçerlidir. Kant, A.Naîm'in işaret ettiği bu buyruğu başka formüller halinde de ifade eder. "Aynı zamanda evrensel bir kanun olmasını isteyebileceğin maksime göre hareket et" formu bunlardan birisidir. Geniş bilgi için bkz: Kant, *Groundwork of the Metaphysic of Morals*, trans.by H.J.Paton, New York 1964, s. 88-89; Ayrıca Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Ankara 1992, s.39-40.

(17) Ahmet Naîm, *Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları*, s. 44.

(18) Ahmet Naîm, a.e., s. 19

İslâm ahlâkının üstünlüğünü gösterebilmek için zaman zaman rasyonalist ahlâk anlayışı ile bazı kıyaslamalar yapar. Ancak yeri geldiğinde onları tenkit etmekten de geri durmaz. İslâm ahlâkı'ndaki temel ahlâkî ilkelerin Kant'ın kesin buyruğunu da içine alacak kadar şumüllü olduğunu düşünür.

Kant'ın "categorical imperatif" adını verdiği kesin buyruğuna karşılık olarak İslâm'ın temel ahlâk buyrukları düşünürümüze göre şu hadîslerde ifade edilmiştir:

"İyilik, kalbinin mutmain olduğu şeydir. Sana aksine fetva verseler de aldırma. Tekrar ederim ki sana aksine fetva verseler de, aksine aldırma"

"İyilik, güzel ahlâktır. Günah ise, kalbde yerleşip de insanların bilmesini istemediğin şeydir"

"Senden ortaya çıkmasını halkın görmesini istemediğin şeyi yalnız iken de, kendi kendine yapma"

İşte asıl evrensel ahlâk yasası, bu hadîslerde insanların akıllarına daha kolay nüfuz edebilecek en yetkin bir yöntemle ifade edilmiştir. Hadîs'de iyilik, "kalbinin mutmain olduğu şey" olarak tarif edilir. "Malumdur ki, bir fiilin iyi olduğuna kalbin mutmain olması, herhalde aklın delaletine ve aydınlatmasına bağlıdır."¹⁹ Kötülük ya da günah ise, "kalbde yerleşip de insanların bilmesini istemediğin şey" olarak tarif edilir. İnsanların bilmesini istemediğimiz şey ise, düşünürümüze göre

(19) Ahmet Naîm, a.e., s. 45.

aklın evrensel bir kural olarak tanımak istemediği, beğenmediği şeyden başkası olamaz. Bu sebepten iyilik ve kötülüğün niteliklerini belirleyen bu ilkelere, Kant'ın evrensel ahlâk yasasını da içine aldığı yine aklımız bize söyler. Çünkü Kant'ın adı geçen yasası, yalnız fiillerimizi yani organlarımızın eylemlerini kapsar gibi görünür.

Kant'ın kesin buyruğundaki eksiklik, A.Naîm'e göre niyet ve maksatlarımızı yani kalbî eylemlerimizi ihmal etmesidir. Kant; kuvvede kalmış, yani niyet olarak kalıp uygulamaya geçirilmemiş eylemlere sorumluluk yüklediğini o kadar açık göstermez. Kant'ın *"öyle hareket et ki, iradenin tâbi olduğu evrensel kural, yani itaat ettiğin kanun, evrensel bir kanun ilkesi şeklinde olsun"* şeklinde dile getirdiği buyruktaki *"hareket et"* emir kipinin içerdiği anlamı, niyetlerimizi de içine alacak kadar genişletsek bile, hadis-i şerifin ifade tarzındaki yetkinlik ve mükemmelliğe ulaşması mümkün olmaz.

Kant'ın sisteminde bütün insanları, birbirlerine karşı kötülük etmek kasdıyla yüklü farz etsek bile, *kötülük iradesi* eylem olarak fiilen hariçde tecelli etmedikçe kimseye bir zarar gelmez. Bu sebepten Kant'ın *"kesin buyruğu"*, ahlâk yasasını ve ahlâkî görevi adeta yalnızca eylemlere has kılar gibi görmektedir.

Oysa İslâm'ın ahlâk yasasının ifade edildiği hadis-i şerifde, iyi olsun kötü olsun, niyetlerimizin hepsinden sorumlu olduğumuz açıkça anlaşılır.

Bundan dolayı dinî ahlâk yasası'na göre biz, eyleme dönüşmemiş niyetlerimizden de sorumlu oluyoruz. Bu sorumluluk; "Nefsinizde olanı açığa da vursanız, kendinize de saklasanız, Allah Teâlâ sizden hesabını soracaktır"²⁰, "şüphesiz kulak, göz ve kalb, bunların hepsinden dolayı sual sorulacaktır"²¹ âyetleriyle de pekiştirilmiştir.

Görüldüğü gibi A. Naîm; Kant'ın kesin ahlâk buyruğunun kuvve halinde kalıp da eyleme dönüşmemiş olan niyetlerimizi görmezden geldiğini, bu açıdan da eksik olduğunu tesbit eder. Sözünü ettiğimiz bu tesbit, sadece "kesin buyruk" açısından değerlendirilirse son derece yerindedir. Ancak Kant'ın ahlâk teorisinin bütünlüğü açısından bakılırsa, bu tesbitle Kant'a haksızlık yapılmış olur. Çünkü "niyet"(will; isteme), Kant'ın ahlâk sistemi'nde anahtar terimlerden birisidir ve kayıtsız şartsız iyi diye nitelendirilecek tek ilke durumundadır.

Kant'ın "Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi" isimli eseri "*Dünyada 'iyi niyet (veya iyi isteme)'den başka kayıtsız şartsız iyi diye isimlendirilecek başka birşey tasavvur etmek imkansızdır*"²² cümlesi ile başlar. Eylemlerin ahlâkî değerini, insanı o eyleme sevk eden niyette arayan

(20) Bakara, 284

(21) İsra, 38

(22) Kant, Groundwork of the Metaphysic of Morals, s.61; Ayrıca bkz: H.Heimsoeth, İ.Kant'ın Felsefesi, çev.T.Mengüşoğlu, İstanbul 1986, s. 126, 145-146; Recep Kılıç, Ahlâkın Dinî Temeli, s. 33-37

Kant'a göre ahlâkî açıdan önemli olan; eylemin sonucu değil, arka planındaki niyettir. Bu sebepten Kant için 'kuvve halinde kalmış niyetleri görmezden geliyor' şeklinde yapılacak bir tenkit eksik kalır. Ancak sözünü ettiğimiz tenkidi, "öyle hareket et ki, iradenin tâbi olduğu evrensel kural, yani itaat ettiğin kanun, evrensel bir kanun ilkesi şeklinde olsun" tarzında dile getirilen "kesin buyruk"a yönelttiğimizde, tenkit yerinde olur. Gerçekten de Kant'ın kesin buyruğu, sadece eyleme yönelik bir buyruk görünümünde olup, eylemin arka planını oluşturan niyet'i gözardı etmektedir.

A. Naîm, İslâm ahlâk'ını Kant ahlâkı ile bir de "vazife için vazife" ilkesi açısından mukayese eder. Sonuçta İslâm ahlâk'ını bu açıdan da üstün bulur. Çünkü Kant'ın sistemindeki iyi niyet'in de kaynağı olan "vazife fikri"nin, sırf teorik bir niteliğe sahip olarak kaldığını, fiilen kalblerde yer edemediğini, son tahlilde ise ahlâkçıların hayallerini süsleyen "sırf bir temenni"²³ seviyesinden öteye geçemediğini söyler. Çünkü bu ilkenin, düşünürümüze göre insanlar üzerinde hiçbir yaptırım gücü yoktur. Sadece boş bir form durumundadır.

"Rasyonalistlerce 'vazife için vazifenin yerine getirilmesi ilkesi'nden anlaşılan ahlâkî ve amelî anlam ne ise, müslümanlarca da 'bir vazifeyi Allah'ın emri olduğu için yerine getirmek'deki anlam, yaklaşık olarak odur..²⁴

(23) Ahmet Naîm, Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları, s. 52.

(24) Ahmet Naîm, a.e., s. 46-47.

Düşünürümüze göre İslâm ahlâkı'nda en büyük gaye "Allah rızası"dır. Buna göre bir eylemin ahlâken iyi olmasının ölçüsü Allah için yapılıp yapılmamasına bağlı olmaktadır.

İslâm ahlâkı'nın Kant ahlâkı'ndan veya genel olarak rasyonalist ahlâk teorilerinden üstünlüğü, sadece teorik açıdan değildir. Aksine İslâm ahlâkının esas üstünlüğü, teorik açıdan daha çok pratik hayatta kendini gösterir. A. Naîm'e göre İslâm ahlâkı, vazife fikrinin çeşitli halk tabakaları arasında yayılmasında hiçbir felsefî teorinin gösteremediği bir başarı göstermiştir. Önemli olan da vazife fikrini, bir avuç düşünürler grubunda uyandırmak değil, geniş halk yığınlarına kabul ettirebilmektir ki İslâm ahlâkı, bu noktada başka hiçbir felsefî teori ile kıyaslanamayacak kadar başarılıdır. Bu başarının sebebi nerede aranmalıdır?

İslâm ahlâkının sözünü ettiğimiz başarısının arka planında yatan esas sebep, düşünürümüze göre şu noktada aranmalıdır. "İslâm dini, insanların çoğunluğuna göre mücerred hakikatleri telkin etmenin, ahlâkı terbiye ve güzelleştirmek için yeterli bir yöntem olmadığını dikkate alarak, somut(concret) teşvik ve cezalara, uhrevî mutluluk ve mutsuzluk durumlarının detaylarına oldukça fazla itina etmiştir."²⁵

Halkın çoğunluğu, sadece "Allah rızası" için eylemde bulunmak gibi ulvî bir gayeyi yalnız ta-

(25) Ahmet Naîm, a.e., s. 51.

savvur etmekle yetinir. Geniş halk kitlelerinden böyle bir gayeye yönelmelerini beklemek haksızlık olur. Geniş halk yığınını eyleme geçiren esas saik, kıyamet günündeki sevab ve cezalandırma tasavvurudur. Yani **menfaat fikridir**. Onlardaki bu sevab kazanma veya azabdan korkma fikri, hakiki vazife fikrine karıştırmaktan kendilerini almadıkları gizli bir saikden başka bir şey değildir.

"İlim ve irfan arttıkça, akıl ve dirayet genişleyip yükseldikçe, gaye de yükselir. Gayelerin gayesi ise, sonunda mutluluğun tamamını içeren Allah rızasına dönüşür. **Hakiki vazife fikri** de, işte o zaman tamam ve kemali üzere fiilen gerçekleşir."²⁶

Bundan dolayı A. Naîm'e göre, İslâm dininin insanları ahlâkî kemale ulaştırmak için yaptığı hitapların konusu iki boyutludur. Bir tarafta Allah rızası; öbür tarafta ise sevap ümidi ile ceza korkusu vardır. Başlangıçta herkes sevap ümidi ve ceza korkusundan hareket eder. Çünkü sırf Allah rızası'dan dolayı harekete geçebilmek, büyük bir kemâl seviyesini kazanmaya bağlıdır.

(26) Ahmet Naîm, a.e., s. 50-51.

Hürriyet Problemi Ve Kader İnancı

Hürriyet probleminin Ahlâk'ta merkezî bir önemi vardır. Bu önemin farkında olan düşünürümüz, İslâm ahlâkı'nda hürriyet probleminin nasıl ele alındığını ve kader inancıyla insan hürriyetinin bir arada savunulup savunulamayacağını ele alır. Burada cevabını aradığı esas soru "İslâm'daki kader inancının, eylemlerin ahlâkî değerini azaltıp azaltmadığı" sorusudur. Bu meseleyi ele almasını gerekli kılan esas sâik; müslümanların kadere iman ettikleri için sıkça eleştirilmeleridir. Kadere(predestination, prescience) inandıkları için "müslümanlarda eylemlerin ahlâkî bir değeri bulunmadığını" düşünenler eksik değildir. Halbuki biz müslümanların kadere nasıl iman ettiğimizin anlaşılamadığına inanmaktayız.²⁷

Hürriyet probleminin İslâm ahlâkı'nda nasıl çözüldüğünü ele alabilmek için önce kader inancı konusunda yanlış anlaşılmaların düzeltilmesi gerektiğine inanan A. Naîm, İslâm'daki kader inancının "fatalizm" ile karıştırıldığına inanır. Oysa

(27) Ahmet Naîm, a.e., s. 20.

"Cebriyecilik" şeklinde tercüme edilebilecek olan "fatalizm" teorisini savunan bazı felsefî teorileri unutup da bu kavram ile İslâm dini arasında ayrılmaz bir bağ tasavvur etmek büyük bir hak-sızlıktır.

A. Naîm'e göre İslâmdaki kader inancı, eylem ve niyetlerin ahlâkî değerini noksanlaştıracak nitelikte değildir. Müslümanlar hem kadere iman ederler, hayır ve şerrin yaratıcısının Yüce Allah olduğuna inanırlar; hem de Allah tarafından kendilerine gösterilen mutluluk yolu ile mutsuzluk yolundan hangisine girseler kendi seçimleriyle girdiklerine inanırlar.

Düşünürümüz kader inancı ile insan hürriyetini bir arada savunmanın İslâm düşüncesinde mümkün olduğunu savunur. Bunu temellendirmek için dünyada hiçbir din'in bir taraftan beşerî eylemlerin olmazsa olmaz şartı olan sorumluluk(responsibilite) vasfını insandan kaldırıp, diğer taraftan da buyruk ve yasaklar koymasını düşünmenin, mümkün olmadığı noktasından hareket eder. Ona göre eğer insan hürriyeti yoksa, hürriyetin güzel bir şekilde kullanılmasından başka anlamı olmayan dinî kanun ve emirlerin ne anlamı kalacaktır? İnsanın seçme gücü olmadığı takdirde, ona niçin bazı şeyleri serbest, bazılarını da yasak kılalım?

Bu sorularıyla o, insana hitap eden dinî ve ahlâkî buyrukların bir anlam ifade edebilmesinin zorunlu şartı olarak "insan hürriyetini" gör-

düğünü açıkça ifade etmiş olur. Çünkü seçme gücü olmayan bir varlığa birtakım emir ve yasaklar koymak son derece anlamsız olacaktır. Bu noktadan bakıldığında din ve ahlâk kurumlarının bizzat kendileri, insanı peşinen hür bir varlık olarak kabul etmektedirler. Çünkü bağlılarından sorumluluk fikrini kaldıran herhangi bir din, ona göre idam kararını kendisi vermiş olur. Ayrıca insanın eylem ve niyetlerden sorumlu olduğuna açıkça işaret eden pek çok âyet ve hadis vardır.²⁸

Felsefî akımların müslümanlar arasında yayılmasından sonra gerçekten fatalistler gibi insanın seçme gücünü yani insan hürriyetini yok sayan bir kelâm mezhebi ortaya çıkmışsa da, bu anlayış müslümanlar arasında genel kabul görmemiştir. Müslümanlar arasında genel kabul gören İslâm bilginleri, insanda bir "seçme gücü" (cüz'î irade) isbat ederek "beşerî irade" ile "ilâhî irade" arasında bir ayırımı gitmişler; ahlâkî sorumluluğu "beşerî irade" ile temellendirmişlerdir.

"İlahî irade"; varlıkla ilgili bütün olgusal olayları, ilahî kudretin eseri olan beşerî eylemleri yaratmada müstakildir. Gerek âlemi tanzim ve tedbir eden evrensel kanunların, gerek bu evrensel kanunların gereği olarak ortaya çıkmış olan cüz'î olayların yoktan yaratıcısı, ilahî irade sahibi olan Yüce Zât'tır. İlâhî irade sahibi olan bu Yüce Zat, sonsuz kudreti ile istediği her şeyi yapma gücüne sahiptir.

(28) Sözüünü ettiğimiz âyet ve hadisler için bkz: Ahmet Naîm, a.e., s. 22 vd.

Düşünürümüze göre Yüce Yaraticı'ya bu şekilde inanmak başka, "hakiki fâil Allah'tır" diyerek ferdî sorumluluğu yok farz etmek, yaşamak için gerekli olan şeyleri sağlamaktan kaçınmak başkadır. Aralarında kapanması imkansız olan bir uçurum vardır. "Müslümanlar ahlâk kanunu'nun, sorumluluğun üzerine temellendirildiği bir 'cüz'î irade(Liberte personnelle)'nin, bir de sonsuz güç ve kudret sahibi kainatın bir Yaraticısına, Yüce İlâhî Zât'a âit bir 'küllî irade(volonte divine)'nin varlığına ve sevap ile cezanın yani sorumluluğun cüz'î iradeyle ilgili olduğu sonucuna ulaşmışlardır."²⁹

Kader inancı ile birlikte gündeme gelen *İslâm'ın tevekkül anlayışı* da düşünürümüze göre, çoğu kez yanlış anlaşılmaktadır. Oysa "İslâm dininde tevekkülün şartı, tabiat kanunlarının gereğini gözden uzak tutmamak, tuttuğu takdirde başına gelen şeylerden dolayı kendini kınayıp; günahını, hatasını kadere yüklememektir. Tabiat kanunlarından gaflet etmek, onları hiçe saymak, ya müslümanlığı bilmemekten ya da acz ve miskinlikten kaynaklanır. Hatta tabiat kanunlarının Kur'an dilindeki adı "sünnetullah"tır."³⁰

Demek ki A.Naîm'e göre İslâm'daki kader inancının dolayısıyla tevekkül anlayışının, insanı âcizlik ve miskinliğe düşüren anlayışlarla örtüşmesi mümkün değildir. Çünkü kader inancı aynı zamanda tabiat kanunlarını bilmeyi ve ge-

(29) Ahmet Naîm, a.e., s.28.

(30) Ahmet Naîm, Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları, s. 35.

reğini yerine getirmeyi gerektiren dinamik bir inançtır. Bu dinamik kader inancının uygulamada da müslümanlar üzerinde medenî, siyâsî, ilmî ve ahlâkî ilerleme açısından son derece müsbet etkileri olmuştur. Çünkü İslâm devletinin bir asır içinde bilinen derecede sınırlarını genişletmesi, düşünürümüze göre bu imanın bahşettiği azim ve dayanıklılık sayesinde gerçekleşmiştir. Müslümanların yine bu kadar müddet içinde ümmîlik ve çöl kültüründen en medenî milletlerin medeniyet imkanlarına kavuşmaları da yine bu sayede olmuştur. Sosyal ve tabîî ilimlerde bugünkü Avrupa düşünürlerinin zamanında üstadlığını yapmış olmalarında dahi bu yüce ilkerin küllî bir tesiri olduğuna şüphe yoktur.

Ahlâkî sahada ise kadere imanın insan üzerindeki olumlu tesirlerini görememeyi, A.Naîm insan ruhunun çok az araştırılmış olmasıyla irtibatlandırır. Çünkü cömertlik ve ikram, askerî ve medenî cesaret, felaketlere karşı sabır ve tahammül, menfaati ve hayatı küçümseme gibi ahlâkî faziletlerin kazanılmasında böylesine dinamik bir imanun olağanüstü katkıları olacaktır.

A.Naîm'e göre dünyada ilim ve felsefeden hiçbiri olmamış olsaydı, müslümanlar kainatta hüküm süren birtakım kanunların -ilahî sünnet'in- mevcud olduğunu yine bileceklerdi. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de *"İşte bu, öteden beri gelip duran sünnetullah'tır. Yani Allah'ın âdetidir. Sün-*

netullah'ın ise tebdil edildiğini göremezsin"³¹. Diğer bir yerde de "*Sünnetullah'ın tebdil edildiğini göremiyeceğin gibi, Sünnetullah'ın tahvil edildiğini de göremezsin*"³² buyrulur.

Bu âyetler; hem İslâm inancındaki doğruluk ve sâfiyetin, hem de Kur'an'da insanları âciz bırakacak kadar güzel ve eşsiz nitelikteki anlatımın birer örneği durumundadır. Düşünürümüz bu âyetlerden şu sonuçları çıkarır:

1. Tecrübî ilimleri öğrenmenin müslümanlar üzerine bir borç olduğunu bildirmekte ve bilimsel keşiflerden istifade etmeyi teşvik etmektedir.

2. Âyet-i kerime, sünnetullah'da değiştirme ve değişim görülemeyeceğini gösteriyor ki bu, tecrübî ilimlerin konusu olan kanunların değişmeyeceğini ifadeden başka bir şey değildir.

3. Ayet-i kerimenin siyakı; bugünkü olgusal kanunların değişip de yerlerine diğer kanunların konulmasını, değiştirilmesini hatırdan sildiği gibi, mevcut kanunların da değişmeksizin hükümlerini şaşırmadan yerine getireceğine işaret etmektedir. Böyle bir inanç ile olgusal hakikatleri keşfetmeğe koyulan bir hakikat araştırmacısının duyacağı aşk ve şevki tarife ihtiyaç yoktur.

4. Âyet-i kerimede tekil olarak "**sünnetullah**" terimi geçmekte, çoğul şekli olan "**sünenullah**" denmemektedir. Bundan da yine ilim dallarının,

(31) Fetih, 23

(32) Fâtır, 43

şimdiye kadar birbirinden ayrı zannedilen farklı kanunları tek bir kanuna indirgemek için harcadığı mesâînin pek yerinde olduğunu anlıyoruz.

5. Dile getirdiğimiz bütün bu düşüncelerden daha önemli olanı; âyette "tebdil ve tahvil yoktur" denilmeyip de "tebdil ve tahvilin meydana geleceğini göremiyeceksin" denilmesidir. Bu da tecrübî ilimlerle ilgili olan kesinlik derecesine âiddir. Tabiî kanunlar değişmez kabul edilmekle beraber, bu inanç hiçbir zaman zorunlu olarak bilinen kesin hakikatler kuvvetinde değildir.

Buna göre sosyal ve tabiî ilimler ne kadar gelişirse gelişsin, hâdiseler için bilinen illet veya illetlerden başka bir illet tasavvuru her zaman kendiliğinden mümkün olur. Çünkü yüzdeyüz derecesindeki matematik kesinliği elde etmek, gerek olgular dünyasının bütününde, gerekse ezelden ebede kadar bütün hâdiseler üzerinde tam tümevarım yapmağa bağlıdır. Bunun da imkansız olduğu son derece açıktır.

Dr. Recep KILIÇ

İSLÂM AHLÂKININ ESASLARI

BABANZÂDE AHMED NAİM

İSTANBUL 1340/ 1342

SEBÎLURREŞAD KÜTÜPHANESİ YAYINLARINDAN

GİRİŞ

KİTABIN TELİF SEBEBİ

"Ahlâk eğitimi" kongresi, Ağustos 1912'de Lahey'de ikinci kez toplanmış; hükûmetimiz ise ilk ilmî toplantıya katılmamıştı. Bu sebepten, ikincisine olsun temsilci gönderilmesi ve Doğu'da ahlâk eğitiminin temeli olan esasları açıklayan bir raporun kongreye katılan temsilcilere sunulması resmen rica olunmuştu. Bu resmî talebde, Doğudaki eğitim hakkındaki bilgilerin vaktiyle Korfo'lu bir Yunanlı tarafından yazılmış kısa bir eserle sınırlı olduğu da açıklanmıştı.

Eğitim Bakanlığı bu daveti kabul ettiğini bildirdi. Devrin bakanı merhum Emrullah Efendi, istenen raporun hazırlanmasını, benden istedi. Raporun bir dereceye kadar hazırlanmasına özen gösterildiyse de, kongrenin toplanacağı günlere yakın bir zamanda kabinenin değişmesi, mûsvedde halinde kalan eserin tamamlanıp son şeklini almasını olduğu gibi, hükûmet tarafından temsilci gönderileceği hakkında verilen resmî sözün yerine getirilmesini de imkansız kıldı. Bereket versin ki, o sene kendi hesabına kongreye

katılan bir iki Türk bulundu da, hükûmetin içine düştüğü yalancılık konumu, biraz gizli kalabildi.

O zamanki müsveddeleri, Sebilürreşad yayınlamıştı. Bugün belki, yalnız tarihî vesika olmaktan fazla bir değeri olmayan o satırları bazı vatandaşlarımızın zevk ve meşrebine uygun düşer düşüncesiyle aynen yayınlıyorum.

İsabet mi ediyorum, bilmem.

Ahmet Nâim

I. İSLÂM AHLÂKININ TEMELİ
HZ. MUHAMMED'İN GETİRDİĞİ DİNDİR.
AHLÂK HAKKINDAKİ FİKİRLERİMİZ
FELSEFİ ESERLERDEN O KADAR
ETKİLENMEMİŞTİR

Doğu Ve Batı Dünyasının Genel
Görünümü¹

Batı medeniyetinin bugün sahip olduğu hâkimiyet konumu, Avrupa milletlerini yer-yüzünün her noktasındaki diğer milletlerle zorunlu olarak devamlı bir ilişkide bulunmaya sevk etmektedir. Bundan dolayı milletlerarası tanışma ihtiyacı, kendini günden güne daha fazla hissettirmektedir. Doğuluların Avrupalıları, Avrupalıların da Doğuluları gereği gibi tanıması konusu, uzun zamandır milletlerarası ilişkilerin en zorunlu gereklerinden sayılmaktadır.

Avrupalı olmayan milletler içinde müslüman adı altında toplanan ve Büyük Okyanus ile Atlas Okyanusu arasında adeta tek vücut gibi yerleşmiş bulunan büyük bir milletler topluluğu vardır. Bunların sayıları milyonlarla ifade edilir. Dilleri, renkleri ve sırf mahallî olan önemsiz bazı

(1) Bu ara başlıklar tarafımızdan konulmuştur. (R.K.)

alışkanlıkları bakımından birbirlerinden ayrı isimlerle anılmaktadırlar. Buna rağmen dinleri, âyinleri ve yine dinlerinden kaynaklanan tavır ve âdetleri açısından aralarında pek sıkı ve umumî bir bağ vardır. Bu büyük beşer kitlesinin en büyük kısmı, Avrupa sömürgecilerinin idaresi altında bulunduğu için, bu milletlerin dinleri kadar ahlâk ve âdetlerinin dayandığı esasları da bilmek ve öğrenmek yine o sömürgecilerin menfaatleri gereğidir.

Gerçekte bir asrı aşkın bir zamandan beri, Doğu ile Batı arasında dolmaz sanılan uçurum, iyice kapanmıştır. Bu sonuçta etkin olan sebepler şunlardır: Bir kere İslâm üzerinde çalışan Hristiyan uzmanlar (müsteşrikler), İslâmî eserlerin hazineleri içinden nefis alıntılarla uğraşmaya başlamışlardır. İkinci olarak sömürgeciler, gerek ticaret ve gerek ülkeyi yönetmek gibi bahanelerle, esir milletler sırasına geçmiş milletler ile temasa geçmişlerdir. Ayrıca Avrupa ve Amerika dışında İncil'i yaymaya çalışan misyonerlerin gayretli araştırmalarının da, Doğu ile Batı arasındaki uçurumun iyice kapatılmasında önemli bir payı vardır.

Bu son aydınlık ve bilgi çağı, yorulmak bilmeyen ilim ve hakikat mücahitleri sayesinde, milletlerarası tanışma işinde geçmiş asırları oldukça geride bırakmıştır. Bundan dolayı, vaktiyle "Sarazanlar" ve "Türkler" hakkında dilden dile dolaşan anlamsız, tuhaf ve garib söylentilerden şimdi eser kalmamıştır, diyebiliriz.

Allaha hamd olsun, Avrupalıların müslümanları müşrik, insanî değerlerden yoksun, ülkeleri yıkmak ve insanlara işkence etmek üzere gökyüzünden indirilmiş bir belâ olarak gördükleri zamandan² oldukça uzak bulunuyoruz.

Fikirlerdeki bu büyük değişikliğin sebebi; her şeyden önce, ilim ve tenkit fikrinin bütün beşerî bilgileri kucaklayan bir hale gelmesinde ve hiçbir hakikati delilsiz kabul etmeyen bilimsel metodun düşünürler sınıfının tamamı arasında yayılmış bulunmasında aranmalıdır.

Biz müslümanlar, baştan başa hakikat aşkıyla yüklü olmuş olan bu değerli çalışmalara karşı ne derece minnet ve şükran duyuyorsak, insanlığın geleceği hakkında da kalblerimiz aynı derecede ümitle doludur³.

5

Batılı düşünürlerin, Doğu'nun ahlâk ve âdetlerini tasvir için meydana getirdikleri cildlerce eseri incelemek, biz Doğulular hakkında

(2) Henri de Castries'nin "İslâm" adındaki eserine bakılsın

(3) Balkan harbinden birkaç ay önce kaleme alınmış olan bu satırların Avrupa düşünürler sınıfına karşı taşıdığı iyi niyet ve samimiyeti, bugün kendi hesabıma önemli bir miktarda azaltmağa mecburum. Zira son felaketlerimiz, Avrupanın müslümanlara karşı fetan yüzünde taşıdığı riya örtüsünü yırtıp attığı gibi, son medeniyet asırlarının, Batılıların yalnız dimağlarını terbiye edip, ruhlarını ve kalblerini ortaçağın karanlıklarından kurtarabilmekten henüz pek uzak olduğunu ispat eylemiştir.

oldukça doğru bir fikir edinmeğe hizmet etse de, bu eserleri yazanların farklı görüşlere sahip olması, bazı önemli yönlerin gerektiği şekilde aydınlanmasına engel olmaktadır. Bu sebepten bizi tasvir eden levhaların, yine bizim elimizle resmedilmesinin son derece büyük faydaları olacaktır.

Bundan dolayı bu çalışmada Osmanlı ülkesinde ahlâk, eğitim, âdet ve meşreplerin ne şekilde ve hangi temellere dayandığı anlatılacaktır. Burada açıklanacak hakikatler, çok küçük ayrıntılarla bütün İslâm âlemi için de geçerli şeyler olacağından, bu eser iki boyutlu bir fayda sağlamış olacaktır.

Din Ve Ahlâk

Her yerde olduğu gibi ahlâkî kuralları, insanî görevleri, insan hayatını düzenleyen ilişkilerin dayandığı kanunları da insanlara ilk öğreten dindir. Milletleri mutluluk ve ilerleme duraklarına ulaştırmayı hedefleyen bu kural ve kanunlar, hangi milletin dininde daha açık ve ayrıntılı ise, o millet Dünya sahnesinde daha güçlü ve sürekli olmuştur. Ayrıca o millet, bütün insan cinsine faydalı olmak bakımından da, daha derin izler bırakmıştır.

Aynı şekilde herhangi bir millette bu kural ve kanunlar, istenilen seviyedeki mutluluğu sağlamaktan âciz kalmışsa, dinin bu yöndeki eksikliğini o milletin akıllıları, filozofları tamamlamağa çalışmıştır.

Din Ve Felsefe

Felsefî fikirlerin milletlerin hayatı üzerindeki tesirleri inkar edilemeyecek kadar büyüktür. Bununla beraber araştırmacıların gözünden kaçmayan önemli bir nokta vardır. Şöyle ki: Felsefî teoriler; geniş halk kitlelerinin zihnî gelişimine hizmet ettikleri halde, kalblere tesir etme ve ahlâk ilkelerini ruhlann derinliklerine indirip orada yaşatma konusunda, din ve inanç kadar başarılı olamamaktadırlar. Felsefî teorilerin birbirleriyle çelişmelerine ilave olarak, felsefenin fikir hürriyeti ve akıl yürütmeye açtığı geniş yol, bu başarının elde edilmesine engeldir.

İnsanlık tarihinin her sayfası bize gösteriyor ki, seçkinleri ve halk kitlelerini hayran eden faziletlerin, ve en hayırlı işlerin gelişme devirleri, 6 daima inanç ve imanın en köklü olduğu zamanlara rastlamıştır. İnanç sisteminin bozulduğu devirlerde ise, hertürlü ahlâkî kötülük ve rezillik toplum hayatına hakim olagelmıştır.

Din üzerine değil de sadece akıl ile temellendirilmiş olan ahlâk kuralları, belledikleri teorilerin doğruluğuna kuvvetli bir iman derecesinde inanmış olan düşünürler grubu için belki bir ahlâk kanunu olabilir. Oysa bu grubun azlığına delil aramak bile gereksizdir. Geçici arzularını lüks bir hayata değiştirmeyi işden bile saymayan geniş halk yığınları için ise bu felsefî teoriler, hiçbir zaman uyulması gerekli olmak faziletini haiz olamaz. İnsanların büyük ço-

günluğunu geniş halk yığınlarının oluşturduğu
ise, gayet açıktır.

Ahlâk Ve İman

Ahlâk kurallarının en kuvvetli müeyyideleri dindedir. Ahlâk ilkelerinin en büyük bekçisi ve koruyucusu; mutlak bir güç ve kuvvet sahibi olan Allah'ın, âhiret gününde kullarını ödüllendireceğine veya cezalandıracağına olan kuvvetli imandır.

İslâm ülkelerinde ahlâkın en sağlam temeli, Hz.Muhammed'in getirdiği din'dir. Ahlâkî güzelliklerin ve faziletlerin, halkın en aşağı tabakasından en yüksek sınıfına kadar, toplumun her kesimi arasında yayılıp genel kabul görmesine sebep olan Şeriattır. Müslümanlar, ahlâkî kötülük ve rezilliklerden korunmak, ahlâkî güzellik ve faziletlerle bezenebilmek için, "Kitap" ve "Sünnet" ten başka ilim ve feyz kaynağına ihtiyaç duymamışlardır. Aynı şekilde Hz.Peygamber'in terbiyesinde yetişmiş olan seçkin Ashab ile Ashab'ın yetiştirmiş oldukları Tabiinden başka rehberlere, modellere değer vermemişlerdir.

Hind ile Yunan'ın bir aralık İslâm eline geçen felsefî birikimleri, müslümanlarda ahlâkın genel seyrine etki açısından hiçbir iz bırakmamıştır. Gerçekte Hind'in "Kelile ve Dimne"si İbnü'l-Mukaffa'a; Eflâtun ile Aristo'nun ahlâk kitapları Farabîlere, İbn-i Sina'lara,

İbn-i Miskeveyhlere, Tûsî'lere İbn-i Rüşd'lere 7 bazı fikirleri aşılamışsa da, bunlardaki pratik il-keler Kur'an ile Hadis'in coşkun bir sel gibi fiş-kıran tavsiyelerine karşı duramayacak kadar ruhsuz görünmüştür. Sonuçta kalbleri terbiye etmek özelliği, yalnız peygamberlik kay-nağından ortaya çıkan emir ve yasaklar ile bun-ları ahlâk kanunu kabul eden ilim ve fazilet adamlarına münhasır kalmıştır.

Gerçekten de, İslâm dînindeki pratik hik-metin içerdiği ayrıntılar, insaflı her insanı hay-rete düşürecek kadar çoktur. İslâm dini, ha-kikaten ahlâk dinidir. Kur'an'ın herhangi bir âyeti incelense, ya mantûkunda ya mefhûmunda insanları hidayet ve fazilet yoluna sevkedecek, mutluluğa engel olan ahlâk ve ey-lemlerden insanları koruyacak uyarıları keş-fetmekte güçlük çekilmez.

Kur'an-ı Kerim'in araştırmacılara zor ge-lecek, içinden çıkılamayacak bir yönü varsa, o da özellikle ahlâk ve âdâba ilişkin olan âyet-i kerimeleri seçmek ve grublandırmak zor-luğudur. Bu da Kur'an'dan, İslâm dîninden en önemli hedef ve gayenin, insanlığın ahlâkını gü-zelleştirmek ve temiz kılmak olmasındandır. Hz.Peygamber hakkında Kur'an'da geçen en büyük övgü ve yüceltme, *"şüphesiz Sen, ahlâkî güzelliklerin çok büyük ve yüce bir se-viyesini hâizsin"*⁴ anlamına gelen âyet-i ke-rimedir.

(4) Kalem sûresi, 4.

H.z.Peygamber(s.a.v) de kendi gönderiliş gayesini şu hadis-i şerifi ile belirler. "Ben ancak ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim".⁵

Temiz eşi H.z. Ayşe'ye "Rasûlüllâh'ın ahlâkını bize tarif et" denildiği zaman; "O'nun ahlâkı, Kur'an'dan ibaretti"⁶ cevabını veriyor. Böyle büyük bir dava ile ortaya çıkan bu din, çıkışından beklenmekte olan gayeye asrın bir çeyreği içinde ulaşmış ve dünya tarihinde ortaya 8 çıkmış olan en büyük devrimi gerçekleştirmiştir. Kur'an'ın faziletleri koruyup, reziletleri yok etmesinden, o şerefli Peygamber'in uygulamada rehberlik etmesindendir ki, Ashabı içinde bunca büyük insan ortaya çıkmıştır. Bunların her biri, bir millet için övünç sermayesi olacak çapta faziletlidir.

Dinimizin temeli, ruhu güzel ahlâk ile ahlâklandırmaktan ibarettir. Hedef alınan bu yüce gayeye ulaşmaya yardım edecek hiçbir ayrıntı ihmal edilmemiştir. İşte bu sebepten, her yüzünde bu kadar kısa bir süre içinde, insanı hayrete düşürecek çapta bir devrim gerçekleşmiştir.

(5) "İnnemâ buistu li utemmime mekârime'l- ahlâk". [İmâm Mâlik, el- Muvatta, Mısır 1951, c.II, s. 904]

Hadislerin tesbitini yaparken Maksut Kumbasar'ın Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1986 yılında yapmış olduğu "Babanzade Ahmet Naim Hayatı, Eserleri ve Ahlâk-ı İslâmiyenin Esasları'nın Transkripsiyonu", isimli basılmamış lisans tezi'nden yararlandık. (R.K)

(6) Müslim, Câmiu's-Sahîh, Mısır 1955, c.I, s. 513.

II . GÜZEL AHLÂKIN İSLÂMDAKİ ÖNEMİ

Ahlâkî görevlerden her birinin İslâm'daki yerini açıklamadan önce Şeriat-ı Muhammediye'de faziletlerin ne kadar üstün ve yüce bir yeri olduğunu, kötülüklerin de nasıl hor görülüp yerildiğini göstermek faydalı olur.

Daha önce de söylediğimiz gibi Rasûl-ü Ekrem (s.a.v), peygamberlik görevinin esas unsurunun ahlâkî güzellikler olduğunu vurgular. "*Ben ancak ahlâkın güzelliklerini tamamlamak için gönderildim*"⁷ hadis-i şerifi ile de, bu konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıca O, güzel ahlâka verdiği önemi, Allah'a dua ederken bile ihmal etmezdi.

Namazın başlangıcında şöyle dua ederdi: "*Allahım! Âhlâkın en güzeline ulaşmak için bana yol göster. En güzel ahlâka vardıracak olan ancak Sensin. Rabbim, kötü ahlâkı benden uzak tut. Ahlâkın kötüsünü benden uzaklaştıracak olan da ancak sensin.*"⁸

(7) "İnnemâ buistu li utemmime mekârimel-ahlâk". [el-Muvatta, c.II, s. 904]

(8) "Allâhümmehdinî li ahseni'l- ahlâki lâ yehdî li ahsenihâ illâ Ente vasrif annî seyyiehâ lâ yasrifu annî illâ Ente". [Müslim, c.I, s.535]

Çok kere de: "Rabbim! Senden sıhhat, 9 âfiyet (yani din ve dünya ile ilgili olan kötülüklerden korunmak), bir de güzel ahlâk dilerim"⁹ diye dua ve dilekde bulunurdu.

Bir gece sabaha kadar, "Allahım! dış görünüşümü güzel yarattın. Ahlâkımı da güzelleştirdi"¹⁰ diye dua etmişti. Kendisine "ya Rasûlullah, bütün gece dua ve dileğin hep güzel ahlâkla ilgiliydi" denilince, şunları söylemişti:

"Müslüman insan, ahlâkını güzelleştire güzelleştire, sonunda güzel ahlâk onu Cennet'e sokar. Aynı şekilde ahlâkını çirkinleştire çirkinleştire, kötü ahlâkı onu sonunda Cehennem'e sokar. Öyle müslümanlar var ki, uykuda iken bile Allah onların günahlarını bağışlar."¹¹

Kendisinden Peygamberimizin ahlâkını soran kişiye Hz. Aişe (R.A): "Sen hiç Kur'an okumuyor musun? Rasûsullah'ın ahlâkı, Kur'an'dan ibaret idi. Kur'an-ı Kerim şu gibi âyetleriyle onun ahlâkını güzelleştirmiştir" di-

(9) "Allâhümme innî es'elûke's-sıhhate ve'l-âfiyete ve hüsne'l-hulki". [Munâvî, Feyzu'l-Kadîr, Mısır 1938, c.II, s.139]

(10) "Allâhümme hassente halkî fe hassin hulki" . [Müsned, c.VI, s. 68]

(11) "İnne'l-abde'l-müslime yuhassinu hulukahû hattâ yudhilehû husnû hulukihi'l- Cennete ve yusîu hulukahû hattâ yudhilehû sîu hulukihi'n-Nâre ve inne'l-abde'l-müslime le yuğferu lehû ve huve nâimun". [Buharî, Ahlâk Hadisleri, (çev.A.Fikri Yavuz, İstanbul 1974, c.I, s. 304)]

yerek, aşağıdaki âyetleri örnek olarak göstermiştir:

Güzel Ahlâk İle İlgili Âyet-i Kerimeler

"İnsanları bağışla, onlara iyiliği emret, cahillerden yüz çevir"¹²

"Şüphesiz yüce Allah adaleti, iyiliği ve yakınlara vermeyi emreder. Sözün ve eylemin kötüsünü, her türlü kötülüğü ve haddi aşmayı yasaklar"¹³

"Bir de başına gelen şeye sabret, ki bu sabrın azmedilecek şeylerdendir."¹⁴

10

"Üğradığı zulme sabredip bağışlayan kimsenin imanı ise daha üstündür. Zira bu, azmedilecek işlerin en önemlilerindendir."¹⁵

"Öyleyse onları bağışla. ilişkilerinde onlara karşı yumuşak ol. Zira Yüce Allah iyilikte bulunanları sever."¹⁶

"Bir de onlar bağışlasınlar ve ilişkilerinde yumuşaklıkla hareket etsinler. Siz, Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz ?"¹⁷

"Ey Muhammed! Kötülüğü, ondan daha iyisi ile yani iyilik ile karşıla. Kendisiyle aranızda

(12) Araf sûresi, 199.

(13) Nahl sûresi, 90.

(14) Lokman sûresi, 17.

(15) Şûrâ sûresi, 43.

(16) Mâide , 13.

(17) Nûr sûresi, 22.

düşmanlık olan kimse, bir de bakarsın ki, sana sevgi ve saygı duyan bir dost gibi oluvermiş."¹⁸

"...Allah'a tam anlamıyla inananlar; genişlik zamanlarında olduğu gibi darlık anlarında da mallarını Allah için harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları bağışlarlar. Allah da zaten, bu şekilde iyilikte bulunanları sever."¹⁹

"Zannın çoğundan sakının. Zira zannın bir kısmı günahdır. Bir de, insanların açıklarını araştırmayın. Birbirinizin arkasından da konuşmayın."²⁰

Muhammed ümmetinin bütünü için yol gösterici ve örnek insan konumunda olan o yüce Peygamberin sahip olduğu ahlâkın güzellik ve mükemmelliklerini ayrıntılarıyla açıklamak, bizi üzerinde durmamız gereken esas konunun dışına çıkarır. Bu konuyu, doğum gününden ölüm
11 ânına kadar O'na âit olan her şeyi bütün ayrıntılarıyla araştıran ve yazanlara bırakıyoruz. Biz burada insanları ahlâkî güzelliklere yönlendirip teşvik etmek, ahlâkî kötülük ve çirkinliklerden uzaklaştırıp nefret ettirmek için O'ndan bize kadar ulaşan hadis-i şerifleri sadece zikretmekle yetinliyoruz:

Güzel Ahlak İle İlgili Hadis-i Şerifler

a. *"Güzel ahlâk, Yüce Allah'ın yarattığı en*

(18) Fussilet sûresi, 34.

(19) Al-i İmran, 133-134.

(20) Hucûrât sûresi, 12

büyük şeydir"²¹.

b. "Ahlâkî güzelliğler Cennet işlerindendir."²² Yani Cennete girmeğe vesile olan işlerdendir.

c. "Ahlâk, dinin kabıdır."²³ Yani bir kimse-deki dinin derece ve mahiyeti, ahlâkın derece ve mahiyeti ile mütenasibdir.

d. "İnsanın eylemleri arasında güzel ahlâk-dan daha değerli olan hiçbir şey yoktur. Zira güzel ahlâk sahibi olan kimse, oruç tutan ve namaz kılanların derecesini elbette bulur."²⁴

e. "Dinden sonra aklın başı, halka kendini sevdirmek ve iyi veya kötü olsun herkese iyilikte bulunmaktır."²⁵

f. "Güzel ahlâka sarıl. Çünkü insanların en iyi ahlâklıları, dinî en iyi olanlarıdır."²⁶

(21) "Husnu'l-huluki halku'llâhi'l- a'zam". [Feyzu'l-Kadîr, c.III, s. 384]

(22) "Mekârimu'l- ahlâki min a'mâli'l- Cenneti". [Feyzu'l- Kadîr, c.V, s.568]

(23) "El-huluku vi'âu'd- dîn".

(24) " Mâ min şey'in yûdau fi'l- mizânî eskalu min husni'l- huluki li enne sâhibe husni'l- huluki le-yebluğu bihi derecete sâhibi's- savmi ve's-salâti". [Tirmizî, el- Câmiu'- Sahîh, Kahira 1937, c.IV, s. 363]

(25) "Re'su'l- akli ba'de'd- dîni et- teveddudu ile'n-nâsi ve'stinâu'l- hayri ilâ külli berrin ve fâcirin". [Feyzu'l-Kadîr, c.IV, s. 2]

(26) "Aleyke bi husni'l- huluki feinne ahsene'n- nâsi hulukan ahsenuhum dînen". [Müsned, c.V, s.89]

g. "İslâm, güzel ahlâktan ibarettir."²⁷

12 h. "Yüce Allah bir kulunun hem dış görünüşünü, hem de ahlâkını güzel yaratıp da onu ateşe yedirmez."²⁸

i. "İnsanın keremi dinidir. Hasebi güzel ahlâkıdır. Mürüvveti de aklıdır."²⁹

j. "Siz bütûn halka mallarınızla iyilik etmeğe yetişemezsiniz. Öyleyse güler yüzlülükle, güzel ahlâkla yetişiniz."³⁰

k. "Yüce Allah bu dini hâlis olarak kendi dini kılmıştır. Oysa dinimize cömertlik ile güzel ahlâktan başkası yakışmaz. Öyleyse siz de gaflet etmeyiniz de, dininizi bu iki şey ile güzelleştirip süsleyiniz."³¹

l. "İçinizden en fazla sevdiklerim, kıyamet gününde yeri bana en yakın olanlarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır."³²

(27) "el- İslâmu husnu'l- huluki".

(28) "Mâ hassene'llâhu halka abdin ve hulukahû feyut'imehu'n- nâr". [Feyzu'l- Kadîr, c.V, s.441]

(29) "Keramu'l- mer'i dînuhû ve hasebuhû husnu hulukihî ve murûetuhû akluhû". [Müsned, c.II, s. 365]

(30) "İnnekum len teseu'n- nâse bi emvâlikum fe seûhum bi basti'l- vechi ve husni'l- huluki". [Feyzu'l-Kadîr, c.II, s. 557]

(31) "İnnellahe' stahlasa hâzâ'd- dîne li nefsihî velâ yasluhu li dînikum ille's- sahâe ve husne'l- huluki elâ fezeyyinû dînekum bihimâ". [Feyzu'l- Kadîr, c.II, s. 209]

(32) "Ehabbukum ileyye ve akrabukum minnî yevme'l- kıyâmeti ehâsinukum ahlâken". [Tirmizi, c.IV, s.370]

m. "Mü'minlerin imanca en olgunları, ahlâkı en iyi olanlarıdır. Bunlar; kendileriyle hoş geçinilen, insanlar ile iyi ilişki kuran ve kendileriyle iyi ilişki kurulan kimselerdir. Başkalarıyla iyi ilişki kurmayan ve kendisiyle iyi ilişki kurulması mümkün olmayanda hayır yoktur."³³

n. "Allah-u Teâlâ ahlâkın yüceliğini sever, bayağılarını sevmeyiz."³⁴

o. "Tedbire benzer akıl, güzel ahlâka benzer haseb yaktır."³⁵

ö. "Bir kimsede üç şeyin hepsi veya hiç de- 13
ğilse yalnız biri bulunmazsa, onun güzel eylemlerinden hiçbirine itibar etmeyiniz. Bu üç şey şunlardır: Allah'a isyan etmekten alıkoymak bir takva, düşkün olan insana karşı gösterebilecek yumuşak bir huy, insanlar arasında kendisini hoş geçindirecek güzel ahlâk."³⁶

p. "İnsanın mutluluğu güzel ahlâkıdır. Kötü

(33) "Ekmelü'l- mü'minîne îmânen ahsenuhum hulukân el-muvattaüne eknâfen ellezîne ye'lefüne ve yû'lefüne velâ hayra fî men la ye'lefu velâ yu'lefu". [Müsned, c.VI, s.47]

(34) "İnnellâhe yuhıbbu meâliye'l-ahlâkı ve yekrahu sefesâfehâ". [Feyzu'l-Kadîr, c.II, s.251]

(35) "Lâ akle ke't- tedbîri velâ hasebe ke husnî'l-hulukî". [İbn Mâce, c.II, s.1410]

(36) "Selâsun men lem tekun fihî vâhidetun min-hunne fel ta'teddû bi şey'in min amelihî: takvan tahcizuhû an meâsillâh ev hilmun yekuffu bihi's- sefihe ev hulukun yeîşu bihi beyne'n-nâsi".

ahlâk ise, mutsuzluğunun işaretlerindendir."³⁷

r. "Şüphesiz doğruluğuna giden müslüman, güzel ahlâkı ve kerem-i seciyyesi sayesinde devamlı oruç tutan ve namaz kılan kimsenin derecesini bulur."³⁸

s. "Şüphesiz bir insan, güzel ahlâkı sayesinde ibadeti az olduğu halde âhiret derecelerinin en büyüklerine ve âhiret duraklarının en yükseklerine ulaşır. Kötü ahlâkı sebebiyle de insan, Cennet'e girecekler arasında sayılırken, Cehennem'in en aşağı tabakalarını bulur."³⁹

t. "Sirke balı nasıl bozarsa, kötü ahlâk da insanın eylemini aynı şekilde değersizleştirir. Güzel ahlâk ise, Güneş'in kanı erittiği gibi günahları eritir."⁴⁰

u. "Kötü ahlâk, uğursuzluktur. En kötüleriniz, en kötü ahlâklılarıdır."⁴¹

(37) "Seâdetu'l- mer'i husnu'l- huluki ve min şekâvetihî sûu'l- huluki".

(38) "İnne'l- müslime'l- meseddede le yudriku derecete's- savvâmi'l- kavvâmi bi âyâtillâ'î bi husni hulukihî ve keremi darîbetihî". [Ebû Davud, Kitabu'l- Edeb]

(39) "İnne'l- abde leyebluğu bi husni hulukihî azîme derecâtihî- âhireti ve şerafihî- menâzili ve innehû ledaifu'l- ibâdeti ve innehû leyebluğu bi sûi hulukihî esfele dereki cehenneme ve innehû le âbidun". [Taberanî, c.I, s. 260]

(40) "Sûu'l- huluki yufsidu'l- ameale kemâ yufsidu'l- hallu'l- asele ve husnu'l- huluki leyuzîbu'l- haşîete kemâ tuzîbu'ş- şemsu'l- celîde". [Feyzu'l- Kadîr, c.IV, s.113]

(41) "Sûu'l- huluki şu'mun ve şirârukum esveukum hulukan". [F.Kadîr, c.IV, s. 113]

ü. "Bir insan ahlâkını kötüleştirdiği sürece, Yüce Allah'tan hep uzak kalır durur."⁴²

v. "Her şeyin bir tevbesi vardır. Yalnız kötü 14 ahlâkı olanın tevbesi yoktur. Çünkü o, hiçbir günahdan tevbe etmez ki, daha fenasını işlemiş olmasın."⁴³

Hz.Peygamber(s.a.v)'e birisi "güzel ahlâk nedir?" diye sormuş. Bunun üzerine, "sana darılan kimse ile görüşmen, seni mahrum edene vermen, sana zulüm edenle bağışlamandır"⁴⁴ buyurmuşlardır.

Bir başkası ise Rasulullah(s.a.v)'ın önünde, sağında ve solunda durarak ayrı ayrı üç kere "Ya Rasûlullah, din nedir?" diye sormuş, üçünde de "güzel ahlâktır" cevabını almıştır. Bununla da yetinmeyerek, bir kere de arka tarafına geçip "Ya Rasûlullah, din nedir?" diye sorunca, Yüce Peygamber arkasına dönerek, "anlamıyor musun, gazap etmemektir" buyurmuşlardır.

Başka biri de "Ya Rasûlullah, bana nasihat et" deyince "nerede bulunursan bulun, Allah'tan kork" buyurmuşlar. "Yine nasihat e"

(42) "Lâ yezâlu'l- abdu min'ellâhi baiden mâ yusû hulukahû".

(43) "İnne likûlli şey'in tevbeten illâ sâhibe sûi'l- huluki feinnehu lâ yetûbu min zenbin illâ vakaa fi şerrin minhu". [F.Kadîr, c.II, s. 510]

(44) "En tesile men kataake ve tu'ti men haramake ve ta'fuve men zalemeke". [Müsned, c.IV, s. 158]

deyince, "kötülükten sonra hemen bir iyilik işle ki, kötülüğü yok etsin" buyurmuşlardır. Yine "daha nasihat et" diye isticramda bulununca, "halka güzel ahlâk ile muamele et"⁴⁵ cevabını almış.

Aynı şekilde, "İşlerin en iyisi hangisidir?" sorusuna "güzel ahlâktır" cevabını vermişlerdir.

Bir gün yanında bir kadından bahsedilirken,
15 "hergün oruç tutar, bütün gece namaz kılar. Ne var ki, ahlâkı kötüdür. Diliyle komşularını rahatsız eder" demişler. Buna karşı da, "o kadında hayır yoktur, cehennemliktir" cevabını vermişlerdir.

(45) "İtteki'llâhe haysumâ künthe"... "Etbi'i's- sey-yiete'l- hasenete temhuhâ"... "Hâlikî'n- nâse bi hulukin hasenin". [Tirmizî, Birr, 55]

III. İMAN İLE GÜZEL AHLÂK ARASINDAKİ YAKIN İLİŞKİYİ AÇIKLAYAN DİNÎ VE AKLÎ DELİLLER

İslâm'da dinen farz olan eylemler ile Ahlâkın ilişkisini açıklamak için buraya kadar verdiğimiz örnekler yeterlidir. Bir de, asıl iman ile ahlâk arasındaki ilgiyi belirleyecek bazı örnekler üzerinde durmamız gerekir. Böylece ahlâkın yüceliklerine sahip olmanın İslâm dininde nasıl kesin bir farz olduğu bütünüyle ortaya çıksın. Bunun için dikkatleri aşağıdaki hadislerle çekmek istiyoruz:

*"İman, yetmişbukadar şubedir. En üstünü, 'Allah'tan başka ilah yoktur' demek; en düşüğü de, yoldaki insanlara zarar verecek şeyleri kaldırmaktır. Hayâ da, imanun bir şubesidir."*⁴⁶

*"İmanın en şereflişi, halkın senden emin olmasıdır. İslâmın en şereflişi de, halkın senin dilinden, elinden güvende olmasıdır. Hicretin şereflişi de, kötülükleri terk etmektir."*⁴⁷

(46) "El- îmânu bid'un ve seb'üne şu'beten fe ef-daluhâ kavlu lâ ilâhe illa'llâh ve ednâhâ imâtatu'l- ezâ ani't- tarîki, ve'l- hayâu şu'betun mine'l- îmâni". [Buharî (Muh.) c.I, s. 24]

(47) "Eşrafu'l- îmâni en ye'meneke'n- nâsu ve eşrafu'l- İslâmi en yesleme'n-nâsu min lisânike ve yedike ve eşrafu'l- hicratı en tehcura's-seyyiâti". [F.Kadîr, c.I, s. 523]

"İmanın en faziletlisi Allah için sevip, Allah için nefret etmek; lisanını Allah'ı zikir ile çalışdırmak; kendin için sevdiğini başkaları için de istemek; kendin için hoşlanmadığın şeyin başkaları için de meydana gelmesini arzu etmemen; bir de, ya hayır söylemen ya da susmandır."⁴⁸

"Yüce Allah'a yemin ederim ki, hiçbir insan kendisi için istediği iyiliği kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."⁴⁹

"Bir insan kendi nefsi için istediğini kardeşi için de istemedikçe; şaka ederken de ciddi iken de . Allah'tan korkmadıkça imanı olgunlaşmaz."⁵⁰

"Bir insan ahlâkını güzelleştirmedikçe, öfkesini yenmedikçe, kendisi için istediğini başkaları için de arzu etmedikçe imanı olgunlaşmış olmaz. Güzeliyle eylemlerde bulunmaksızın sadece müslümanların iyiliğini istemekle cennete girmeyi hak etmiş nice kimseler vardır!"⁵¹

(48) "Efdalu'l-îmâni en tuhibbe lillâhi ve tubğida lillâhi ve ta'melu lisâneke fî zikrillâhi azze ve celle ve en tuhibbe li'n- nâsi mâ tuhibbu li-nefsike ve tekrahu lehum mâ tekrahu linefsike ve en tekûle hayran ev tasmute". [F.Kadîr, c.II, s. 30]

(49) "Vellezî nefsi biyedihî lâ yu'minu abdun hattâ yuhibbe li ehîhi mâ yuhibbu li nefsihî mine'l-hayri". [Buharî (Muh), c.I, s.26]

(50) "Lâ yestekmilu abdun el- îmâne hattâ yuhibbe li ahîhi mâ yuhibbu li nefsihî ve hattâ yehâfe'llâhe fî mizahihî ve ciddihî".

(51) "Lâ yestekmilu'l- abdu'l- îmâne hattâ yuhassine hulukahû velâ yeşfi gayzahû ve en yevvedde li'n- nâsi mâ yeveddu li nefsihî ve lakad dehale ricâlün el- cennete bi ğayri a'mâlin ve lâkin bi'n-nasîhati li ehli'l- İslâmi".

"Bir kimsenin kalbi diliyle, dili de kalbiyle beraber olmadıkça; sözü işine aykırı olmaktan kurtulmadıkça; komşusu kötülüğünden emin olmadıkça mü'min olmaz."⁵²

Ahlâki Görevlerin Dini Emirlerle Olan İlişkisi

Bu gibi hadis-i şeriflere atfedilecek çok az bir dikkat gösteriyor ki, bizde ahlâkî görev ve haklar dinî emirler ile içiçedir; ahlâk ile din adeta tek bir şeydir.

Hiçbir ahlâkî buyruk yoktur ki, aynı zamanda dinî ve insanî bir buyruk olmasın. Anlaşıyor ki imanının yetmiş bu kadar şubesinden herbiri birer 17 amelî emir, birer dinî farzdır. Lisanın bir işi olan "Lâ ilâhe illallah" güzel kelimesini söylemek, nasıl imanının önemli bir cüzü ise, insanların yolundan eziyet verecek bir şeyi kaldırmak, mesela bir taş parçasını ortadan kaldırıp bir kenara atmak da imandan bir cüzdür.

Bir müslüman namazını, orucunu, zekatını, haccını nasıl dinî bir görev olarak tanırса; sağlığını korumayı, âilesi için harcama yapmayı, insanlara güler yüz göstermeyi de birer dinî görev olarak beller. İnsan öldürmek, şarap içmek,

(52) "İnne'r- racule lâ yekûnu mu'minen hattâ yekûne kalbuhû mea lisânihî sevâen ve yekûne lisânuhû mea kalbihî sevâen ve lâ yuhâlifu kavluhû amelehû ve ye'menu câruhû bevâikahû".

kumar, zina, başka birine zina iftirasında bulunmak, başkasının malına el koymak nasıl birer günah ve haram ise, gıybet etmek, kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmak, sağlığa zarar veren bir şey yemek, mideyi bozmak, edeb ve terbiyeye aykırı tavırlar ile kendi haysiyetini kırmak ve nefisini haksız yere alçaltmak da günah ve haramdır.

İslâm, Hem Maddî Hem de Manevî Hayat ile İlgilenir

İslâm dini insana yalnız Yaratıcıya karşı yükümlü olduğu görevleri öğretmekle kalmıyor. İslâm, maddî ve manevî hayatımızda muhtaç olduğumuz şeylerin -bilinen tabiriyle din ve dünyamızın- her türlü inceliklerini bize öğretmiş bir dindir. Namaz ile orucun yanıbaşında, insanlara her zaman yardım etmek, hak sahibinin hakkını vermek, bazı haklardan vazgeçmeyi kolaylaştıran bir ulüvv-ü cenab hakkındaki tavsiyeler sayılamayacak kadar çoktur. Medenî kanunlarımızın hükümlerini yerine getirmek de, dinî görevlerimizden önemli bir cüzdür.

Âileyi ilgilendiren konular, akla durgunluk verecek incelik ve ayrıntı ile belirlenmiştir. Âile ferdlerinin, eşlerin, komşuların, dostların birbirlerine karşı hak ve görevleri bütün incelikleriyle açıklanmış ve bütün müslümanlar arasında hakiki bir kardeşlik sağlanmıştır. Bir müslüman İslâm ülkelerinin neresine gitse, ya-

bancılığını duymaz. Aksine, yabancılığı kendisi hakkında fazla bir ilgi ve yardım gösterilmesine 18 sebep olur. Daima dinî bir farz olarak kendisine yardım için uzanan ellerin eksik olmadığını görür.

Peygamberimizin *"bir insan kardeşine yardım ettiği sürece Yüce Allah da ona yardımcı olur"*⁵³ va'dini duyan hiçbir müslüman düşünülemez ki, sefalette kalmış bir kardeşini kurtarmak için koşmasın.

İnsanın ruhî kuvvetlerinin her birini ayrı ayrı benzeri olmayacak bir olgunluk seviyesine ulaştıracak şekilde terbiye etmeyi garanti eden böyle bir dinin, yalnız başına bir büyük medeniyet kurması yadırganamaz. Gerçekten de dinimiz bu medeniyeti kurmuştur. Hem de yalnız başına, diğer medenî milletlerin felsefesinden yardım istemeksizin kurmuştur.

Müslümanlar dinî emirlerine sımsıkı sarıldıkları devirlerde, insanlığa pek parlak ve hayırlı bir medeniyet bahşetmek suretiyle hizmet ettiler. Yine mecd-i sabıklarına rücû için ahlâkî görevlerine karşı takındıkları ihmalkâr ve kayıdsızlıklarından vaz geçmeleri gerekir.

(53) "Allâhu fî avni'l- abdi mâ kâne'l- abdu fî avni ahîhi". [Müsned, c.II, s. 274]

IV. İNŞAN HÜRRİYETİ VE SORUMLULUĞUNA İŞARET EDEN ÂYET VE HADİSLER

Yukarıda geçen son cümleden, felsefenin bu yüksek bilgi ve aydınlık asrını gerçekleştirmekte sahip olduğu yüce mevkiyi hafife alma anlamının çıkarılmamasını özellikle rica ederiz. Felsefenin günümüz Avrupa medeniyetini kurmakta ne büyük hizmetler ettiğini inkar edecek değiliz.

Söylemek istediğimiz şudur: Yaygınlaşması, ahlâkî çöküntüye sebep olma eğilimi göstermekte olan bazı felsefî meseleler şöyle dursun, "vazife" ilkesini akıl üzerine temellendirmekle "doğru, iyi, güzel" gibi yüce değerleri kemal gayesi edinen sağlam teoriler bile, insanların kalblerine yerleşmek konusunda 19 dinin gösterdiği hakim kudret ile henüz rekabet edememektedir.

Bunun anlamı şudur: vahye iman etmek istemeyenler arasında ahlâk kuralını sırf akıl'dan çıkarmak ile "vazife" ve "vicdanî sorumluluğu" kendilerine -amelî olarak- ahlâk kanunu kabul edebilenlerin sayısı henüz pek azdır.

İslâm Ve Akıl

İslâm dini ise, en doğru, en güvenilir bir felsefenin ahlâk ilkelerinden hiçbirini ihmal etmeksizin, bütün buyruklarını akıllı akılsız, zengin fakir, âlim cahil, şerefli şerefsiz her insan tabakası arasında aynı kuvvet ve nüfuz ile yaymağa başlayalı onüçbuçuk asır oldu. Ahlâkî görevlerin müslümanlar arasında din boyasına boyanması akli niteliğini hiçbir zaman zedelememiş ve hiçbir zaman müslümanlar arasında akıl ile din arasında korkulacak bir çatışma ve çakışma ortaya çıkmamıştır.

Dinimizin temeli, aklın ilkeleridir. İslâm dini akli haiz olduğu yüksek seviyeden hiçbir zaman aşağı indirmemiştir. Peygamberimiz(s.a.v) *"İnsanın dini aklıdır, akli olmayanın dini de yoktur"*⁵⁴ buyuruyor. Aklın dinî delillerden biri olduğunda bütün İslâm bilginleri görüş birliği içindedirler. Bundan dolayıdır ki, bizim akıl ilkelerimizde aklın iyi karşılamayacağı hiçbir şey yoktur. Bunu anlamak için çeşitli ahlâk felsefeleri içinde en doğru ve ruhunu İslâma en uygun bulduğumuz Akılcıların ilkelerini ele alarak, bunların bizim ilkelerimize ne kadar uygun olduğunu göstermeyi faydalı görüyoruz.

Kader İnancı Ve Cebriyecilik

Eski ve yeni felsefede ahlâk için keşfedilip

(54) "Dînu'l- mer'i akluhû ve men lâ akle lehû lâ dîne lehû". [F.Kadîr, c.III, s. 535]

belirlenen ilkelerin en önemlisi "hürriyet(li-
berte)"tir. Bu münasebetle müslümanların "ka-
dere(predestination, prescience)" iman et- 20
meleri konusunu ele almaktan kendimizi
alamayız.

Gerçekte müslümanlar kadere iman ettikleri
için eleştirilmektedirler. Bu sebepten dolayı
müslümanlarda eylemlerin ahlâkî bir değeri bu-
lunmadığını düşünenler eksik değildir. Halbuki
biz müslümanların kadere nasıl iman ettiğimizin
anlaşamadığına inanmaktayız.

"Cebriyecilik" şeklinde tercüme ede-
bileceğimiz "fatalizm" teorisine eleştiri konusu
olacak şekilde bağlı olan bazı felsefî akım ve te-
orileri unutup da bu kavram ile yalnız İslâm'ın
delalet ettiği şey arasında o kadar şiddetli bir
bağ tasavvur etmek ve ne zaman İslâm hatıra
gelse cebr'i de derhal hatıra getirerek, müs-
lûmanlara bir ayıplama payı çıkarmak, zih-
nimizin bir türlü almadığı bir haksızlıktır.

Dinlerin hiçbiri bu bahsin hakikatine va-
ramamış iken takdir ve hürriyet meselesini müs-
lûmanlar tam bir ciddiyetle ele almışlardır. Ya-
raticı'nın varlığını ispat eden ve etmeyen fatalist
felsefe teorilerinin çoğunu kendilerine başlangıç
noktası edinerek aklî ve dinî delilleri bir araya
getiren, din ile felsefeyi barışdıran İslâm bil-
ginleri cüz'î iradeyi isbat ederek problemi bu-
günkü rasyonalist ahlâkçıların istedikleri şekilde
çözmüşlerdir.

Bundan dolayı hazır sırası gelmişken müslümanlar hakkındaki böyle yanlış bir zannı düzeltmek bizim için en büyük bir görevdir.

O halde herkes tarafından bilinsin ki, müslümanların kadere olan imanları, eylem ve niyetlerinin ahlâkî değerini noksanlaştıracak nitelikte değildir. Müslümanlar hem kadere iman ederler; hayır ve şerrin yaratıcısının Yüce Allah olduğuna inanırlar; hem de Allah tarafından kendilerine gösterilen mutluluk yolu ile mutsuzluk yolundan hangisine girseler kendi seçimleriyle girdiklerine inanırlar.

Biz, tarafsız olabilen her akıllı ferdin, metafiziğin inceliklerine girmeksizin şöyle bir düşünce yürütebileceğini uzak görmeyiz. Dünyada hiçbir din düşünülemez ki, bir taraftan beşerî eylemlerin olmazsa olmaz şartı olan sorumluluk (responsibilite) vasfını insandan kaldırsın, diğer taraftan da buyruk ve yasaklar koysun. Eğer insanın hürriyeti yoksa, hürriyetin güzel bir şekilde kullanılmasından başka anlamı olmayan dinî kanun ve emirler neye yarar ?

Eğer insan sorumlu tutulmayan bir yaratık ise, dinen farz, haram ve mübah kılmanın ne anlamı kalır ? Bir insanın seçme gücü yoksa, ona niçin bazı şeyleri serbest bazılarını da yasak kılalım ? Eyleminde ne değer kalır ki, o eylemi iyilik ve kötülük ile nitelendirebilelim ? Bütün bu durumlarda iyi ile kötü insan arasında ne fark kalır ?

Herhangi bir din, bağlilarından sorumluluk fikrini kaldırır, idam kararını kendisi vermiş olur. Halbuki biz, inançlara, ibadetlere, hertürlü beşeri ilişkiye, cezalara, ahlâkla ilgili konulara âit İslâm dini kadar buyruk ve yasakları çok olan bir din bilmiyoruz. Aynı şekilde helal ve haram arasındaki sınırı onun gibi belirlemiş, beşeri düzeni sağlayan en yüce ve en ince beşeri eylemlerden tutunuz da insanların geçimlerini düzenleyen bir dizi eylem ve davranışın en düşüğü kabul edilenlerine kadar her şeye önem vererek "şunu yap, bunu yapma" demiş bir din tanımıyoruz.

İnsanların nefislerini terbiye etmeyi en yüce gaye edinmiş, ahlâkî güzellikleri tamamlamak için kurulmuş ve bundan dolayı özellikle insanın iradesini terbiye etmeyi hedef edinmiş bir din, nasıl olur da insan hürriyetini yok sayarak kendi bünyan-ı bekasını temelinden yıkar.

Eylem ve niyetlerden sorumlu olunduğuna açıkça işaret eden âyet-i kerimeler ile hadis-i şerifler oldukça çoktur. Örnek olarak birkaç tanesine dikkatleri çekmek isteriz.

22

Sorumluluk Hakkındaki Âyet-i Kerimeler

"Her kim zerre kadar iyilik işlerse onu bulur, herkim de zerre kadar kötülük işlerse onu bulur."⁵⁵

(55) Zulzilet sûresi, 8.

"Sen onlara de ki; herbiriniz kendi niyetine, istediği yola göre eylemde bulunur. Hangimizin tuttuğu yol, hidayete en yakın ise onu da Rabbiniz daha iyi bilir."⁵⁶

"İnsan, çalıştığı şeyden başkasını bulamaz."⁵⁷

"Kim âhiret hayatını isterse ona fazlasıyla veriz. Kim de dünya hayatını isterse, ona ondan veriz."⁵⁸

"Sen onlara de ki: Hakkı bildirmek Allah'tan; isteyen iman eder, isteyen kâfir kalır."⁵⁹

"İyi eylemde bulunan kendi menfaatine, kötü eylemde bulunan da kendi zararına çalışmış olur. Ondan sonra da Rabbinize dönersiniz."⁶⁰

"Allah-u Teâlâ yaptığından sorumlu tutulmaz, oysa onlar sorumludurlar."⁶¹

"Bir millet kendilerinde olanı değiştirmedikçe Yüce Allah onlarda olanı değiştirmez."⁶²

23 "Yüce Allah bir millete vermiş olduğu bir nimeti, o millet kendilerinde olanı değiştirmedikçe değiştirmez."⁶³

(56) İsrâ sûresi, 84.

(57) Necm sûresi, 39.

(58) Şûrâ sûresi, 20.

(59) Kehf sûresi, 29.

(60) Câsiye sûresi, 15.

(61) Enbiya sûresi, 23.

(62) Ra'd sûresi, 11.

(63) Enfal sûresi, 53.

Sorumluluk Hakkındaki Hadis-i Şerifler

"Her biriniz çobandır ve sürüsünden sorumludur."⁶⁴

"Her kim kıyamet gününde sıkı bir sorguya çekilirse azab olunur, (diğer rivayette) helâk olur."⁶⁵

"Kıyamet gününde insan beş şeyden sorguya çekilmedikce Rabbinin huzurundan ayrılmaz. Ömründen sorulur ki, onu ne ile tüketti. Gençliğinden sorulur ki, onu ne ile yıprattı. Malından sorulur ki, onu nereden kazandı ve nereye harcadı. Bir de öğrendiği şey ile ne tür eylemde bulundu diye sual olunur."⁶⁶

Şu âyet-i kerimeye de özellikle dikkat çekerek:

"Elbette kendilerine peygamber gönderdiğimiz ümmetleri sorumlu tutacağımız gibi peygamberlerini de sorumlu tutacağız."⁶⁷

Görülüyor ki İslâm dini, sorumluluk ilkesini

(64) "Küllüküm râin ve küllüküm mes'ûlün an raiyyetihî" [Müslim, Kitabu'l- İmân, s. 1459]

(65) "Men nûkişe'l- hisâbe uzzibe (ve fî rivâyetin) yehleku". [F.Kadîr, c.VI, s. 234]

(66) "Lâ tezûlu kademâ ibn-i âdeme yevme'l- kıyameti inde Rabbihî teâlâ hattâ yus'ele an hamsin: an umrihî fime efnâhu ve an şebâbihî fime eblâhu ve an mâlihî min eyne' ktesebehû ve fime enfekahû ve mâzâ amile fimâ alime". [Tirmizî, c.IV, s 612]

(67) A'raf sûresi, 6.

gayet açık ifadelerle gayet güvenilir bir şekilde ortaya koymuş ve temellendirmiştir. Bize; "doğruluk ve mutluluk yolu açıktır. Bunları size gün gibi aşikar ettim. Hangisini isterseniz seçiniz. O yola girerseniz faydası size, ondan uzaklaşırsanız zararı yine size dönecektir" diyor.

- 24 Hem de işin en dikkat çekici tarafı, bu sorumluluktan kimsenin kurtulamamasıdır. İslâm inancına göre, büyük Peygamberler bile- yukarıda geçen sonuncu âyetin ifadesine göre- sorumludur.

Vahyin muhatabı olan, her emir ve işareti ümmetin örnek alınıp izlenen şerefli bir peygamber de gerek eylemlerinden, gerek risalet görevini tebliğ edişinden sorumludur. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Vedâ hac-cında okudukları uzun hutbeye zaman zaman ara vererek, önünde bulunan kalabalık topluluğa, "*hele söyleyin, tebliğ ettim mi?*" diye soruyor. Ve her defasında "evet" cevabını alınca, Yüce A'lah'a hitap ederek "*Şahit ol ya Rab!*"⁶⁸ buyuruyorlardı. Sorumluluğun bundan açık delilleri daha ne olabilir?

(68) Buhârî (Muh), c.X, s.397.

V . ASLİ GÜNAH TEORİSİ İSLÂM DİNİNE UYMAZ

İslam dininin tesis ettiği sorumluluk -her akl-ı selim'in tereddütsüz kabul edeceği- şahsî sorumluluktur. Hiçbir kimse başkalarının işlerinden sorumlu olmaz, sorgu ve cezaya uğramaz. Bundan dolayıdır ki İslâm dini baba ve dedelerin günahlarından evlad ve torunların sorumlu olması anlamına gelen "aslî günah (peche original)"⁶⁹ teorisini açık bir şekilde reddediyor.

Aşağıdaki âyet-i kerimeleri bir kere okuyalım!

"Hiçbir kimse başkasının günahını yük- 25 lenmez"⁷⁰

"Sen onlara de ki: Allah'a ve Rasûlüne itaat

(69) Hristiyanlar Âdem (a.s)'ın günahından dolayı bütün insanların lanetlendiklerini ve âhiret azabını hak ettiklerini ve Yaratıcı'nın İsa(a.s) görünümünde bu oluş ve yokoluş dünyasına karışarak kendisini idam ettirmek suretiyle insanlığa kendini feda ettiğine inanırlar. İşte "aslî günah", Âdem(a.s)'ın bütün çocuklarını sürekli bir belaya uğratan hatasından ibaret olmuş olur.

(70) Zümer sûresi, 7; Fâtır, 18; En'am, 164; İsrâ, 15.

ediniz. Eğer yüz çevirirseniz, Rasûlün tebliğ işinde kendisine yüklenen sorumluluk ancak kendisine, itaat işinde de size yüklenen sorumluluk ancak size âittir. Bununla beraber eğer ona itaat ederseniz hidayeti bulursunuz. Rasûl ise size karışmaz. Onun görevi sadece açıkca tebliğ etmekten ibarettir."⁷¹

"Ey iman edenler! siz kendinize bakınız. Siz hidayet yolunda olduktan sonra, dalalette kâlanların sapıklığından size zarar gelmez. Hepiniz Allah'a döneceksiniz. Yaptığınız şeyleri işte o zaman size birer birer O bildirir."⁷²

"Ey insanlar! Rabbinizden sakınınız. Öyle bir günden de korkunuz ki, hiçbir baba evladı yüzünden hiçbir ödül ve cezaya uğramaz. Hiçbir evlad da kendi babasından dolayı hiçbir ödül ve ceza görmez."⁷³

26 "İşte onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Kazandıkları kendilerine, sizin de kazandığınız kendinizdir. Onların yapmış oldukları şeylerden de, siz sorumlu olmazsınız."⁷⁴

İslâm dini sorumluluğun bir kimseden diğer kimseye geçişini yalnız işlenmiş eylemin iyilik ve kötülüğünün başkasına bulaşması durumuna indiriyor. Bunda isabet ettiği de son derece açıktır.

(71) Nûr sûresi, 54.

(72) Mâide sûresi, 105.

(73) Lokman sûresi, 33.

(74) Bakara sûresi, 134.

Nahl sûresinin 25.ci âyet-i kerimesinde: "Ta ki onlar, kıyamet gününde kendi günahlarını tamamen yüklendikten başka bir de anlamadan, dinlemeden saptırdıkları kimselerin günahlarını yüklensiner. Böylelerinin günahı ne fena günahdır" buyuruluyor.

Aynı şekilde bir hadis-i şerif'de: *"Her kim iyi bir âdet başlatırsa hem bu sünnetin sevabına, hem de ümmet o sünnet üzere gittikçe, onların sevapları kadar sevaba erişir. Her kim de kötü bir âdet başlatırsa, kıyamet gününe kadar hem kendi eyleminin günahına hem de o âdet üzere eylemde bulunanların günahına uğratılır"*⁷⁵ buyuruluyor.

Diğer bir hadis-i şerifde de: *"İnsan öldüğü zaman yapıp etmeleri kesintiye uğrar. Yalnız, üç şeyde kesinti söz konusu olmaz. Biri, devam edip giden sadaka(yani köprü, mescid, hastane, okul ve benzeri hayırlar); diğeri, kendisinden faydalanan bir ilim, üçüncüsü de, kendisine hayır dua eden salih bir evlad"*.⁷⁶

Başka bir hadis-i şerifde de: *"iyiliğe delalet eden kimse o iyiliği işleyen, kötülüğe delalet*

(75) "Men senne sunneten haseneten felehû ecruhâ ve ecru men amile bihâ ve men senne sunneten seyyieten felehû vizruhâ ve vizru men amile bihâ ilâ yevmi'l- kıyameti". [Müslim, c.II, s. 706]

(76) "İzâ mâte' bnu Âdeme' nkataa ameluhû illâ min selâsin: Sadekatun câriyetun, ev ilmun yuntefeu bihi ev veledun sâlihun yed'û lehû". [Müslim, c.III, s. 1255]

eden kimse de o kötülüğü işleyen gibidir"⁷⁷ buyurulmuştur.

Görülüyor ki gerek adı geçen âyet-i kerimeler ve gerek arkasından gösterilen hadis-i şeriflerin herbirinde, başkasının eylemiyle sevab kazanacağı veya ceza göreceğine dikkat çekilen kimseler, esasen herhangi bir eylemde bulunmayan kimseler değildirler. Herbirinin kendilerinden başlayıp başkasına geçen ve sirayet eden birer eylemleri vardır. Bir kere kendilerinden, şahsî sorumlulukları altında ortaya çıkmış birer iyi ve kötü iş vardır.

Sonra bu işler; birini iyiliğe sevk etmek, birinin yapacağı iyiliğe engel olmak, bir güzel veya çirkin âdet başlatmak, ilim öğretmek, ölümden sonra ayakta kalacak devamlı bir sadaka tesis etmek, iyi eylemleri başkalarına da yarayan bir evladın güzel terbiyesine özen göstermek gibi şeyler olması açısından fayda ve zararları doğal olarak devam ediyor. Bundan dolayı bu fayda ve zarar devam ettikçe, onlara âit olan sevap ve cezadan yani sorumluluktan ilk sebep olan insanların da hisse sahibi olması pek tabii ve çok yerindedir.

(77) "Ed-dâllu ale'l- hayri ke fâilihî ve'd- dâllu ale's-şerri ke fâilihî". [Tirmizî, c.V, s.41]

VI. İYİ VEYA KÖTÜ İŞİN KARŞILIĞI FÂİLİNE ÂİTTİR

Dinimizin hürriyet fikrine bağlı olarak kurduğu sorumluluk ilkesi, işte böyledir. Bu ilkenin kadere iman ile birlikte fikrimizde yerleşmiş olması bahsine gelince: Bu mesele burada tartışılması uygun olmayan metafizik problemlere dahildir. Yalnız şu kadar diyebiliriz: Beşerî gücün üstünde hâkim bir güce karşı boyun eğme zorunluluğunu hissetmemiş hiçbir millet ve hiçbir ferd, böyle bir gücün varlığını inkar etmiş hiçbir din, hiçbir mezhep ve felsefe yoktur. Anlaşmazlık, yalnızca bu üstün gücü belirlemek ile ona isim vermekte ortaya çıkıyor.

Putperest milletlerin mabudlara, Allah'ın birliğini kabul eden dinlere inanan insanlar ile filozofların Yaratıcı Güç'e, ilk illet'e, illetlerin illetine yüklediğini diğer bazı filozoflar birtakım belirleyici şart ve illetlerin toplamına atfetmişlerdir. Acaba Yaratan'ı inkar eden "determinist"lerin, sonuç itibarıyla, yani insanın eylemlerinin ortaya çıkışını insana nisbet etmemekte fatalistlerden ne farkı vardır? Aralarındaki fark, yalnız ilk ilkede değil midir? 28

Deterministler yalnız bir belirleyici sebep, illet ve şartların (causes determinantes) toplamını isbat ederek orada kalıyorlar. Fatalistler ise, illetler zincirinden ilk ilkeye yükselme ve oradaki sayısız vasıtaları kaldırarak yapıcı gücü yalnız ilk illete, Yaratıcı Zât'a indiriyorlar.

İslam Bilginlerinin Hürriyet Konusundaki Tavrıları

İslâm bilginleri ise ne deterministlerin belirleyici şart ve sebeplerini; ne ilk illeti, yapıcı illeti inkar etmemekle beraber, insanda bir "seçme gücü", bir "cüz'î irade" isbat etmişler ve işin garibi bugünkü rasyonalistlerin delillerine yakın deliller geliştirmişlerdir.

Felsefî akımların müslümanlar arasında yayılmasından sonra gerçekten bazı kelimcılar bidat ehli fatalistler gibi insanın seçme gücünü yani hürriyetini yok saymışlardır. Ancak bu mezhep, müslümanlar arasında kabul görmemiş ve sorumluluğu ispat edenlere karşı yenik düşmüşlerdir.

Müslümanlar ahlâk kanunu'nun, sorumluluğun üzerine temellendirildiği bir "cüz'î irade: Liberte personnelle"nin, bir de sonsuz güç ve kudret sahibi kainatın bir Yaratıcısına, Yüce ilâhî Zât'a âit bir "külli irade: volonte divine"nin varlığına ve sevap ile cezanın yani sorumluluğun cüz'î iradeyle ilgili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kader İnancı İle İnsan Hürriyeti Aynı

Anda Savunulabilir mi ?

Acaba insanda cüz'i bir iradenin, -bugünkü ifadeler ile- ahlâkî bir hürriyetin (Liberte morale) varlığı sonucuna ulaşmakla beraber, sonsuz ilim, kudret ve irade sahibi olan kainatın bir Yaratıcısının varlığı sonucuna varan felsefî bir 29 akım, çelişkiye düşmeksizin kadere iman etmeği kötü görebilir mi? Bu kötü görme, bu ilâhî sıfatın ya yokluğuna veya sınırlılığına inanmakla beraber değil mi ?

Fransa'nın eski Enstitü üyelerinden C. Jourdain'in⁷⁸ aşağıdaki sözlerini bir İslâm âliminin adeta fikirlerine tercüman olması dolayısıyla buraya almayı faydalı sayıyoruz:

"İnsanın seçilmiş bir varlık olduğu kesin olarak sabittir. Çünkü buna vicdan şahittir. Yüce Allah'ın sonsuz kemal sıfatlarına sahip olduğu aynı şekilde kesin olarak sabittir. Çünkü akıl bunu idrak ediyor. Bu kesinkes sabit olan aklî kuvve ilk olgunlaşma devresinde ve hatta düşünce üretmeye başlamadan önce kalbde şüpheye yer bırakmayacak şekilde tam olarak sabittir. Bundan dolayı felsefe, bunları çeşitli düşünceler yoluyla isbat etmeğe muhtaç olmadığı gibi bunları safsatalarıyla çürütmeğe de yetkili değildir.

(78) C.Jourdain, Dictionnaire des sciences philosophiques, art. "Fatalisme".

Felsefenin bütün gayreti, yapıları gereği reddedilmesi ve çürütülmesi mümkün olmayan iki hakikati gözden uzak tutmamağa indirgenmelidir. Felsefenin bu iki hakikatin esrarlı bir şekildeki birlikteliğini keşfettiği gün, insanlığın en büyük günlerinden biri olup kalacaktır. Bununla beraber bu iki hakikatin birlikteliğinin keyfiyetini bilmemekle, bunları inkara ve akl-ı selim'in kendisine yüklediği görevden vaz geçmeğe yetki kazanamaz."

Evet, müslümanlar ilahî iradenin; varlıkla ilgili bütün olgusal olayları ve o meyanda ilahî kudretin eseri olan beşerî eylemleri yaratmada müstakil olduğuna, gerek âlemi tanzim ve tedbir eden evrensel kanunların ve gerek bu evrensel kanunların gereği olarak ortaya çıkmış olan cüz'î olayların yoktan yaratıcısının en kutsal Zât olduğuna, yine o kendisinden daha yücesi düşünölemeyen Zat'ın sonsuz bir kudret ile, sonsuz bir irade ile istediği her şeyi yaptığına inanırlar. Bu inançlarına muhalefet edecek, bunu hoş görmeyecek varsa da, âlemin yaratıcısını inkar eden filozoflardır. Böyle bir inanç ise, kadere iman etmeğe benzer. Ondaki asla ayrılmaz.

Yüce Yaratıcı'ya bu şekilde inanmak başka, "hakiki fail Allah'tır" diyerek ferdi sorumluluğu yok farz etmek, yaşamak için gerekli olan şeyleri sağlamaktan kaçınmak, kendini tembelliğe vermek, tehlikeye karşı kendini savunmayı lüzumsuz görmek başkadır. Ve aralarında dolmaz bir uçurum vardır.

Oldukça meşhur olan felsefe lügatlerinin birinde⁷⁹ müslümanların kadere inandıklarından söz edilirken, "bir müslüman hükümeti, hayatımızın günleri sayılı ve belirlenmiş olan eceli değiştirebilecek ihtiyatî önlemlerin olmadığı inancında olduğu için veba'nın hücumuna karşı savunmasız davranır" denilmiş ki, bundan daha yanlış bir söz olamaz.

Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! ihtiyatî tedbirlerinizi alınız"⁸⁰, diğer birinde de "kendi kendinizi tehlikeye atmayınız"⁸¹ buyurulmuştur.

Bulaşıcı Hastalıklardan Kaçınma Ve Tedavi

Bilhassa veba ve cūzzam hakkındaki Hz.Peygamber'in emirleri, bu yanlış kanaati esassından çürütecek karakterdedir. Bir hadis-i şerif'de "*Cūzzamlı'dan arslandan kaçır gibi kaç*"⁸², diğer birinde de, "*cūzzam sahibinden arslandan kaçır gibi kaçınız, o bir vâdiye inerseniz, siz başka bir vâdiye ininiz*"⁸³, bir diğerinde

(79) Dictionnaire des Sciences Philosophiques, Art. "morale".

(80) Nisa sûresi, 91

(81) Bakara sûresi, 195.

(82) "Firra mine'l- meczûmi firârake mine'l- esedi". [Buharî, c.VII, s.164]

(83) "İttekû sâhibe'l- cūzzâmî kemâ yuttekkâ'l-esedu izâ hebata vâdiyen fehbîtu gayrahû". [F.Kadîr, c.I, s.138]

de, "cüz zamli ile aranızda bir mızrak boyu mesafe olduğu halde, ancak konuşunuz"⁸⁴ buyurulmuştur.

- 31 Kendi kabileleri adına bey'at için Hz. Peygamber'in huzurlarına gelen temsilciler hey'etinde bir cüz zamli varmış. Hepsi birer birer bey'at etmişler. Cüz zamliya gelince, Hz. Peygamber ona elini vermeksizin "*sen dön, seninle de bey'at etmiş sayılırız*"⁸⁵ buyurmuşlardır.

Bir defa Enes ibn Malik ile birlikte bir yaygı üzerinde otururlarken huzurlarına bir cüz zamli gelmiş. Hemen, "*Ya Enes, yaygıyı dür, ayaklarıyla üzerine basmasın*"⁸⁶ buyurmuşlardır.

Veba için de, "*Bir yerde veba olduğunu haber alırsanız veba'nın üzerine gitmeyiniz. Siz bir yerde iken veba olursa, vebadan kaçarak oradan çıkmayınız*"⁸⁷ buyurmuşlardır. Hz. Peygamber(s.a.v), salgın ve bulaşıcı hastalıklardan korunmanın yolunun esasını koymakta, günümüz ilimlerinden yaklaşık onüç asır daha önde demektir.

(84) "Kellimî'l- meczûme ve beyneke ve beynehû kadre rumhin". [F.Kadîr, c.V, s.41]

(85) "İrcî' fakad bâye'nâke". [İbn Mâce, c.II, s.1172]

(86) "Yâ Enes isnî'l- bisâta lâ yetau aleyhi bi kademihi".

(87) "İzâ semi'tum bi' tâûni bi arzin felâ tedhulu aleyhi ve izâ vakaa ve entum bi arzin felâ tahrucu minhâ firâran minhu". [Muvatta, c. II, s.894]

Bir de hadis kitaplarından nakledilen şu fıkrayı dikkatle takip edelim: İkinci halife Ömer ibn-i Hattab Şam ordusuna yardım maksadıyla bir miktar askerle beraber çıkmış. Şam ordusuna o sırada veba girmişdi. "Surg" denilen yere varınca Ebu Ubeyde İbnu'l Cerrah ile arkadaşları Hz. Ömer'i karşılayarak vebayı haber verdiler. Hz. Ömer beraberinde olan ilk muhacirleri yanına çağırıp bu konuda istişare etti. Bir kısmı, "önemli bir gaye için çıktık, dönmek uygun değil" dediler. Diğer kısmı da, "Rasûlullah'ın ashabının geri kalanı seninle beraberdir. Bunları vebanın üstüne götürmek uygun değildir" görüşündeydiler.

Hız.Ömer bu anlaşmazlığı görünce: "yanımdan çekilin de Ensar'ı çağırın" dedi. Konuyu 32 onlarla da görüştü. Onlar da muhacirler gibi anlaşmazlığa düştüler. Bu duruma büsbütün canı sıkılıp, " siz de gidin. Fetih öncesi hicret etmiş olan buradaki Kureyş muhacirlerinin önde gelenlerini çağırın" dedi. Bunun üzerine önde gelen muhacirler çağırıldılar. İşte bunlar, içlerinde hiçbir muhalif olmamak üzere geri dönmek ve beraberlerindeki insanları veba üzerine götürmemek görüşünde bulundular.

Bunun üzerine Hız.Ömer ertesi gün yola çıkacağını ilan etti ve ertesi gün erkenden geri dönmeye davranıldı. İşte o sırada Ebu Ubeyde, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" diye sorunca, Hız. Ömer, "Ya Eba Ubeyde! Bu sözü senden duymamalıydım. Evet, Allah'ın kaderinden

kaçarak yine Allah'ın kaderine sığınıyoruz. Düşün ki senin bir sürü deven olsun da bir vâdiye insin. Bu vâdinin iki yamacından biri otlak, diğeri çıplak olsun. Develerini otlak yamaçta otlatırsan, senin bu eylemin Allah'ın kaderiyle değil midir? Aynı şekilde çıplak yamaçta otlatırsan yine senin bu eylemin Allah'ın kaderiyle değil midir?" cevabını verdi.

Bu esnada o zamana kadar orada hazır bulunmayan Abdurrahman ibn-i Avf çıka geldi ve bu konuyla ilgili kendisinde bilgi olduğunu söyledi. Kıssadan önce naklettiğimiz "bir yerde veba olduğunu haber alırsanız" diye başlayan hadisi rivayet etti.

33 Görülüyor ki bu hadis rivayet edilmemiş de olsa kadere iman ile sorumluluğa taalluk eden âyet ve hadislerin toplamından, öğretilen dinin ruhundan çıkarılması gereken sonuç, zaten bu olacakmış. Abdurrahman ibn-i Avf'ın hadisi rivayet etmesinden önce, İslâm'ın en büyük önderlerinden olan Hz.Ömer ile önde gelen muhacirlerin geriye dönüş kararını vermeleri buna işaret ediyor. Hadis-i şerif, İslâm'ın öncülerinin, dini en çok anlayanların birikimlerinin özünden çıkmış olan kararı, o olayda yalnız doğrulamış oldu.

İslâm Ve Tıp İlmî

Hem ne hâcet? İslâm dininin tıp ilmine verdiği önem, bu asrın en büyük eserlerinden biri

olan o lügattaki bu isnadı tamamıyla yalanlamaktadır. Müslümanların tıp ilmine ettiği bunca hizmetler meydanda iken, böyle bir iddia hakikaten garibdir. Gerek Hz.Peygamber (s.a.v)'e gerek büyük İslâm bilginlerinden birine isnad olunan *"ilim ikidir. Biri bedenlerin ilmi, diğeri dinlerin ilmi"*⁸⁸ sözü müslümanlar arasında son derece yayılmış bir sözdür. Bu sözde dikkat edilecek konu şudur: Burada "bedenlerin ilmi", "dinlerin ilmi" kavramından öncedir. İmam-ı Gazzalî'nin ifadesine göre de, tıp ilmini öğrenmek ve uygulamak farz-ı kifayedendir.

Gazzalî'yi bırakalım da daha sağlam bir kaynağa, doğrudan doğruya vahiy kaynağına baş vuralım. Aşağıdaki hadisler, tezimizin red-dolunmaz birer delilidir.

*"Ey Allah'ın kulları! tedavi olunuz. Çünkü Yüce Allah hiçbir hastalık vermemiştir ki, ona bir de derman vermesin. Yalnız bir hastalık müstesnadır ki o da ihtiyarlıktır."*⁸⁹

*"Yüce Allah hiçbir hastalık indirmedir ki, ona 34 ait bir de devâ indirmesin. O devâyı bilen bilir, bilmeyen bilmez. Yalnız ölüm bundan müstesnadır."*⁹⁰

(88) "El- ilmu ilmâni ilmu'l- ebdâni ve ilmu'l- edyâni".

(89) "Ya İbâdallahi tedâvev fe innellâhe teâlâ lem yeda' dâen illâ vadaa lehû devâen gayra dâin vâhidin el- heram". [Tirmizî, c.IV, s. 383]

(90) "İnnellâhe Teâlâ lem yunezzil dâen illâ enzele lehû devâen alimehû men alimehû ve cehilehû men cehilehû ille's- sâim". [İbn Mâce, c. II, s. 1141]

"Yüce Allah derdi de dermanı da yaratmıştır. Öyleyse tedavi ediniz. Şu kadar var ki haram ile tedavi etmeyiniz."⁹¹

" Şüphesiz hastalığı yapan devâyı da indirerek, istediğinin şifasını istediği şeyde kılmıştır".⁹²

" Allah hiçbir hastalık indirmemiştir ki, ona ait bir de şifâ indirmiş olmasın."⁹³

" Her hastalığın bir devâsı vardır. Hastalığın ilacı ele geçince o hastalık Allah'ın izniyle şifâ bulur."⁹⁴

" Devâ kaderdendir ve Allah'ın izniyle faydası olur."⁹⁵

"Devâ kaderdendir. Cenab-ı Hak istediği kimseyi istediği şeyle sağlığına kavuşturabilir."⁹⁶

Kader İnancı Ve Tevekkül

Müslümanları layıkıyla bilmeyenler artık bil-

-
- (91) "İnnellâhe halaka'd- dâe ve'd- devâe fe tedâev ve lâ tedâev bi harâmin". [F.Kadîr, c. II, s. 216]
- (92) "İnnellezî ceale'd- dâe enzelè'd- devâe feceale mâ şâe fîmâ şâe". [F.Kadîr, c.II, s.216]
- (93) "Mâ enzelellâhu dâen illâ enzelellâhu lehû şifâen". [Buharî (Muh), c.XII, s. 81]
- (94) "Lî külli dâin devâun fe izâ usîbe'd- devâu'd dâe berae bi iznillâhi". [Müslim, s. 1729]
- (95) "Ve'd devâu mine'l- kaderi ve kad yenfau bi iznillâhi". [F.Kadîr, c. III, s. 552]
- (96) "Ed- devâu mine'l- kaderi ve kad yenfau men yeşâu bimâ şâe". [F.Kadîr, c. III, s. 552]

melidir ki, kadere olan imanları tembellik ve miskinlik sebebi değildir. Bütün kainatta olayların birtakım sürekli kanunlar çerçevesinde cereyan ettiğini, olgusal olayları doğuran şeyin devamlı bir sebep ve sonuçlar zinciri olduğunu müslümanlar bilirler. Sebeplere yapışmadıkça hiçbir şey elde etmeğe imkan olmadığını ve tohum atmadıkça ürün olmayacağını bilmeyen müslüman yoktur.

Devesini mescid-i şerif'in dışarısında başıboş salıvererek Hz.Peygamber'in huzuruna giren tevekkülün anlamını bilmeyen çölde yaşayan bir Arab'a *"devenin ayağını bağla da ondan sonra 35 tevekkül et"*⁹⁷ buyuruluyor.

Ömer İbnü'l-Hattab, "siz necisiniz ?" diye sorduğu boşda gezen Yemenlilerden "biz tevekkül edenlerdeniz" cevabını alınca, "hayır, siz tevekkül eden değil yalancısınız. Tevekkül eden kişi tohumunu önce yere atar, ondan sonra tevekkül eder" diyor.

İslâm dininde tevekkülün şartı, tabiat kanunlarının gereğini gözden uzak tutmamak, tuttuğu takdirde başına gelen şeylerden dolayı kendini kınayıp günahını hatasını kadere yüklememektir. Tabiat kanunlarından gaflet etmek, onları hiçe saymak, ya müslümanlığı bilmemekten ya da acz ve miskinlikten kaynaklanır. Hatta tabiat kanunlarının Kur'an dilindeki adı "sünnetullah"tır.

(97) "A'kilhâ sümme tevekkel". [Tirmizî, c.IV, s. 668]

Tabiat Kanunları Ve Sünnetullah

Bu dünyada ne ilimler, ne felsefe olmayaydı, müslümanlar kainatta hüküm süren birtakım kanunların -dinî tabirle ilahî sünnetin- mevcud olduğunu yine bileceklerdi. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "İşte bu, öteden beri gelip duran sünnetullahtır. Yani Allah'ın âdetidir. Sünnetullah'ın ise değiştirildiğini (tebdil edildiğini) göremezsin"⁹⁸. Diğer bir yerde de "sünnetullah'ın değiştirildiğini (tebdil) göremiyeceğin gibi, değişime uğradığını (tahvil edildiğini) da göremezsin"⁹⁹ buyurulmuştur.

Hem İslâm inancındaki doğruluk ve safiyetin hem de Kur'an'daki insanları aciz bırakacak kadar güzel ve eşsiz nitelikteki anlatımın bir örneği olup, kainatı idare eden tabiat kanunlarının mahiyetini açıklayan bu son âyet-i kerime üzerinde okuyucuların dikkatini çekmek için biraz durmak isteriz.

İnsan aklının yalnız başına, vahyin tavsiye ve işaretine muhtaç olmaksızın keşfedebileceği ilmi hakikatler, Kur'an'ın konu ve gayesinin dışında
36 ise de, kendi gayesini desteklemek için ortaya koyduğu ibarelerin her halde kesin gerçekler ile çarpışmaması, gerçekleri doğrulayacak nitelikte olması gerekir.

Böyle olmasa, Kur'an'a iman etmek için ge-

(98) Fetih sûresi, 23

(99) Fâtır sûresi, 43.

çerli bir sebep bulunamaz. Kur'an'ın ibarelerindeki bu hal, hayret vericidir ki binüçyüz seneden beri insanlığın bilgi birikimine kalbden kalbe girmiştir. Tecrübî ve felsefî ilimler bu kadar değişime uğramışken yine müslümanların inancını sarsacak ciddi ve makul bir sebep bulunamamaktadır. Aksine, insanlığın bilgi birikimi hangi seviyede olursa olsun, Kur'an-ı Kerim onları elde etmeğe, mümkün ise ileri götürmeğe teşvik eder.

İşte bu âyet-i kerîmedeki açıklama tarzı da, ilim ile hakiki din arasındaki çatışma ve çakışmanın anlaşılmaz bir şey olduğunu gösterecek ilahî uyarılardan biridir.

Biraz düşününce şunları görürüz :

1. Tecrübî ve müsbet ilimlerin varsayım halinde olmayan önermeleri, bu âyet-i kerimeye göre kabul edilebilir niteliktedir. Gökyüzü ve yeryüzü hakkında bilgi edinmeği emreden diğer pek çok âyetin delaletiyle bu ilimleri öğrenmek müslümanlara borçtur. Çünkü ilahî âyetleri tefekkür etmek farzdır. İlâhî âyetler ise olgusal (kevnî) kanunları -Kur'an'ın isimlendirmesiyle sünnetullah'ı- bilmedikçe tefekkür edilemez.

2. Âyet-i kerime, sünnetullah'da değiştirme ve değişim görülemeyeceğini gösteriyor ki, bu da tecrübî ilimlerin konusu olan kanunların değişmeyeceğini ifadeden başka bir şey değildir. Bu da bilimsel keşiflerden istifade etmeyi teşvik etmektedir.

3. Âyet-i kerimedeki tekrarın özel bir anlamı vardır. Bu tekrar, olgusal kanunlara saygı gösterilmesi gerektiğini göstermekten başka bize ilahî hakikat bildiriyor. İncelik, tekrar edilen ibareti 37 değişen kelimelerin "değiştirme" ve "değişim" kelimeleri olmasındadır. Âyet-i kerimenin sıvaki bugünkü olgusal kanunların değişip de yerlerini diğer kanunların konulmasını, değiştirilmesini hatırdan sildiği gibi; mevcut kanunların da değişimsiz hükümlerini şaşırmadan yerine getireceğine işaret etmektedir. Böyle bir inanç ilahî olgusal hakikatleri keşfetmeğe koyulan bir hakikat araştırmacısının duyacağı aşk ve şevki tarife ihtiyaç yoktur.

4. Âyet-i kerimede tekil olarak "sünnetullah" terimi geçiyor da, çoğul şekli olan "sünenullah" buyurulmuyor. Bundan da yine ilim dallarının şimdiye kadar birbirinden ayrı zannedilen farklı kanunları tek bir kanuna indirmek için harcadığı mesainin pek yerinde olduğunu anlıyoruz.

5. Dile getirdiğimiz bütün bu düşüncelerden daha önemli olanı; âyette "değiştirme ve değişim yoktur" denilmeyip de "değiştirme ve değişimin meydana geleceğini göremiyeceksin" denilmesidir. Bu da tecrübî ilimlerle ilgili olan kesinlik derecesine âiddir.

Malumdur ki bütün hakiki ilim adamlarına göre, tabî ilimlerin önermeleri hakkındaki kesinlik, matematikteki kesinlik ölçüsünde kuv-

vetli değildir. Tümevarım yoluyla, illet olarak tanıdığımız hâdiselerin bazıları hakiki illetlerden değildir. Hakiki illetlerden olanlarının da zorunlu olduğunu isbat edebilecek ilmi bir yol yoktur. Tabii kanunlar değişmez kabul edilmekle beraber bu inanç hiçbir zaman zorunlu olarak bilinen kesin hakikatler kuvvetinde değildir.

Buna göre sosyal ve tabii ilimler ne kadar gelişirse gelişsin, hâdiseler için bilinen illet veya illetlerden başka bir illet tasavvuru her zaman kendiliğinden mümkün olur. Çünkü yüzdeyüz derecesindeki matematik kesinliği elde etmek, gerek olgular dünyasının bütününde ve gerekse ezelden ebede kadar bütün hâdiseler üzerinde tam tümevarım yapmağa bağlıdır. Bunun da imkansız olduğu son derece açıktır. Bundan dolayıdır ki, tecrübi ilimlerde illet olarak tanınmış olan bir önceki hâdisenin illetliğini geçersiz kılan ikinci dereceden bir hâdisenin ortaya çıkmaması kanaat ve itmi'nânın hâsıl olması için yeterli sayılır.

Din Ve İlim

Semavî dinlere inananlar tecrübî ilimlerde vahiy ve mucize hakkındaki imanlarını zedeleyecek bir önerme, bir kural bilmezler. Bu takdirde âyet-i kerime: "siz, sünnetullah'ı öğrenebildiğiniz kadar bilirsiniz. O bildiğiniz miktarda ise değişme bulamazsınız. Ne değiştirmeye, ne de değişime uğradığını

göremezsiniz. Bununla beraber şu keşfettiğiniz sünnetin görünen eserleri de zorunlu değildir. Bunlar kâinatın yaratıcısının hür iradesiyle ortaya koyduğu eser ve işlerinden ibarettir. Bu eserlerin kendi içinde(bizâti hâ) değişmesine imkan vardır" gibi bir manayı içermiş olur.

Kısaca ilim ile sahih din, daima barışık gider. Çünkü her ikisi de hakikattir. İki hakikatin ise, çatışmasına imkan yoktur. Aklî eseslara hiç de dokunmaksızın vahye, mucizeye iman etmenin yolunu, imkanını dinimiz bize gösteriyor. Ayrıca dinimiz varsayım devresini geçmiş, doğrulanmış ilmî esasların bütününe iman ile telif ettiği gibi vazife ve sorumluluk, çalışma ve iş esaslarını da kadere iman ile pek güzel telif ediyor.

Gerçekte Avrupalıların hakkımızda su-i zan-
nını çeken çözülme ve geriliğimiz, kendileriyle
girdiğimiz yarışmadaki geçici ve ârizî acımız,
görünürde onlara hak verdirecek gibi görünür.
Eski gücümüzü elden kaçırdığımızdan dolayı
bizi ne kadar ayıplarlarsa itiraz etmek elimizden
gelmez. Bu gibi itirazlar bizim için belki eski
güçlü devirlerimize dönmek için teşvik edici bir
sebeptir. Yalnız bu alçalma ve çözölmeyi,
müslümanların inancından kaynaklanan doğal
bir sonuç gibi kabul ederlerse pek ziyade ya-
nıldıklarını hatırlatmaya kendimizi yine borçlu
sayarız. Çünkü bu dini tam olarak yaşayanların,
iyi müslümanların sayıları çoğunlukta olduğu
39 sürece müslümanlar ilerlemiş; iş tersine dön-
dükten sonra ise bu acı sonuçla karşı karşıya

kalmışlardır. Müslümanlar çalışma ve gayreti terk etmişler, tevekkül faziletini kötüye kullanmışlarsa, kabahat dinlerinde değildir. Hz.Peygamber tevekkülü bize böyle öğretmemiştir. Aksine "deveni bağla, sonra tevekkül et" buyurmuştur.

Kesin olan bir şey varsa, o da kadere iman inancından müslümanların medenî, siyasî, ilmi ve ahlâkî ilerleme açısından oldukça istifade etmiş olmalarıdır. İslâm devletinin bir asır içinde bilinen derecede yayılma sınırlarını genişletmesi, bu imanın bahşettiği azim ve dayanıklılık sayesinde gerçekleşmiştir. Müslümanların yine bu kadar müddet içinde ümmîlik ve çöl kültüründen en medenî milletlerin medeniyet imkanlarına kavuşmaları yine bu sayede olmuştur. Sosyal ve tabîi ilimlerde bugünkü Avrupa düşünürlerinin zamanında üstadlığını yapmış olmalarında dahi bu yüce ilkenin küllî bir tesiri olduğuna şüphe yoktur.

Hele ahlâkî sahada kadere imanın gösterebileceği son derece harika tesirleri görmemek, insan ruhunu çok az araştırmış olmanın sonucu olsa gerektir. Cömertlik ve ikram, askerî ve medenî cesaret, felaketlere karşı sabır ve tahammül, menfaati ve hatta hayatı küçümseme gibi özellikler, insanı son derece üstün bir yetkinlik seviyesine ulaştırmakta böyle bir imanın gösterebileceği olağanüstülükleri yalnız hatıra getirmek yeterlidir.

VII . ÂHLÂKEN İYİ OLAN BAZI EYLEMLERİN TESİRİ FÂİLİNDEN BAŞKASINA DA GEÇER

Felsefenin ahlâk için koyduğu ikinci ilkenin yani vazife anlayışının da İslâm'daki yerini belirleyelim.

Önce şunu söylememiz gerekir: İslâmın akla vermiş olduğu en yüksek saygın yeri, başka hiçbir din vermemiştir. İslâm dini'nin esaslarını kabul keyfiyetinin, serbest araştırma ve tartışma sonucu olması, onun en önemli esas-
larındanır. 40

Akıl Ve İman

İman denilen şey, kalbî bir iş ise de, her halde aklen güzel görülmesi de gerekir. İslâm ulemasının büyük çoğunluğu taklid seviyesindeki imana pek o kadar hoş bir gözle bakmazlar. Kur'an-ı Kerim'de "Dini kabul ettirmek için zorlamak yoktur. Çünkü doğruluk ile eğrilik yolları artık tamamen açıklığa kavuşmuştur."¹⁰⁰ buyrulur.

Aynı şekilde diğer bir âyet-i kerimede "Ta ki,

(100) Bakara sûresi, 256

içlerinden helak olacak varsa, bile bile helak olsun, hayat bulacak da varsa bile bile hayat bulsun"¹⁰¹ buyurulmuştur.

İman konusunda akılları ikna için gelmiş olan âyet-i kerimeleri Gazzali 763 olarak tesbit eder. Bunları saymak uzun zaman alır. Hele bir kere, şu hadis-i nebevîlere bakalım:

*"İnsanın dini aklıdır. Akli olmayanın dini de yoktur."*¹⁰²

*"İnsanın olgunluğu aklıdır. Akılsızın dini de yoktur."*¹⁰³

*"Akli olan insan, kurtuluşa ermiştir."*¹⁰⁴

*"Ey insan oğlu! Rabbine itaat et ki, sana akıllı denilsin. Ona isyan da etme. Yoksa cahil diye anılırsın."*¹⁰⁵

41 *"Yüce Allah akli olmayan mü'mini sevmeyiz"*¹⁰⁶

"Kazanan hiçbir insan, sahibini hidayete kavuşturacak yahut helâkden kurtaracak fazla

(101) Enfal sûresi, 42

(102) "Dînu'l- mer'i akluhû ve men lâ akle lehû lâ dîne lehû". [F.Kadîr, c.III, s.535]

(103) "Kivâmu'l- mer'i akluhû velâ dîne limen lâ akle lehû". [F.Kadîr, c.IV, s.528]

(104) "Eflahe men ruzika lubben". [F.Kadîr, c.II, s.54]

(105) "İbne Âdem Etî' Rabbeke tûsemmâ âkilen velâ ta'sihî fe tûsemmâ câhilen". [Buharî, Enbiyâ]

(106) "İnnellâhe Teâlâ yebğuzu'l- mü'mine'l- lezi lâ zubure lehû". [F.Kadîr, c.II, s.286]

ilim kıymetinde bir şey kazanamaz. Hiçbir kimsenin dini, aklını doğru kullanmadıkça doğru olmaz."107

"Allah tarafından şuna şahidim ki, akıllı insanın son yeri Cennet oluncaya kadar hiçbir defa ayağı kaymaz ki Allah Teâlâ onu kaldırmasın."108

"Bir kimsenin müslüman olması, o kimsenin aklının derecesi bilinmedikçe o kadar hoşunuza gitmesin."109

"Cennet yüz derecedir. Bu derecelerin 99'u akıl sahipleri için, bir derece de onların aşagısında olan diğer insanlar içindir."110

"Ey Ali! Halk Allah-u Teâlâ'ya türlü türlü iyilikler ile yaklaşırsa, sen aklınla yaklaş, ki dünya'da insanlar katında, âhirette Allah katında yüksek derecelere çıkasın."111

(107) "Me' ktesebe muktesibun misle fadli llin yehdî sahibehû ilâ huden ev yerudduhû an raden vele' stekâme dînuhû hattâ yestekîme akluhû". [F.Kadîr, c.V, s.424]

(108) "Ene's- şâhidu ala'llâhi an lâ ya'sera âkilun illâ rafaahû sümme la ya'seru illâ rafaahû hattâ yec'ale masîrahû ile'l- cenneti". [F.Kadîr, c.III, s.48]

(109) "Lâ yucibennekum İslâmu raculin hattâ ta'lemû mâ ukdetu aklîhî".

(110) "El- Cennetu mietu deracetin tis'etun ve tis'üne li ehli'l- akli ve deracetun li sâiri'n- nâsi'l- lezîne dūnehum".

(111) "Ya Ali izâ tekarrabe'n- nâsu ilâ'llâhi bi envâi'l- birri fe takarrab ila'llâhi bi envâi'l- akli tesbikuhum bi'd-deracâti ve'z- zulfâ inde'n- nâsi fi'd- dünya ve inde'llâhi fi'l- âhirati."

"Yüce Allah'ın bir takım seçkin kulları vardır ki dünyada insanların en akıllıları oldukları için onları en yüksek derecelerde yerleştirecektir. Bunların dünyadaki gayretleri Allah'a itaat konusunda herkesten önde olmaktı. Dünyanın lüzumsuz işleri ile süslerine itibar et-
42 miyorlardı."¹¹²

"Halk hayır işler. Alacakları ecir ise ancak akıllarının mikdarına göredir."¹¹³

Aklın hiçbir şey ile ölçülemeyecek seviyede yüksek olan derecesini şerefli Peygamberimiz (s.a.v) işte bu gibi sözlerle takdir eder. İmanın esası ve dayanağı bizde akıldır. Gerek Allah'ın varlığına ve gerek şerefli Nebî Hz.Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğine ve bildirdiklerinin Allah tarafından indirildiğine iman eden her müslüman, her halde akli delillere baş vurarak bu hakikatleri kabul eder.

Getirilen delillerin zayıflık ve kuvveti, şekil ve görünüşü değişik olsa da, iman esası hiçbir zaman, bir şekilde delillendirilmekten uzak kalmaz.

Aynı şekilde İslâm dininde aklın keşfedemeyeceği nitelikte sadece iman edilmesi ge-

(112) "İnne lillâhi havâssun yuskinuhum rafta'd-derâcâtî liennehum kânû fi'd- dünya a'kale'n-nâsi, kânet himmetuhum el- musâbekatu ile't-tâatî ve hânet aleyhim fudûlu'd- dünya ve ziy-netuhâ."

(113) "En- nâsu ya'melûne bi'l- hayri ve innemâ yu'tavne ucûrahum alâ kaderi ukûlihîm."

reken sır yoktur. Hiçbir kimseye "aklın alsın almasın herhalde iman ile yükümlüsün. İman edilmesi gereken konuları tartışmaya aklın yetkisi yoktur" denilmemiş ve denilemez. O derecede ki, aklın yol göstermesi ile, en kesin delillendirmeler ile imanının unsurları hakkında vicdanî kanaat; Kur'anın vahiy, Hz.Muhammed'in (s.a.v) Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna kalbî iman gerçekleştikten sonra bile, dinî nasslar ile kesin akli deliller arasında bir çatışma olduğu görülse, dini yorumlamak yoluna gidilir. İslâm ulemasının çoğunluğuna göre asıl iman, bu gibi hallerde akli delillendirme üzerine temellendirildiği için nassı yorumlayarak, ilk anda anlaşılan mânâyı terk etmek lazım görülmüştür.Çünkü bu durumda nassa itibar etmek; asıl olanı, ikinci derecede önemli olana feda etmektir, diyorlar.

İslâm dininin medenîleştirme görevini o kadar hızla yerine getirmesindeki hikmeti burada aramalıdır. Aynı şekilde Hristiyan devlet ve milletlerinin, o düzenli ve güçlü teşkilat ile o kadar fedakarlıklarla Asya ve Afrika'ya sevk et- 43
tikleri misyoner ordularının¹¹⁴ çalışmaları ve katlandıkları zorluklarla hiç de orantılı olmayan

(114) Son yapılan bir istatistiğe göre Avrupa ve Amerika misyonerlerinin İncil'i yaymak uğrunda sarf ettiği yıllık harcama beşbuçuk milyon İngiliz lirasını geçmektedir. *[Kitabın 1913 yılında kaleme alındığı gözardı edilmemelidir. (R.K.)]*

cüz'î başarılarla karşılık İslâm dininin teşkilatsız, misyonersiz, parasız, pulsuz olarak sûratli yayılmasındaki sırrı da burada aramalıdır. Biri akla hitap ediyor, diğeri duyguya. Biri mantikî delillerle inandırmaya çalışıyor, diğeri sırlardan bahsediyor. Yine bundan dolayıdır ki, Avrupa'da felsefe, imanı zayıflatmış, dine karşı bir düşmanlık bile uyandırmışken, Doğu'da felsefe ile uğraşanlar yine din uleması olmuş ve kelâm ilmi, felsefe ile el ele vererek iman edilen hakikatleri doğrulamıştır.

VIII. AHLÂKÎ GÖREVLERİN KAYNAĞI VAHİYDİR

Böyle bir giriş'den maksadımız, İslâm'da ahlâkî vazife'nin dayanağı vahiy olmakla aklî niteliğinden bir şey kaybetmediğini anlatmaktır. Evet, bizde ahlâkî görevlerin kaynağı dindir, vahiydir. Ahlâkî görevlerle ilgili olan emir ve yasaklar, sayılamayacak kadar çokdur. Fakat bir müslümana göre, görünüşde kendi dışındaki bir kaynak tarafından belirlenmiş olan bu emir ve yasaklara itaat etmek, gerçekte yine görev tasavvurunu, asıl çıkış yeri olan akıl'dan almak demektir. Çünkü onun esasen müslüman oluşu, iman etmesi, zaten aklî delillendirme sonucu idi.

Her müslüman, varlığına iman ettiği yüceler yücesi Zât'ın her şeyi bildiğini, kainatın yaratıcısı olması dolayısıyla insanî yaratılışın her türlü inceliklerini bildiğini, ulaşabileceği olgunluk seviyesini yakalayabilmesi için gereken irade terbiyesinin nasıl olması gerektiğini de kendisinden daha iyi bildiğini yaratılmış varlık dünyasından hiçbir şeye ihtiyacı olmaması do- 44
layısıyla emirlerinin daima iyilikle ilgili, yasaklarının daima kötülükle ilgili olduğunu bilir.

İş bununla da kalmaz. Hz.Peygamber tarafından tebliğ olunan bu emir ve yasakların fayda ve zararları da sayılarak, olgunluk seviyesine nasıl ulaşılacağıнын yöntemi hakkında çoğu kez yapılan açıklama ve yorumlar ile hidayet yolu aydınlatılır. Diğer bir ifadeyle İslâm dini tekliflerini ortaya koyarken o tekliflere uymanın beraberinde *getireceği mutluluğun delillerini* de birlikte ortaya koymaktan, yani aklın yol göstericiliğini kullanmaktan uzak durmaz.

Dinî emirlerle yükümlü olan müslüman, dinî buyrukların her zaman iyiliğe ulaştırdığına, dinî yasakların ise kötülükten uzaklaştırdığına aklen kanaat getiriyor. Madem ki insana akıl nurunu veren; iyi ve kötü, mutluluk ve mutsuzluk, doğru ve yanlış, vazife gibi ilk ilkeler ile akıllı donatan Yaratıcı Zât'tır. Yine o Yaratıcı Zât'ın bazı emir ve yasaklar ile insanî görevlerin detaylarını bir lütuf olarak bildirmesi, aklın aydınlatma hizmetini kolaylaştırması, akıllı sahip olduğu yüce seviyeden neden aşağılara indirsin? Böyle bir itirazın ortaya konuş şeklini belirlemekte insan, şüphesiz zor bir durumda kalır.

İslâm dininde hakikaten ahlâkî gâyenin, diğer ifadeyle ahlâkî kanun'un, mutluluk rehberi olacak evrensel kuralın, noksanlık ve istisna kabul etmeyen evrensel ve zorunlu bir kanun'un kaynağı, ilâhî vahiydir. Fakat bunun böyle olması, Kant'ın genellikle kabul olunan "öyle hareket et ki, iradenin tâbî olduğu evrensel kural, yani itaat ettiğin kanun, evrensel bir kanun il-

kesi şeklinde olsun" meşhur kuralını kabul etmemize hiç de engel değildir. Engel olmak şöyle dursun, bizim tabi olduğumuz ahlâkî kanun da zaten bundan ibarettir diyebiliriz. Çünkü hadis-i şerif'de Peygamberimiz *"hikmet mü'min'in kaybolmuş malıdır, onu nerede 45 bulsa alır"*¹¹⁵ buyurmuştur.

Ahlâkî Kanun Evrenseldir

Ahlâkî görevlerimizin detaylarına ve uygulamalarına dair olan cüz'î emir ve yasakları bir tarafa bırakarak, dinî naslardan asıl evrensel kanun'u araştırırsak, bu kanun'un dini koyan tarafından insanların akıllarına daha kolay nüfuz edebilecek en yetkin bir yöntemle ifade edildiğini görürüz.

Bir hadis-i şerifde *"iyilik, kalbinin mutmain olduğu şeydir. Sana aksine fetva verseler de aldırma. Tekrar ederim ki sana aksine fetva verseler de, aksine aldırma"*¹¹⁶ buyuruluyor. Malumdur ki, bir fiilin iyi olduğuna kalbin mutmain olması, herhalde aklın delaletine, aydınlatmasına bağlıdır.

Diğer bir hadis-i şerif'de: *"iyilik, güzel ahlâktır. Günah ise, kalbde yerleşip de in-*

(115) "El- hikmetu dâletu'l- mu'mini ehazehâ eyne vecedehâ". [Tirmizi, c.V, s.51]

(116) "El- birru me' tmeenne ileyhi'l- kalbu ve in eftevk ve in eftevk". [Müsned, c.IV, s.228]

*sanların bilmesini istemediğin şeydir"*¹¹⁷ buyrulur. Başka bir hadis-i şerif'de de *"senden ortaya çıkmasını halkın görmesini istemediğin şeyi yalnız iken de, kendi kendine yapma"*¹¹⁸ buyruluyor.

Kant'ı Eleştiri

Bir kere düşünelim. insanların bilmesini istemediğimiz şey, aklın evrensel bir kural olarak tanımak istemediği, beğenmediği şeyden başkası olabilir mi? İyilik ve günahın niteliklerini belirleyen bu kuralların, Kant'ın ahlâk kanununu da içine aldığını yine aklımız bize söylüyor. Çünkü Kant'ın adı geçen kanunu, yalnız fiillerimizi yani organlarımızın eylemlerini kapsar gibi görünüyor.

Kant'ın kanunu, niyet ve maksatlarımızı yani kalbî eylemleri ihmal ediyor. Kuvvede kalmış, yani niyet olarak kalıp uygulamaya geçirilmemiş eylemlere sorumluluk yüklendiğini o kadar açık göstermiyor. Kant'ın kanunundaki "hareket et" emir kipinin içerdiği anlamı, niyetlerimizi de içine alacak kadar genişletsek bile, hadis-i şerifin ifade tarzındaki yetkinlik ve

(117) "El- birru husnu'l- huluki ve'l- ismu mâ hâke fî sadrike ve kerihthe en yattalia aleyhi'n- nâsu". [Müslim, c.IV, s.1980]

(118) "Mâ kerihthe en yerâhu minke'n- nâsu felâ tef'alhu binefsike izâ halevte". [F.Kadîr, c.V, s.463]

mükemmelliğe yine zarar gelmez. Çünkü bütün insanları, birbirlerine karşı kötülük etmek kas- 46
dıyla yüklü farz etsek bile, kötülük iradesi, or-
ganların eylemi olarak fiilen hariçde tecelli et-
medikçe kimseye bir zarar gelmez. Bu sebepten
bu hükmün, ahlâk kanununu, vazifeyi, yalnız or-
ganların eylemlerinin güzel kullanılmasına in-
dirgediği anlaşılıyor.

Hadis-i şerifden ise, iyi olsun kötü olsun, ni-
yetlerimizin hepsinden sorumlu olduğumuz
açıkça anlaşılır. Bundan dolayı dinî kanun'a
göre biz, eyleme dönüşmemiş niyetlerimizden
de sorumluyuz. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de:
**"Nefsinizde olanı açığa da vursanız, kendinize
de saklasanız, Allah Teâlâ sizden hesabını so-
racaktır"**¹¹⁹ buyrulur.

Diğer bir âyet-i kerime'de de "şüphesiz
kulak, göz ve kalb, bunların hepsinden dolayı
sual sorulacaktır"¹²⁰ diye buyurulmuştur.

Bizce insanın ahlâkî değeri, eylemlerinden zi-
yade niyetiyledir. Peygamberimiz (s.a.v.) efen-
dimiz eylemlerimizin değerinin niyetlerle öl-
çüleceğini anlatmak için şöyle buyurur:
"Eylemlerin değeri ancak niyetler ile dir."¹²¹

Bir hadis-i şerif'de **"Allah Teâlâ sizin dış gö-**

(119) Bakara sûresi, 284.

(120) İsra sûresi, 36.

(121) "İnneme'l- a'mâlu bi'n- niyâti". [Buhari, c.I,
s.2]

rûnûşlerinize, eylemlerinize bakmaz. Kalblerinize, niyetlerinize bakar"¹²², buyururken, diğér bir hadiste de "Mû'min'in niyetli eyleminden hayırlıdır"¹²³ buyurur.

Kant'ın kuralı ise, demin söylediğimiz asıl evrensel olan dinî kuralın bir fer'i olup "her neyi ki halk tarafından sana yapıldığını istersen onu yap. Her neyi ki, halk tarafından sana yapıldığını istemezsen, onunla halkı rahatsız etme"¹²⁴ hadis-i şerifine benzer.

(122) "İnnellâhe lâ yenzuru ilâ suverikum ve a'mâlikum ve lâkin yenzuru ilâ kulûbikum ve nevâyâkum". [Müslim, c.IV, s.1987]

(123) "Niyetu'l- mü'mini hayrun min amelihî". [F.Kadîr, c.VI, s.292]

(124) "Mâ ahbebe en yef'ale bike'n- nâsu fe' f'alhu bihim ve mâ kerihte en yef'alhu'n- nâsu bike fe da'in' nâse minhu."

IX. AHLÂKÎ RASYONALİZM, İSLÂM DİNİ İLE BARIŞABİLİR

Müslümanların gerçekte tâbi oldukları ahlâkî düstur, işte budur. Rasyonalistlerce "vazife için vazifenin yerine getirilmesi ilkesi"nden anlaşılan ahlâkî ve amelî anlam ne ise, müslümanlarca da "bir vazifeyi Allah'ın emri olduğu için yerine getirmek" deki anlam, yaklaşık olarak odur.

Hz.Rasûlüekrem(s.a.v.) gece el ayak çekildikten ve herkes uykuya vardıktan sonra namazda o kadar dururlarmış ki, ayakları şişermiş. Hanımı Aişe(r.a.) bir defasında "ey Allah'ın Rasûlü! kendini niye bu kadar yorarsın? Olmuş ve olacak günahların bağışlanmamış mıdır? diye müşfik bir şekilde sorunca, *"Allah'a çok şükreden bir insan olmayayım mı?"*¹²⁵ cevabını almış.

Fiil ve eylemlerimizin Allah rızası için yapılması gerektiği hususu, müslümanların seçkinleri ve geniş halk kesimlerince bilinen müşterek bir fikirdir. Çünkü Kur'an'da dünyevî ve uhrevî mutluluğun türleri sayıldıktan sonra

(125) "Efelâ ekûnu abden şekûrâ." [Müslim, c.IV, s.2172]

"Cenab-ı Hakkın rızası, bunların hepsinden büyüküdür. En büyük başarı, işte bu rızayı kazanmaktır"¹²⁶ buyuruluyor.

İlâhî rıza ise, hiç şüphe yoktur ki emredilmiş olan, başka deyişle insanı mutluluğa kavuşturacak olan fiil ve eylemlere ve hatta kalbdeki niyetlere terettüp eder. Herhangi bir eylemin, ahlâken iyi olması için "sadece Allah için yapılmış" olması gerekeceğini bilmeyen müslüman yoktur.

Ömer İbnü'l-Hattab Hazretleri, ashab-ı kiramdan Suheyb-i Rûmî hakkında "Allah Teâlâ Suheyb'e rahmet etsin. imanı o kadar güçlüdür
48 ki Allah'dan korkusu olmasa da, kendisine azab edilmeyeceği hakkında garanti verilse de, yine Allah'a isyan etmez" buyuruyor. Anlaşıyor ki Suheyb'in itaati, isyan etmemesi, sırf tâbi olunması gerektiğine inandığı en yüce ulûhiyet makamının yüksek değerine duyduğu saygıdan kaynaklanıyormuş.

İmam-ı Şafii "hiçbir tartışmaya girişdiğimi bilmem ki hakikatin hasmımın tarafında ortaya çıktığını temenni etmeyeyim" diyor. Görülüyor ki adı geçen İmam'ın tartışmadan maksadı, hasmını cevap veremez hale getirmekten ziyade hakikatin ortaya çıkmasıdır. Ve hakikat kendi tarafında ortaya çıksa, birinci derecede arzu edilen gaye ile ilgili olmayan nefsi tatmin, kibir,

(126) Tevbe sûresi, 72.

hasrına üstün gelme gibi saibelerin ise ka-
nışmasından kaçınıyormuş.

Aynı şekilde meshur Sa'di Şirazi'nin an-
lattığına göre, şeyhi Sühreverdi gece yarısındaki
ibadet ve yakarışlarında " Ya Rab ! Cesedimi
Cehenneme at ve o kadar büyüt ki, kullarından
kimseve orada yer kalmasın" niyazında bu-
lunurmuş.

Serri Sakati dermiş ki, " vaktiyle bir kere el-
hamdulillah dediğim için 30 senedir ba-
ğışlanmamı diliyorum. Bağdat'ta bir yangın ol-
muşdu. Biri bana tesadüf edip 'senin dükkanın
kurtuldu' dedi. Ben de 'elhamdulillah' dedim.
işte 30 senedir bu hamdime pişmanlık du-
yuyorum. Çünkü o anda başkasını unutup kendi
iyiliğimi düşünmüştüm".

Süfyan-ı Sevri, Rabia-i Adeviyye'ye "imanın
hakikati nedir?" diye sorunca o, "ne Ce-
henneminden korktuğum, ne de Cenneti sev-
diğim için Allah'a ibadet etmiş değilim. Yoksa
kötü hizmetkardan ne farkım kalır? Ben Ona
muhabbetimden, iştiyakımdan dolayı ibadet
ederim" cevabını verir.

Ebu Süleyman Darani diyor ki, "Allahın öyle
kulları vardır ki onları ne cehennem korkusu, ne
cennet ümidi Allah'dan gafil bırakmaz. Yani
Allah'ı tefekkür, bu gibi şeyleri akıllarına ge-
tirmez. Nerede kaldı ki dünyayı !"

Maruf-u Kerhi'ye arkadaşlarından biri, "Ya
Eba Mahfuz! Seni bu derece ibadete sevkeden

49 şey nedir ?" diye sormuş. O sükut etmiş.

O zât, yine ısrar ederek sormuş.

Ölümü düşünmek mi?

"Ölüm dediğin nedir ki?!"

Kabir ve berzahı düşünmek mi ?

"Kabir dediğin nedir ki ? "

Cehennem korkusuyla Cennet ümidi mi?

"Bu dediğin ne imiş? Bu saydığın şeylerin tamamını kudretinde bulunduran, mutlak güç ve kuvvet sahibi öyle yüce bir Zâttır ki, eğer O'nu seversen şu dediklerinin hepsini sana unutturur. Kendisi ile aranda bir ma'rifet, bir bilgi, bir tanışma olursa, bunların hepsinden seni kurtarır" cevabını vermiştir.

İnsanların vahye iman etmeden, yalnız "vazifeyi vazife olduğu için yerine getirme" ahlâk teorisi aşkıyla bu dereceye kadar nefsi terbiyeye güç yetirip yetiremeyeceklerini tartışmaksızın, bunun İslâm âleminde örneklerini saymakla bitiremeyeceğimizi söyleyebiliriz.

İşin en önemli yanı, dîğergamlığın bu tür-lüsünde şan ve şeref kazanmak, ölümsüz bir isim bırakmak gayesi bile yoktur. Çünkü müs-lûmanların kendisine tâbi oldukları Hz.Rasûl (s.a.v.), ihlâsı emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar; yapıp ettiklerinizin Allah için olmasına, ona başka hiçbir niyet ka-

rışmamasına dikkat ediniz. Çünkü Allah Teâlâ, eylemler içinde hâlis olarak kendi rızası için yapılmış olanlarından başkasını kabul etmez"¹²⁷.

*"Cenab-ı Allah, eylemin yalnız hâlis olanını ve yüce Allah'ın rızası gözetilerek yapılanını kabul eder"*¹²⁸

Bu sebepten dolaydır ki, salih amellerin gizli olanı açık olanına tercih edile gelmiştir. Çünkü gizli yapılan eylem; riya ve yapmacıklıktan uzak kalabilir ve sırf Allah için yapılan kemal seviyesine daha yakın olur. Sağ elin verdiğinden sol elin haberdar olmamasındaki vicdani zevkin lezzetini bilmeyen 50 Doğulu yoktur diyebiliriz.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "eğer sadakaları açıklarsanız ne iyi! Eğer gizleyip de fakirlere verirseniz sizin için daha hayırlıdır"¹²⁹ diye buyurulmuştur

Aynı şekilde ihlâs'ın en birinci işareti, gizli ve açık verilmesi halinin bir olmasıdır, denilmiştir. Nitekim bu konudaki hadis-i şeriflerde şöyle buyrulur:

"İyiliğin tamam olması, açıkdaki eylemini

(127) "Ya eyyuhe'n- nâs ahlisû a'mâlekum li'llâhi fe innellâhe lâ yakbelu mine'l- a'mâli illâ mâ halusa lehû." [F.Kadîr, c.I, s.217]

(128) "İnnellâhe lâ yakbelu mine'l- ameli illâ mâ kâne lehû hâlisân ve' btuğîye bihî vechhuhû." [Nesefî, c.VI, s.25]

(129) Bakara sûresi, 271.

gizlide yapmaktığına bağlıdır. "130

"Her kim kendisi ile Allah arasındaki halini yani gizli eylemlerini düzeltirse, Allah Teâlâ da o kimse ile halk arasındaki ilişkilerinden yani açık eylemlerinden ortaya çıkan kötülüğe yer bırakmaz. Her kim iç dünyasını, sırrını düzeltirse, Cenab-ı Hak dış dünyasını güzelleştirir. "131

(130) "Tamâmu'l- birri en ta'mele fi's- sırrı amele'l- alâniyyeti". [F.Kadîr, c.III, s.267]

(131) "Men ahsene fîmâ beynehû ve beyne'llâhi kefâhu'llâhu mâ beynehû ve beyne'n- nâsi ve men aslaha serîratehû ahsene'llâhu alâniyyetehû." [F.Kadîr, c.VI, s.37]

X. VAHİY İLE TEMELLENDİRİLEN AHLÂKİ VAZİFE, AKLİ MAHİYETİNİ KAYBETMEZ

Görölüyor ki İslâm dini ahlâkî vazifeleri nü-
büvvet aydınlığından almakla, bu ilkelerin aklî
olmasına zerre kadar zarar getirmemiş; akla,
hak ettiği seçkin ve şerefli yerin zerresini feda
etmemiştir.

Meselenin teorik yanı böyle olduğu gibi,
İslâm dini bunun amelî ve uygulamadaki yö-
nünü de, yani vazife fikrinin çeşitli halk ta-
bakaları arasında yayılmasında da, benzeri ol-
mayan bir başarı göstermiştir. Yukanda
bahsettiğimiz Suheyb-i Rumî, Şafii, Sühreverdi,
Serri Sakati, Ebu Süleyman Dârânî, Ma'ruf-u
Kerhî, Rabia-i Adeviyye gibi kadın ve er-
keklerin önde gelenlerinin benzerleri çok ol-
makla beraber, bunlar müslümanların genel ço-
ğunluğunu oluşturmazlar. Bu yüce ahlâkî
seviyeye varmak için ne kadar sağlam bir mü- 51
cahedeye, ne kadar yüce bir fikir ve ruh ter-
biyesine ihtiyaç olduğunu izah etmeğe lüzum
bile yoktur.

Halkın çoğunluğu, bu kemâl gayesini yalnız
tasavvur etmekle yetinir. Daha alt seviyedeki

halk yığınını eyleme geçiren saik, ne kadar olsa kıyamet günündeki sevab ve cezalandırma tasavvurudur. Yani açıkcası menfaat fikridir.

Ancak burada önemle hatırlatılması gereken bir konu vardır. O da şudur: Mücerred bir kavram olan kemâli, kendilerine eylemlerinin gayesi olarak seçemeyecek kadar yükselemeyen bu halk yığını bile, eylemlerde ihlâsın gerekliliğini ve önemini takdir etmiyor değildir. Onlarda sevaba yöneliş veya azab korkusu, - sadece terbiye eksikliği olarak- hakiki vazife fikrine karıştırmaktan kendilerini alamadıkları gizli bir saikden başka bir şey değildir.

Dinî emirler geneli kapsadığı, yani evrensel bir vazife olduğu için, hepsinde ihlâsa bir yöneliş vardır. Gerçi bu ihlâs, hepsinde fiilen mevcut olmaz. İslâm dini, insanların çoğunluğuna göre mücerred hakikatleri telkin etmenin, ahlâkî terbiye ve güzelleştirmek için yeterli bir yöntem olmadığını dikkate alarak, somut(concret) teşvik ve cezalara, uhrevî mutluluk ve mutsuzluk durumlarının detaylarına oldukça fazla itina etmiştir.

Gerçekte insanların ahlâkî olgunluğa ulaşmak için maddi teşvik ve cezalara olan ihtiyacı inkar edilemez. Çünkü işin başlangıcında insanın kendisinden menfaat fikrini söküp atması imkansızdır.

Diğer taraftan da menfaat fikri, insanda ilk ortaya çıkışında fikir ve ruh terbiyesini ko-

laylaştırır. İradenin kıymeti olan bir gayeye kolayca yönelmesine yardım eder. İlim ve İrfan arttıkça, akıl ve dirayet genişleyip yükseldikçe, gaye de yükselir. Gayelerin gayesi ise, sonunda mutluluğun tamamını içeren Allah rızasına dönüşür. Hakiki vazife fikri de, işte o zaman tamam ve kemali üzere fiilen gerçekleşir.

Aksi halde felsefenin bize öğrettiği tarzda bir vazife fikri, sırf teorik bir niteliğe sahip olarak kalır ve fiilen kalblerde yer etmez; ahlâkçıların 52 hayallerinin gâyesini belirleyen sırf bir temenni seviyesinden öteye geçemez.

Bundan dolayıdır ki İslâm dininin insanları iyilik ve kurtuluş yoluna sevk etmek için ettiği hitapların konusu -biri mutluluktan, Allah rızasından; diğeri sevap ve cezadan ibaret olmak üzere- iki derecelidir. Başlangıçta ikinci derecedeki hitaba hak kazanmayan yoktur. Birinci dereceden hitaba mazhar olabilmek, herhalde büyük bir kemâl seviyesini kazanmaya bağlıdır.

*"Dünya âhiret ehline, âhiret dünya ehline; dünya ile âhiretin her ikisi de, Allah ehline haramdır"*¹³² hadis-i şerifi mü'minleri ahlâkî gayelerine göre üçe ayırmıştır. "Dünya ehli" diye isimlendirilen birinci seviyedeki insanların ahlâkî kıymetlerinin olmadığına delalet eden âyet ve hadislerin adedi sayılamayacak kadar

(132) "Ed- dünya harâmun alâ ehli'l- âhireti ve'l- âhiratu harâmun alâ ehli'd- dünya ve humâ harâmâni alâ ehli'llâhi." [F.Kadîr, c.III, s.544]

çoktur.

İslâm dininde ahlâkî kıymeti haiz olanlar, "âhiret ehli" ile "Allah ehli"dir. Ahiret ehli ikinci dereceden bir hitaba hak kazanmıştır. Asıl kemal ehli ise, birinci derecedeki hitaplara hak kazanan Allah ehlidir. Bunların âhiret ehli ile aralarında *"iyi insanların(ebrârın) güzellikleri, Allah'a yakın olanların(mukarrabîn'in) günahlarıdır"*¹³³ mısdağınca büyük bir fark vardır.

"Allah ehli" ve "Allah'a yakın olanlar" grubunu oluşturan bahtiyarlar, iman ve bilgide, iyilik ve kurtuluş yolunda ilerlemek için hiçbir sınır ve engel olmadığını düşünmekten bir an uzak durmayan, gayretlerini mutlak kemal seviyesini elde etmeye yönelten faziletli insanlardır.

Kur'an-ı Kerim'de haklarında **"haberiniz olsun! Allah dostları için hiçbir korku yoktur. Hüzün de nedir bilmezler"**¹³⁴ âyet-i kerimesi inmiş olan bu faziletli insanların yapıp et-
53 melerindeki ölçüleri *"iki ânı birbirine eşit olan kimse aldanmıştır, zarardadır"*¹³⁵ sözüdür.

Bunlar, zarara uğrayanlar zümresinden kurtulmak için hiçbir zaman nefis muhasebesi ve murakebesinden uzak durmazlar. Her ân, hayatlarında önceki ândan daha yetkin ve daha ileri olmağa çalışırlar. Öyle bir yetkinleşme hırs-

(133) "Hasenâtu'l- ebrârı seyyiâtü'l- mukarribîn."

(134) Yunus sûresi, 62.

(135) "Men istevâ yevmâhu fe huve mağbûnun."

ları vardır ki, sonsuz bildikleri yetkinlik seviyelerinin hiçbirisiyle yetinmezler. Kur'an-ı Kerim'de kıyamet gününe "tegâbun günü" adı verilmesi, işte bundan kaynaklanıyor. Çünkü orada kafir ve mü'min, iyi ve günahkar, veli ve doğru(sıddik) hiçbir kimse yoktur ki, kendisini aldanmış görmesin. Herkes kendi bulunduğu seviyeden daha yüce ve daha yüksek bir seviyenin mevcut olduğunu görecektir ve bu açıdan aldanmış olduğunu anlayacaktır.

Ancak şurası da düşünülmesi gereken bir konudur ki, yapılan iyilikleri sevap ve ceza saikiyle yapan âhîret ehlinin ahlâkî ilkeleri de - Allah'a yakın olanların ilkesi kadar yükselemese bile- herhalde bazı felsefî akımların telkin ettiği menfaat ilkesinden çok daha yüksektir. Onlarla âdeta hiçbir alâkası yoktur.

Bu, yine rasyonalistlerin beğenebileceği bir vazife ilkesinden başka bir şey değildir. Menfaat ilkesini kabul edenleri eyleme geçiren sâik, hemen elde edilecek menfaat olduğu için onlarca insana herhangi bir sıkıntı getirmemesi şartıyla kısa zamanda gerçekleşecek her menfaat makbuldür ve arzu edilen iyiliktir.

Uhrevî menfaat sevdasında bulunan -ruhî terbiyesi eksik dediğimiz- bu müslümanlar ise, bu uhrevî menfaati gözönüne almakla beraber, bütün kâinatı benzersiz bir yetkinlik ve düzen üzere yaratan, ve bu arada, insan türü içinde dünya ve âhîret mutluluğunu garanti eden ve

asıl yaratılışına en uygun olan kanunları koyan kendisinden daha yücesi ve yükseği düşünölemeyen Zât'ın emrine boyun eğmeyi düşünürler. Sonuçda, eylemlerinin gerektirdiği şey, yine sırf iyilik olmuş olur. Ve ras-yonalistlerin insanları yükümlü tutmak istedikleri meşhur evrensel kaideye tamamen uygun harekette bulunmuş olurlar.

XI. AHLÂK KANUNU VE HADİS İLE SABİT OLAN AHLÂKİ DÜSTURLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu münasebetle Doğu hakkında yazılmış 54 bazı eserlerde arasına tesadüf edilen bir yanlış düzeltmeyi kendimize bir vazife sayıyoruz. Avrupalıların bir takımı, kendileri gibi insan olan bazı yaratılmışlara ibadet seviyesinde edilen yüceltmeler hakkında gördükleri örneklere aldanarak, biz Doğuluların da Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimize ibadet ettiğimiz sonucuna varıyorlar. Bundan daha yanlış bir fikir olamaz. Müslümanlar ibadet vazifesini ancak Yaratıcılarına karşı yerine getirirler. Ve Allah'a ibadete hiçbir kimseyi ortak kılmazlar. Çünkü bu, onlarca Allah'a eş ve ortak kabul etmektir. Put perestliğin aynıdır.

Gerçekte biz müslümanlar, Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerine tam bir itaat ile itaat etmeyi, imanın gerektirdiği görevlerden biliriz. Şerefli Zâtına karşı olan hürmet ve muhabbetimiz de hiçbir yaratılmışın diğer yaratılmışa karşı muhabbetiyle kıyas kabul etmeyecek niteliktedir. Fakat bu itaat, bu hürmet, bu muhabbet ile beraber hiçbir zaman Allah Teâlâ ile aramızda teb-

liğ aracı olan Hz. Rasûl'ün insan üstü bir varlık olduğu hiçbir müslümanın hatırına gelmez.

Kur'an-ı Kerim'in müteaddid yerlerinde "onlara de ki, ben ancak sizin gibi beşerim. Bana vahy olunur"¹³⁶ diye buyurulmuştur. Hatta Hz.Muhammed'in güzel isimlerinden biri "Abdullah", yani "Allah'ın kulu"dur. Kelime-i şehadet'in ikinci kısmı da "*Hz.Muhammed'in Allah'ın kulu ve rasûlû olduğuna şehadet ederim*"dir ki, burada Hz. Peygamberin(s.a.v). Allah'ın kulu olması peygamber olması gerçeğinden önce zikredilmiştir. Nübüvvet yetkinliklerinde gözlemlediği heybet ve yüceliğin etkisiyle bütün organları titremeğe başlayan çölde yaşayan bir Arab'ı Hz.Peygamber(s.a.v). "*kendine gel. Ben de kuru ekmek lokmasıyla geçinen bir kadının oğluyum*"¹³⁷ sözleriyle sakınleştirmiştir.

Bununla beraber Hz.Peygamber'in bu ulvî te vazuu da ona itaat etmenin dinî bir görev olduğunu, tebliğ ettiği buyruk ve yasakların Allah tarafından bildirildiğini hiçbir müslümanın zihninden çıkarmaz. Çünkü o, ümmetln mürşididir, doğru yola ulaştırıcısıdır. İlahî tekliflere itaati, bizzat kendinde iyilik kabul eden kimse, elbette o teklifleri insanlara bildirene itaati da bizzat kendinde iyilik olarak kabul eder.

(136) Kehf sûresi, 110.

(137) "Hevvin aleyke fe innemâ ene'bnu' mraetin kânet te'kulu'l- kadîd".

Hız. Peygamber'e İtaatin Zorunlu Olduğunu Gösteren Âyet-i Kerime Ve Hadis-i Şerifler

Hız.Peygamber'e itaatın zorunluluğunu gösteren âyet ve hadis-i şeriflere hep bu açıdan bakılmak lazım geleceğini anlamak için aşağıdaki âyet-i kerimeleri dikkatle okumak yeterlidir.

"Bir de Rasûl, size her neyi getirmiş ise onu alınız. Size her neyi yasaklamışsa ondan da vaz geçiniz".¹³⁸

"Onlara de ki: Eğer Allahı seviyorsanız bana tabi olunuz, ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, bağışlayan ve rahmet edendir. Sen onlara de ki: Allah'a ve Rasûl'e itaat ediniz. Eğer dinlemezseniz, şüphesiz biliniz ki Allah kafirleri sevmez."¹³⁹

"Sen onlara de ki: Allah'a itaat ediniz. Eğer yüz çevirirseniz, Rasûlün tebliğ işinde kendisine yüklenmiş olan sorumluluk ancak kendisine, itaat işinde de size yüklenmiş olan sorumluluk ancak size aittir. Bununla beraber eğer ona itaat ederseniz hidayeti bulursunuz. Rasûl ise size karışmaz. Onun vazifesi, yalnız açıkça tebliğ etmekten ibarettir."¹⁴⁰

"Ey iman edenler! Allah'a itaat ediniz. 56 Rasûle de ve içinizden emir sahiplerine de itaat

(138) Haşr sûresi, 7

(139) Âl-i İmran sûresi, 31-32.

(140) Nûr sûresi, 54.

ediniz. Bir şey hakkında aranızda anlaşmazlık ve ihtilaf ortaya çıktığı takdirde eğer Allah'a ve âhiret gününe imanınız varsa, o şeyi Allah'ın ve Rasûlü'nün hükmüne bırakınız."¹⁴¹

Bu hususla ilgili olarak Hz.Peygamber'in hayatına müracaat ettiğimizde aşağıdaki hadislerle tesadüf ederiz:

*"Ben ancak bir insanım. Size dininize ait bir şey emrettiğimde, onu yerine getiriniz. Kendi görüşümle de size bir şey emeredersem, benim ancak bir beşer olduğumu billiniz."*¹⁴²

*"Ben ancak sizin gibi insanım. Zan'da ise hata da olur, isabet de olur. Lakin size 'Allah şöyle böyle dedi' dedim mi, yalandan Allah'a bir şey isnad etmekliğime ihtimal yoktur."*¹⁴³

Ashab-ı Kiram bu inceliğe tamamen vakıftılar. Hz.Peygamber tarafından kendilerine emrolunan bir iş hakkında acaba Allah tarafından mıdır, yoksa Hz.Peygamber'in(s.a.v.) kendi görüş ve içtihamı mıdır? diye şüpheyeye düşüp de kendilerinin de onun aksine bir görüşleri olduğu zamanlarda, açıklama isterlerdi.

(141) Nisa sûresi, 59

(142) "İnnemâ ene beşerun izâ emertukum bi şey'in min dinikum fe huzû bihî ve izâ emertukum bi şey'in min ra'yî fe innemâ ene beşerun." [Müslim, c.IV, s. 1835]

(143) "İnnemâ ene beşerun mislukum ve inne'z-zanne yuhtîu ve yusîbu ve lâkin mâkultu kâle' ilâhu felen ekzîbe alâ' ilâhi." [F.Kadîr, c.II, s.567]

Eğer, bu emir Allah tarafından, cevabını alırlarsa, tereddütsüz itaat ederler; Hz. Peygamber'in görüş ve ictihadı olduğu cevabını alırlarsa, kendi görüşlerini açıklarlardı. Ve "işde onlarla müşavere et"¹⁴⁴ âyet-i kerimesinin son derece açık olan hükmüne uyarak müşavere sonunda ahabın görüşü tercih edildiği de olurdu.

Bedir ile Uhud savaşlarında harb tekniği ile ilgili gerekli tedbirleri almak konusunda ahab-ı kiram'ın görüşü tercih buyurulduğu gibi, hurma aşısını tarif buyururlarken "biz bunu başka türlü yapıyoruz" cevabı üzerine "*siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz*"¹⁴⁵ buyurmuşlardır.

Hz. Peygamber'e İtaatin Anlamı

Görülüyor ki Hz.Peygamber'e itaat, vazife fikrine zarar verecek nitelikte olmadığı gibi ibadet ve itaatlerimiz de gerçekte Allah'adır. Peygamber'e itaatimiz, onun Allah'tan getirdiklerine itaat demektir. Bu, bizzat vazifesini yerine getirmeye azmetmiş bir ordunun, kumandanına itaati gibidir. Nasıl ki kumandanın sorumluluğu kendine, bir askerın sorumluluğu da kendine aid ise, peygamber ile ümmetin sorumluluğu da böyledir.

"Beni seven Allah'ı da sevmiş, bana itaat

(144) Âl-i İmrân sûresi, 159.

(145) "Entum a'lemu bi umûri dünyâkum". [Müslim, c.IV, s.1836]

eden Allah'a da itaat etmiş olur" hadis-i şerifindeki mânâ da budur. Yoksa Hz.Peygamber, insanları zorlayan bir âmir değildir. Ümmete yalnız hakikati, insanî vazifeyi açıkça bildirir. Onlara, doğru yol şudur, eğri yol budur' diye irşad eder. Bundan sonra ona itaat ve itaatsizlik, bizzat iyi olan şeyi kabul edip etmemek; imana, inanca yani sorumlu olan insanın aklına kalır

Nitekim az önce zikrettiğimiz hadis-i şerif'i, *"Rasûle kim itaat ederse, Allah'a da itaat etmiş olur. Herkim de itaatten yüz çevirirse kendi bilir. Çünkü biz seni onların üzerine zorlayıcı olarak göndermedik"*¹⁴⁶ âyet-i kerimesiyle *"sen hatırlat. Çünkü hatırlatıcıdan başka bir şey değilsin. Sen onların üzerinde zorlayıcı bir âmir değilsin"*¹⁴⁷ âyet-i celilesi ile açıkça tefsir etmektedir. Vazife ve yükümlülük
58 fikri İslâm dininde o kadar güçlü bir temel ile temellendirilmiştir ki, yükümlü tutulmaktan Peygamberimiz(s.a.v.) dahi kurtulamamıştır. Hatta İslâm dini ve çeşitli dinî vazifeler ile ilk yükümlü olan odur.

Hız. Peygamber'in Allah Katındaki Sorumluluğu

Birinci müslüman, en büyük mürşid ve kendisine tâbi olunan insan Peygamberimiz

(146) Nisâ sûresi, 80.

(147) Gâşıye sûresi, 21-22

(s.a.v.)dir. Hatta onun yükümlülüğü ümmetinden ağırdır. Mesela gece yarısı uykudan kalkıp teheccüd namazı kılmak, ümmetine vacib değilken kendisine vacib idi. Sadaka almak, ümmeti için mübah iken kendisine değildi. İmmeti çoluk çocuğuna miras bırakıp dururken onun çok küçük miktar da olsa bıraktığı miras, yine kendisinden rivayet olunan *"Biz peygamberler zümresinin mirası kimseye kalmaz. Bıraktığımız sadakadır"*¹⁴⁸ hadis-i şerifine dayanılarak vereseye verilmedi ve müslümanların devlet hazinesine kaldı. Ümmeti gibi Hz. Peygamberin de Allah katında sorumlu olduğunu gösteren şu âyet-i kerimeler oldukça ibret vericidir:

"İşte sen bu husus için davette bulun. Hem de sana nasıl emrolunduysa öylece dosdoğru ol. Onların arzularına uyma ve onlara de ki: Allah'ın indirdiği her kitaba ben iman ettim. Ve sizin aranızda adaletle muamele etmeğe memur oldum. Sizinle bizim aramızda Allah var. Bizim eylemlerimiz bize, sizin eylemlerinizi de sizedir. Sizinle bizim aramızda anlaşmazlık ve düşmanlığa da yer yok. Çünkü Allah bizi bir araya getirecek. Varılacak yer, Yüce Allah'ın huzurudur."¹⁴⁹

(148) "Nahnu meâşira'l- enbiyâi lâ nûrasu mâ teraknâhu sadakatun." [Buhari, c.VIII, s.185]

(149) Şurâ sûesi, 15.

"Sen onlara de ki, Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmekten ben yasaklandım. Çünkü Rabbimden bana apaçık âyetler geldi. Aynı şekilde âlemlerin Rabbine karşı teslim olmakla emrolundum."¹⁵⁰

"Bir de ben müslümanlardan olmakla emrolundum"¹⁵¹

"Sen onlara de ki, Allah'a ibadetle, Onun rızası uğrunda dine hiçbir şey karıştırmamakla emrolunduğum gibi, müslümanların birincisi olmakla da emrolundum. Aynı şekilde onlara deki, 'ben Rabbime isyan edersem, pek büyük bir günün azabından korkarım...' "¹⁵²

"Onlara deki, 'bana ilk müslüman sen ol ve sakın müşriklerden olma' diye emrolunmuştur."¹⁵³

"Onlara de ki, benim namazım, ibadetim, hayatım, ölümüm, hep âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah içindir. Öyle Allah ki, hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum ve müslümanların birincisi benim."¹⁵⁴

Vazife ve sorumluluk fikirleri, hangi dereceye kadar müslümanların kalblerine işlenmek istenilmiş ki, Hz. Peygamber'in her

(150) Mû'min sûresi, 66.

(151) Neml sûresi, 91.

(152) Zümer sûresi, 11-13.

(153) En'am sûresi, 14

(154) En'am sûresi, 162-163.

buyruk ve yasağı sırf hikmet ve Yüce Rabbin bir emri olduğu, her müslümanca kesin bir doğrudur. Böyle bir inanç hasıl olmadıkça, müslüman olmayan bir insan için iman ve doğru yola ulaşmaya talip olmak akla gelmez. Hz.Peygamber'e itaatin iyiliklere yapışma ilkesine indirgendiğini bir âyet-i kerime'de okuyoruz. İşte âyet-i kerime:

"Ey şerefli Peygamber! Mü'min olmak isteyen kadınlar sana gelip de Allah Teâlâya hiçbir şeyi ortak tutmamak, hırsızlık etmemek, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu kendi kocalarına isnad etmemek, hiçbir iyi işte sana isyan etmemek üzere, sana tâbi olmak isterlerse, onların isteğini kabul et ve Allah'tan bağışlanmalarını dile. Şüphesiz Allah Teâlâ affedici ve merhamet edicidir"¹⁵⁵

Vazife ve sorumluluğun ne kadar ağır telakki edildiği şundan anlaşılıyor ki, **"Sana nasıl emrolunduysa öylece dosdoğru ol"**¹⁵⁶ anlamındaki âyet-i kerimeyi içeren sûre-i şerife indirildiği zaman Peygamber(salât-u selam üzerine olsun) efendimiz *"Hûd sûresi beni ihtiyarlattı"* buyurdular.

Gerçekten de mübarek sakallanna o tarihte hemen ak düştü. Aynı şekilde Veda haccı ile

(155) Mümteherine sûresi, 12

(156) Hûd sûresi, 112.

vefat tarihlerine yakın son hutbede Hz. Peygamber'in(s.a.v.) bütün ümmeti şahid göstererek "*söyleyin, tebliğ ettim mi ?*" diye soru sormaları ve " evet ya Rasûlullah, tebliğ ettin" cevabı üzerine "*ya Rab! şahid ol*" diye Yüce Allah'a karşı nefsinı temize çıkarma yolunda söz söylemesi, hep vazife ve sorumluluk fikirlerinin ağırlığını hissetmekten ve ettirmek arzusundan kaynaklanıyordu.

Kısaca İslâm dini gereğince ibadet ve itaat, yalnız şânı yüce olan Allah'a aittir. Yaratılmışa itaat, ancak Allah'ın rızasına uygun olmak üzere iyiliğin emredilmesi ilkesine ve dinî kanunları- ki
61 bizim medenî hükümlerimizdir- uygulamak istediği zamana indirgenmiştir. Allah'a isyan konusunda hiçbir kimseye itaat edilmez. Nitekim hadis-i şerifde "*Yaratana isyan etmek hususunda hiçbir yaratılmışa itaat olmaz*"¹⁵⁷ buyurulmuştur. Bunun aksine olan zanların hepsi yanlıştır. Ve İslâm sahası, yaratılmışı ma'bud tanımaktan tamamen uzaktır.

(157) "*Lâ tâate li mahlûkin fi ma'siyeti'l- Hâlik*"
[Müslim, c.III, s.1469]

XII. DİNÎ VE AHLAKÎ GÖREVLER İKİ DERECELİDİR

Vazife konusuna son vermeden herhalde ahlâki sorumluluğa, yükümlülüğe, akla dayanan ve şu kadar ki yukarıda yorumunu ve detaylarını verdiğimiz üzere iki dereceli olarak tecesselli eden vazife tasavvuru hakkındaki önceki açıklamalarımızı bir daha hatıra getirerek şunu da söyleyelim: İnsanlardaki terbiye farklılığı geçince yükümlülük derecelerinin de farklı olması gerektiğinden -âhiret ehli ile Allah ehlinen, demin bahsettiğimiz sırada hafifçe işaret ettiğimiz üzere- dinî ve ahlâkî vazifelerimiz de iki derecelidir.

Vazifelerin en aşağı derecesi başkalarına karşı "adalet", insanın kendisine karşı "ruhsat"tır. Daha yüksek derecesi ise, başkalarına karşı ihsan, insanın kendisine karşı "azimet"tir. Bu, son devir filozoflarının vazifeleri "kesin vazifeler(devoirs stricts)" ile "geniş vazifeler(devoirs larges)" diye sınıflandırmalarına çok benzer.

Yükümlü olan bir müslümana, kendisine layık gördüğü seviyeye göre şahsına yapılan saldırıya karşı mukabele etmesine izin verilmiş olsa bile, daha yüksek ahlâkî bir seviye eh-

linden olan insan ise, kötülüğe iyilik ile karşılık vermek vasıfesiyle kendisini yükümlü sayar.

Adalet ve ruhsat ehlinden olanlar, yapıp etmelerini aşağıdaki âyetlere göre düzenlerler :

"Ey akıl sahipleri! Sizin için kıyasda hayat vardır. Bununla beraber umulur ki Allah'dan gerektiği şekilde korkarsınız."¹⁵⁸

62 "Her kim size saldırıda bulunursa, size yaptığı saldırının aynıyla ona karşılık veriniz. Lakin Allah'dan gerektiği şekilde korkunuz. Biliniz ki Allah, kendisinden gerektiği şekilde korkanlarla beraberdir."¹⁵⁹

"Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür. Lakin herkim kötülük yapana bağışlarsa, ecrı Allah'a kalır. Şüphesiz Allah Teâlâ zulüm edenleri sevmez."¹⁶⁰

İhsan ve azimet ehli ise, aşağıdaki âyet-i kerimeler ile hareket ederler:

"Eğer affederseniz, takvaya daha uygun bir iş yapmış olursunuz".¹⁶¹

"Bir de onlar, insanları affedip bağışlasınlar. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?"¹⁶²

"Siz eğer bir iyiliği açığa vurur veyahut bir

(158) Bakara sûresi, 179.

(159) Bakara sûresi, 194.

(160) Şurâ sûresi, 40.

(161) Bakara sûresi, 237.

(162) Nûr sûresi, 22.

kötülüğü affederseniz şüphesiz Yüce Allah, mutlak affedicidir, sizi affeder; mutlak kudret sahibidir, yaptığının karşılığını vermeğe gücü yeter".¹⁶³

"Eğer onların düşmanlıklarına karşı ba-
ğışlama ile karşılık verir, düşmanlık gös-
termezseniz, hatalarını örterseniz, şüphesiz
Yüce Allah bağışlayan ve merhamet eden-
dir."¹⁶⁴

"Allah'tan hakkıyla korkanlar için, ki ge-
nişlik hallerinde de darlık hallerinde de, Allah
yolunda harcama yaparlar, öfke ve kinlerini ye-
nerler, halkı affederler. Allah da zaten böyle
ihسان eden insanları sever."¹⁶⁵ 63

"Ey Muhammed! Sen onları affet, kö-
tülüklerine karşılık verme. Şüphesiz Allah ihسان
edenleri sever."¹⁶⁶

"Allah'ın rahmeti eseridir ki, sen onlara
karşı yumuşak huylu davranıyorsun. Yoksa
eğer kaba sözlü, katı kalbli bir kimse olaydın,
senin yanından dağılırlardı. O halde sen, onları
affet ve onların bağışlanmalarını dile."¹⁶⁷

"Affa sarıl, iyiliği emret, cahillerden yüz
çevir."¹⁶⁸

-
- (163) Nisa sûresi, 149.
(164) Tegabun sûresi, 14.
(165) Al-i İmran sûresi, 134.
(166) Maide sûresi, 13.
(167) Âl-i İmran sûresi, 159.
(168) A'râf sûresi, 199.

Bir de şu hadis-i şerifleri okuyalım:

" Affetmek, yapılmışa en çok layık olan şeydir."¹⁶⁹

" Şüphesiz Yüce Allah, affedicidir ve affi sever."¹⁷⁰

"İmran oğlu Musa: 'Ya Rab! Senin katında kullarının en azizi kimdir?' diye sordu. Ve 'intikam almaya gücü yettiği zaman, bağışlayandır' cevabını aldı."¹⁷¹

64 "Her kim kıyamet gününde Yüce Allah ta-
rafından makamının yüceltilmesini, derecelerinin yükseltilmesini isterse, kendisine zulüm edenl bağışlasın. Kendisini mahrum edene versin. Kendisiyle görüşmek istemeyenle görüşsün. Kendisine kötü söz söyleyene yumuşak bir şekilde karşılık versin."¹⁷²

"Kıyamet gününde insanlar Yüce Allah'ın huzurunda durdukları zaman, bir çağırıcı 'herkimin Allah üzerinde ecri varsa, kalsın Cennete girsin' diye bağırarak. Allah üzerinde ecri olanlar kimler imiş? diye sorulacak ve 'insanları

(169) "El- afvu ahakku mâ yu'melu bihi." [F.Kadîr, c.IV, s.381]

(170) "İnnellâhe afuvvun yuhibbu'l- afve". [Müsned, c.I, s.319]

(171) "Ya Rabbi men eazzu ibadike indeke kâle: men izâ kadera ğafera."

(172) "Men erâde en yuşerrife' llâhu lehu'l- būnyane ve en yarfea lehu'd- deracâti yevme'l- kıyâmeti fe'l-ya'fu ammen zalemehû ve'l- yu'ti men haramehû ve'l- yesil men kataahû ve'l- yahlem anmen cehile aleyhi."

affedenler' cevabı verilecek. Bunun üzerine şu kadar bin kimse kalkacak ve sorgulanmaksızın Cennete girecek."¹⁷³

*"Gücü yettiği halde affeden kimseyi, Yüce Allah zor bir günde yani kıyamet gününde affeder."*¹⁷⁴

*"Affetmek, insanın şan ve şerefini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Öyle ise affediniz ki, Allah sizi aziz kılsın. Tevazu' da insanın yüceliğini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Öyleyse tevazu' ediniz ki, Allah sizin derecenizi yükseltsin."*¹⁷⁵

*" Her kimin yanına kardeşi özür dileyerek gelirse, ister haklı olsun ister haksız, özrünü kabul etsin. Böyle yapmazsa kıyamet günü Havuz başında yanına gelemes."*¹⁷⁶

65

" Her kim; kendisinden kardeşi bir özür diler de, özrünü kabul etmezse, haksız vergi koyan

(173) "İzâ vakafe'l- ibâdu nâdâ mûnâdin liyekum men ecruhû ala' llâli ve'l yedhuli'l cennete kîlî menzellezî ecruhû alellâhi, kâle: el- âfûne ani'n- nâsi fe kâme kezâ ve kezâ elfen fe dehalu'l-cennete bi gayri hisabin."

(174) "Men afâ inde'l- makdirati afâ'llâhu anhu yevme'l- usratî." [F.Kadîr, c.VI, s.180]

(175) "El- afvu lâ yezîdu'l- abde illâ izzen fa'fû yu- lzzukumu'llâhu, ve't- tavâduu lâ yezîdu'l- abde illâ rif'aten fetevâdaû yerfa'kumu'llâhu." [Tirmizî, c.IV, Bâb. 82]

(176) "Men etâhu ehûhu munassalan fe'lyakbel minhu muhikkan kâne ve muhtilen feinlem yef'al lem yerid ale'l- havzî." [F.Kadîr, c.IV, s.318]

kimse kadar üzerine günah almış olur."¹⁷⁷

Tercüme ettiğimiz âyet-i kerimelerden adâletle ilgili vazifelere temas edenlere bakılınca görülen şudur: Kötülüğe aynıyla karşılık verme halinde de bir insan, gördüğü muameleden başkasını yapmağa izinli değildir. Çünkü bu durumda zulüm yapmış olur. Bu konuda ruhsat verilirken **"umulur ki Allah'tan gerektiği şekilde korkarsınız"**, **"Allah'tan gerektiği şekilde korkunuz ve biliniz ki Allah doğrularla beraberdir"** ve **"Yüce Allah zulmedenleri sevmez"** denildiğine bakılırsa, bir müslüman Allah'ın sevmediği ve Allah'tan korkmaz insanlar zümresine dahil olmamak için mümkün olduğu kadar azimet yönüne meyiletmeğe kendi vicdanını terbiye etmesi gerekir. İradeyle ilgili olan bu yüksek seviyedeki terbiye, onun nasıl olsa birinci derecedeki yükümlüler zümresine girmesine yol açar.

Nitekim nefis muhasebesine, kalbi düzeltmeye, ruhu temizlemeğe özen gösteren müslümanlar, kötülüğe karşı kötülük ile karşılık vermek şöyle dursun, bir zulüm ve hakaret gördüklerinde işi Allah'a havale etmeyi tercih ederler ve zâlime beddua etmeyi bile hatıra getirmezler. Bir malları çalınsa, onu Hz. Peygamber'in bilinen bir hadis-i şerifine dayanarak

(177) "Men i'tezera ileyhi ehûhu bi ma'ziratin felem yakbelhâ kâne aleyhi mine'l- hatîeti misle sâhibi meksin." [İbn Mâce, c. II, s. 1225]

çalana sadaka olarak verilmiş sayarak, kalblerini onunla meşgul etmezler.

İslâm'ın önde gelen simalarından Rabi' ibn Heysem namazda iken gözünün önünde yirmibin dirhem değerindeki bir atı çalınmış. Ne namazını bozmuş, ne de namazdan sonra aramak zahmetini çekmiş. Hırsızlığı haber alan birtakım kimseler yanına gelip teselli vermeğe başlayınca "Ayol! O atı herif çözerken benim gözüm görüyordu. Fakat ben o zaman daha çok sevdiğim bir şey ile (yani namaz ile) meşgul ol- 66
duğum için kovmadım demiş. Bunun üzerine bu zatlar, çalana beddua etmeye başlamışlar. Rabi' ise, "bana kimse zulüm etmiş değildir" dedikten sonra, " o adam kendi nefesine zulmetti. Zavallının kendine ettiği yetmiyor mu ki, ben de ona zulmedeyim" demiş.

Geçmiş dönemde yaşamış olan iyi insanların birinin yanında bir zât, zâlimliği ile meşhur Haccac'a, zulmünden dolayı sövünce şu dersi almış: "Ona sövmekte o kadar ileri gitme. Çünkü Yüce Allah Haccac'a, malına, canına tecavüz ettiği kimselerden dolayı ceza yükleyeceği gibi, Haccac'dan yana çıkarak onun haysiyetine tecavüz edenlere de ceza verir."

Bu zâtın verdiği bu terbiye dersi, şüphesiz aşağıdaki hadis-i şerif'in bereketinin eseridir:

"Bir insan zulme uğrar. Derken zâlime o kadar söver ki, bu sövmesi giderek zâlimin zulmûnün miktarına denk hale gelir. Bununla kal-

*maz da, mazlumun tecavüz ettiği miktardan dolayı, zâlim ondan hak talep edecek duruma geçer. İşte bu artık miktar için mazlum, kısas edilir."*¹⁷⁸

Dinimizin insanları terbiye etmek konusunda takındığı bu yetkinlikteki bir tavrın, başka yerde mevcut olduğunu bilmiyoruz.

İslâm dini'nin yaptığı bu açıklamalar açıkça gösteriyor ki, dinimiz benciliği(egoisme), horgamlığı kabul etmemiş ve diğergamlık(altruisme) esasını muhtelif insan grupları arasında yaymak ve yaygınlaştırmak için en sağlam yolu açmıştır.

67 İslâm'ın benciliğin amansız düşmanı olduğunu, "düşmanlarının en zararlısı iki yakan arasındaki nefsidir" hadis-i şerifi şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispat eder. Fakat şunu da hatırlatmak gerekir: İslâm, benciliği reddetmek ve diğergamlığı yetkinliğin en yüksek aşamasına ulaştırmakla beraber, İncil'in "biri sağ yanağına tokat atarsa sol yanağını da çevir" emrini, ahlâk kanunu olarak kabul etmemiştir. Ve bunda herhalde isabet etmiştir. Çünkü bu sözün müeddâsı, evrensel bir kanun olmak özelliklerinden yoksundur.

(178) "İnne'l- abde le yuzlemu'l- mazlemete felâ yezâlu yeştumu zâlimehû ve yesubbuhû hattâ yekûne bi mikdârî mâ zalemehû sümme yebkâ li'z-zâlimi aleyhi mutâlebetun bimâ zâde aleyhi yukassu lehû mine'l- mazlûmi."

Böyle bir kanunun, yüce vasıflar ile vasıflanmış olan insan nefsinin alçaltılmasını görmezden gelsek bile -bütün insanlar şehvet ve ihtiraslarından soyutlanmış farz edilmedikçe- insan türünün düzeni için faydalı sayılmaması da zorunludur. Hristiyan milletlerinin hiçbir tarafından hiçbir zamanda bu kanunun düsturu'İlâmel kabul edilmemiş olması, zaten uygulama kabiliyetinin olmadığına açık bir delildir.

Gerçekte insanlar, melek değildir. Melek olduklarını farz edersek o halde de, kendilerinden kötülüğün ortaya çıkışı imkansız olacağından, iyiliklere sevk eden sâik ve kötülüklerden alıkoyan bir ahlâk kanunu'nun konulması esasen abes olmuş olur.

Kısaca, ahlâk kanunu insanlar içindir. Ve insanların türlü türlü şehvet, ihtiyaç ve ihtirasları arasında gerek kendilerinin gerek başkalarının yaratılıştan yönelmiş oldukları yetkinlik gayesine aykırı düşmeyecek eylem ve hareketlerin tâbi olduğu evrensel kanun'un İnsan türünün bütün ferdlerince mantıklı ve tâbi olunacak değerde olması, herhalde hepsinin müşterek yaratılışına uygun olmasına bağlıdır. Bu da şüphesiz, aklî bir temele dayanmadıkça mümkün olamaz.

İslâm dîni, ahlâk kanunu'nu bu esas üzerine temellendirmiştir. Fazla olarak da, bu esasın bütün insan grupları arasında yaygınlaşmasının, insanlığın kalbinin derinliklerinde kabul görmesinin çaresini de ortaya koymuştur.

SÖZLÜK

Âdâb (edeb'in çoğulu). Terbiyeler, usul, yol ve kurallar.

Âdâb-ı muâşeret. Sosyal yaşayış bilgisi usulleri.

Âdâb-ı umumiye. Genel ahlâk kuralları.

Ashab. Peygamberimizi görmek ve sohbetinde bulunmak şerefini kazanmış kimseler

Beddua. İlenç, kötü dua, başkasının kötülüğünü isteme.

Beka. Devam, sebat, önceki hal üzere kalma, ölmezlik.

Bey'at. Kabul ve tasdik işlemi.

Dimağ. Beyin, akıl, şuur.

Ecr. Âhirete ait mükafat, sevab.

Ensar. Yardımcılar; Terim olarak, Medinedeki "Evs" ve "Hazreç" kabilelerine mensup olup, Hicretten sonra Medine'de Peygamberimiz ve beraberinde gelen muhacirlere yardımcı olanlar anlamındadır.

Fâil. İşleyen, yapan.

Farz. Allah'ın kesin olarak yapılmasını emrettiği iş ve davranışlar.

Fer'. İkinci derecede önemli olan şey.

Gaflet. Boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik.

Gazap. Kızgınlık, hiddet, öfke.

Haram. Dinimizin kesin olarak yasakladığı şeyler.

Haseb. Baba tarafından gelen şeref, asillik, soy temizliği.

Hasım. Düşman, muhalif.

İrşad. Doğru yolu gösterme, uyarma.

İstişare. Fikir sorma, danışma.

İtmi'nan. Emin olma, birine inanma, güvenme, kesin olarak bilme.

Kabih. Kötü, çirkin, yakışsız, yersiz.

Kerem. Asalet, soyluluk, cömertlik, el açıklığı.

Kısâs. Suçluyu işlediği suçun aynısını kendisine uygulayarak cezalandırma.

Ma'bud. Kendisine ibadet edilen, tapınulan.

- Mantuk.** Söylenilmiş, söz, kelam.
- Mefhum .** Anlaşılan, sözden çıkarılan mânâ.
- Mesai.** Çalışmalar.
- Metafizik.** Fizik ötesi. Felsefenin öze, mahiyetlere ve sebeplere ait olan kısmı.
- Mısdak.** Bir şeyin doğru olduğunu ispat eden şey.
- Muhacirin.** Hz. Peygamber'in emriyle Mekke'den Medine'ye göç eden ilk müslümanlar.
- Mutmain.** Yürekten inanan, şüphesi olmayan, içi rahat.
- Müedda.** Eda olunmuş, mânâ,
- Mürüvvet.** İnsaniyet, mertlik, yiğitlik, cömertlik, iyilikseverlik.
- Müstahsen.** Güzel görülen, dinen kötü görülmeyen.
- Müşavere.** Danışma, bir iş üzerinde konuşma.
- Risalet.** Elçilik, peygamberlik.
- Ruhsat.** izin, müsaade.
- Saik.** Sevkeden, götüren, süren.
- Siyak .** Sözün gelişi, ifade şekli.
- Su-i Zan.** Kötü fikir besleme.
- Taalluk.** İlgisi olma, ait olma
- Takva.** Allah'ın buyruklarına aykırı hareket etme korkusu.
- Talim.** Öğrenme, öğretme, okutma, ders verme.
- Tebliğ.** Eriştirme, iletme, götürme, taşıma, bildirme, bildiri.
- Tecelli.** Görünme, belirme.
- Telif.** Kitap yazma, yazılıp ortaya konulmuş eser.
- Telkin.** Fikir aşılama.
- Temenni.** Dileme, dilek, istek.
- Tefekkür.** Düşünme, zihin yorma, düşünülme.
- Terettüp.** Sıralanma, ait olma, bir işin birinin üzerine düşmesi.
- Tümevarım.** Bir bütünün parçalarına dayanarak, o bütün hakkında hüküm vermek
- Va'd.** Söz verme, üstüne alma, yapılmasına söz verilen şey.
- Verese.** Mirasçılar.
- Zann.** Sanma, sezme, şüphe.
- Zâtî.** Kendisiyle ilgili, kendine ait, kişilik, özlük.

İslam Ahlakının Esasları

* 7 1 1 9 6 7 *

ISBN 975-389-186-5